

Szerkesztőbizottság

Szepessy Péter (elnök)

Szabó-Tóth Kinga

Urbán Anna

Horváth Zita

Kotics József

Graholy Éva (olvasószerkesztő)

Kiadó

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Szociológiai Intézet

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem BTK Szociológiai Intézet

3515 Miskolc-Egyetemváros

Graholy Éva

Telefon: (46) – 565111/2185

E-mail: boleva@uni-miskolc.hu

A kötetet a KEZEK – Észak-Magyarország felsőoktatási intézményeinek együttműködése TÁMOP-4.1.1.C-12/1/KONV-2012-0001 pályázat keretében jelent meg.

ISSN 2062-2047

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

SZÉCHENYI TERV

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

**A kötetet a
KEZEK – Észak-Magyarország felsőoktatási intézményeinek
együttműködése
TÁMOP-4.1.1.C-12/1/KONV-2012-0001
pályázat keretében jelent meg.**

**Miskolc-Egyetemváros
2014. április**

Tartalom

Láttelelet

Csepeli György - Molnár Gábor - Prazsák Gergő: Természet és társadalom (A Dél-Balaton vízfűjtő területen élő lakosság reprezentációi a természet és az ember viszonyáról)	6
---	---

Hátrányos helyzet és felsőoktatás

Szabó-Tóth Kinga: Hátrányos helyzet és esélyegyenlőség a felsőoktatásban	20
Havasi Virág: Három felsőoktatási intézmény hátrányos helyzetű hallgatóinak komplex szociológiai vizsgálata.....	36

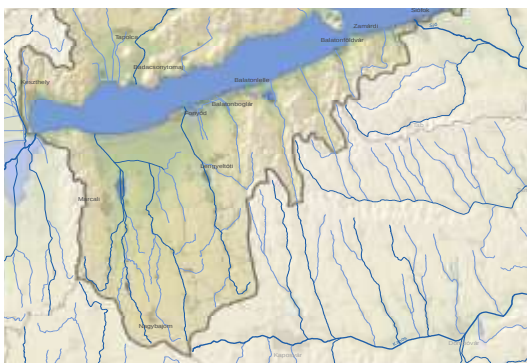
Kultúrák - Nézőpontok

Biczó Gábor: Az asszimiláció, a kontaktzón és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában	85
Osváth Andrea: Szabad véleménynyilvánítás és digitális állampolgári szabályok a virtuális világban	97

(A Dél-Balatoni vízgyűjtő területen élő lakosság
reprezentációi a természet és az ember
viszonyáról) (1)

Az elmúlt évben szociológiai vizsgálatot végeztünk, melynek célja többek között annak felmérése volt, hogy miként látják az emberek a mai magyar társadalomban a természet és a társadalom viszonyát. Vizsgálatunkat egy sajátos közegben, a Balaton déli vízgyűjtő területen élő lakosság körében végeztük. 500 fő került be a mintába, mely életkor, nem, iskolai végzettség és települési státusz (partmenti és nem partmenti) szempontjából a déli vízgyűjtő terület egészét reprezentálta.

1. ábra: A Balaton déli vízgyűjtő területe és települései

A kérdőívben 15 álláspontot kínáltunk fel, arra kérve a megkérdezetteket, hogy döntsék el, egyet értenek-e vagy sem az egyes álláspontokat megfogalmazó állításokkal, melyek kapcsán együtt véve azt reméltük, hogy képet kapunk az ember és a természet közötti viszonyról alkotott felfogásról.

Az állításokhoz az átdolgozott „új ökológiai paradigma”- (NEP2-) skálát (Dunlap et al, 2000) használtuk fel. A 15 állítás az ember és a természet lehetséges viszonyát két szélsőség terében jeleníti meg. Az egyik szélsőség az ember természetnek való *alávetettségét, cselekvési szabadságának korlátozottságát* hangsúlyozza, míg a másik szélsőség *nem ismeri el a természet fölényét az emberrel szemben*, s optimistán szemléli az emberi cselekvés lehetőségeit a természeti folyamatokba való beavatkozásokkal kapcsolatosan. Catton és Dunlap (1978) nyomán az előbbi álláspontot az új ökológiai paradigma (*New Environmental/Ecological Paradigm*, NEP), míg az utóbbit az ember kivételességét valló hagyományos modernista paradigma (*Human Exceptionalism Paradigm*, HEP) kifejeződésének tekinthetjük. A „természetpárti” állítások tükrében az ember a természet részeként jelenik meg, ami azt jelenti, hogy az embernek se joga, se ésszerű indoka nincs arra, hogy beavatkozzon a természet öntörvényű működésébe. Amennyiben a beavatkozás megtörténik, a visszaütés kegyetlen és visszafordíthatatlan lesz. A „társadalompárti” állítások szerint ezzel szemben a természeti folyamatok fölött az emberi cselekvés úrrá lehet.

Az 1. táblázatból látható, hogy a legnagyobb mértékű egyetértést azon „természetpárti” állítás kapcsán kaptuk, mely szerint „a növényeknek és állatoknak ugyanannyi joguk van a létezéshez, mint az embereknek”. A legkisebb mértékű egyetértést az az embert a természettel szemben szemlélő állítás váltotta ki, amely szerint „*az ember arra teremtett, hogy uralkodjék a természet felett.*”

1. táblázat: A természet és az ember viszonya (átlagok)¹

A növényeknek és az állatoknak ugyanannyi joguk van a létezéshez, mint az embereknek.	4,5
A természet egyensúlya kényes és könnyen felborulhat.	4,5
Ha az ember megbolygatja a természetet, az gyakran katasztrofális következményekkel jár.	4,4
A Földnek jó sok természeti erőforrása lenne, ha megtanulnánk kihasználni.	4,2
Az emberekre – különleges képességeik ellenére – hatnak a természet törvényei.	4,2
Az emberiség egyszerűen rosszul bánt a természeti környezettel.	4,2
A Föld olyan, mint egy korlátozott térrel és erőforrásokkal rendelkező úrhajó.	4,1
Ha a dolgok a jelenlegi mederben folynak tovább, egy nagy ökológiai katasztrófával fogunk szembenézni.	4,1
A népességnövekedés lassan eléri a Föld eltartóképességének határát.	3,7
Az emberiség elég leleményes ahhoz, hogy megakadályozza a Föld életteretlenné válását.	3,2
A természet egyensúlya elég erős ahhoz, hogy megbirkózzék a modern ipari társadalom hatásaival.	2,7
Az emberiség végül is eleget fog tudni a természet működéséről ahhoz, hogy ellenőrzése alatt tudja azt tartani.	2,7
Az úgynevezett ökológiai krízis, amellyel az emberiségnek szembe kell néznie, jelentősen eltúlzott.	2,7
Az emberek jogában áll szükségleteinek megfelelően megváltoztatni a természeti környezetet.	2,4
Az ember arra teremtett, hogy uralkodjék a természet felett.	2,3

A megkérdezetteket láthatón a *szkepszis* jellemzi, ha az ember és a természet viszonyában az emberi tevékenység korlátlan szabadságáról és a beavatkozások kockázatmentességéről van szó.

Az 1. táblázat eredményei azt mutatják, hogy rendre a tagadás dominál azoknak az állításoknak az esetében, amelyek túlbecsülik az ember lehetőségeit a természet működésébe történő beavatkozásban, s lebecsülik a természet kizsákmányolása miatt támadt veszélyeket. Ezzel szemben rendre

¹ 1: egyáltalán nem ért egyet; 5: teljes mértékben egyetért

azok az állítások aratnak egyetértést, melyek a természet megváltoztathatatlanságából adódó óvatosságra, mérsékletre és aggodalomra intenek. A válaszok nem szórtak. A 15 állítás mögött egyetlen rendezőelv van, melynek lényegét a természet elsőbbségének elismerése jelenti, ha a társadalom és a természet viszonyáról van szó.

A válaszok arra utalnak, hogy a megkérdezettekben olyan reprezentációk élnek, melyek meghaladják a modernista illúziókat. A megkérdezettek féltik a természetet, s aggodalommal nézik a természeti környezetet fenyegető, emberek által okozott visszafordíthatatlan beavatkozásokat.

A Balaton déli vízgyűjtő területén élők válaszai jelentős mértékben egybecsengenek az elmúlt másfél évtizedben végzett magyarországi és európai felmérések eredményeivel. A 2. táblázatban három korábbi vizsgálat eredményeivel hasonlítjuk össze az általunk kapott válaszokat abban a hét kérdésben, amely legalább három vizsgálatban szerepelt.

*2. táblázat: Természet és ember viszonya
(átlagok) – összehasonlítás három korábbi kutatás eredményeivel*

	Dél- Balaton 2013 N=500	Magyar- ország 2005 N=1000	Portugália 2000 N=2093	Hollandia 1999 N=455
A természet egyensúlya kényes és könnyen felborulhat.	4,5	4,54	4,08	4,08
Ha az ember megbolygatja a természetet, az gyakran katasztrofális következményekkel jár.	4,4	4,56	4,05	3,87
Az emberiség egyszerűen rosszul bánik a természeti környezettel.	4,2	4,43	4,41	4,07
A Föld olyan, mint egy korlátozott térrel és erőforrásokkal rendelkező úrhajó.	4,1	4,01	n.a.	3,83
A népességnövekedés lassan eléri a Föld eltartó képességének határát.	3,7	4,05	3,73	3,53
Az emberek jogában áll szükségleteinek megfelelően megváltoztatni a természeti környezetet.	2,4	2,36	3,00	2,33
Az ember arra teremtetett, hogy uralkodjék a természet felett.	2,3	2,32	n.a.	2,36

Forrás: Magyarország 2005: Schäfferné Dudás, 2008; Portugália 2000: Valle, 2004; Hollandia 1999: Poortinga et al., 2001. A portugál kutatás módosított adatokat tartalmaz, mert a felmérésben nem 5, hanem 4-fokozatú skálát használtak, lásd Schäfferné Dudás, i.m. 120.

Az elvek tehát nemesek. A Balaton déli vízgyűjtő területén élő lakók lehetőségei természetesen korlátozottak, akár a negatív, akár a pozitív cselekvéseket nézzük. Ugyanakkor érdemes megismerkedni a megkérdezettek környezetet érintő mindennapi cselekvéseit, melyek feltárása érdekében 15 féle környezetkímélő gyakorlatot soroltunk fel, s azt kértük, hogy a megkérdezett mondja meg, milyen gyakran végzi azokat.

A leggyakoribb gyakorlat a *villany leoltása* volt abban az esetben, ha nincs senki a helyiségben. A legritkább viselkedésnek a *környezettudatos vásárlás* bizonyult. A részletes eredményeket a 3. táblázatban mutatjuk be.

3. táblázat: Környezetkímélő gyakorlatok (átlagok)²

Leoltom a villanyt, ha senki sincs a helyiségben.	4,7
Kikapcsolom a televíziót, ha senki sem nézi.	4,5
Igyekszem takarékoskodni a vízzel mosogatás közben, nem mosogatok folyóvízzel.	4,3
Odafigyelek arra, hogy energiatakarékos háztartási gépet, izzót vásárolok.	4,1
Örömmel kirándulok a természetben.	4,1
Kádfürdő helyett inkább tusolok.	4
Ha fázok, inkább felveszek plusz egy pulóvert, a fűtés feljebb csavarása helyett.	4
Szelektíven gyűjtöm a háztartásomban keletkező hulladékot.	3,5
A televíziót, videomagnót, stb. a stand-by funkció helyett teljesen kikapcsolom.	3,4
Inkább utántöltő csomagolást választok a kevesebb hulladék érdekében.	3,2
Komposztalom a háztartásomban keletkező szerves hulladékot.	2,7
Nem fogadom el a vásárlóhelyeken ingyenesen felkínált nejlontáskát.	2,6
Az azonos funkciót betöltő termékek közül a környezetbarát minősítő védjeggyel, címkével ellátott terméket választom.	2,5
Részt veszek az általános iskolai/óvodai italoskarton gyűjtő programban.	2,1
Ha csak tehetem ellenőrzött ökológiai gazdálkodásból származó bioélelmiszert vásárolok.	1,9

² 1: sohasem teszi; 5: minden alkalommal megteszi

A 3. táblázat azt mutatja, hogy az *árammal* és a *vízzel* való *takarékoskodás* meghatározó, ami nemcsak a környezetet, hanem a háztartás költségvetését is kíméli. Az aktív viselkedések ritkábbak. A megkérdezettek mintegy 14 százaléka számára a táblázatban foglalt egyik környezatkímélő gyakorlat sem képezi mindennapjai részét. Többváltozós elemzés használatával három nagyobb viselkedésmintát lehet elkülöníteni. Az egyik az energiatakarékos tettek köré szerveződik, mely a második táblázatban felsoroltak közül négy gyakorlatot foglal magába.

4. táblázat: A környezetvédelem szempontjából energiatakarékos cselekedetek

	kommunalitás	faktorsúly
Igyekszem takarékoskodni a vízzel mosogatás közben, nem mosogatok folyóvízzel.	0,49	0,7
Ha fázok, inkább felveszek plusz egy pulóvert, a fűtés feljebb csavarása helyett.	0,42	0,65
Kikapcsolom a televíziót, ha senki sem nézi.	0,68	0,82
Leoltom a villanyt, ha senki sincs a helyiségben.	0,68	0,83
<i>magyarázott variancia: 56,7 %</i>		

A magatartásminta leghangsúlyosabb elemét az *elektromos árammal* való *takarékoskodás* jelenti, melyet a *tiszta vízzel* való spórolás követ. A legkevésbé a fűtésen takarékoskodnak a megkérdezettek, legalábbis azzal a mechanikus eszközzel, hogy alaposan felöltöznek.

A másik környezetbarát magatartáscsoportot a *vásárlási gyakorlatok* jelentik. A főkomponensben négy tevékenység eredőjeként, a környezettel kapcsolatos harmonikus együttélésre utaló *vásárlással kapcsolatos* viselkedések jelennek meg.

5. táblázat: A környezetvédelem szempontjait
figyelembe vevő vásárlási módok

	kommunalitás	faktorsúly
Ha csak tehetem ellenőrzött ökológiai gazdálkodásból származó bioélelmiszert vásárolok.	0,65	0,81
Az azonos funkciót betöltő termékek közül a környezetbarát minősítő védjeggyel, címkével ellátott termeket választom.	0,74	0,86
Odafigyelek arra, hogy energiatakarékos háztartási gépet, izzót vásárolok.	0,38	0,62
Nem fogadom el a vásárlóhelyeken ingyenesen felkínált nejlontáskát.	0,5	0,7
magyarázott variancia: 56,6 %		

A főkomponens a *megfontolt, előre látó* vásárló gyakorlatát foglalja össze. Azokét, akik felkészülve mennek vásárolni (visznek magukkal bevásárló táskát), megválogatják, hogy milyen élelmiszert fogyasztanak, milyen mosógéppel mosnak. Ezek a választások azonban nyilvánvalóan nem függetlenek a rendelkezésre álló *időtől és pénztől*.

A harmadik környezetterhelésre ható viselkedési minta a *hulladékok szelektív gyűjtése* köré szerveződik, mely három gyakorlatot fog át.

6. táblázat: Környezetkímélő hulladékkezelés gyakorlata

	kommunalitás	faktorsúly
Szelektíven gyűjtöm a háztartásomban keletkező hulladékot.	0,41	0,64
Komposztalom a háztartásomban keletkező szerves hulladékot.	0,53	0,76
Részt veszek az általános iskolai/óvodai italoskarton gyűjtő programban.	0,55	0,75
magyarázott variancia: 51,3 %		

A környezetkímélő hulladékgyűjtés és a komposztálás nagymértékben összefügg a *lakóhellyel*, az iskolai/óvodai programokban való részvétel pedig minden bizonnyal azzal, hogy a megkérdezettnek van-e olyan

korú gyermeke, aki az adott intézménybe jár. Látható, hogy a viselkedésmintának *leginkább* a komposztálás és az iskolai/óvodai program képezi részét. Az adatok alapján arra következtethetünk, hogy míg az az utóbbi inkább a kisebb közösségekre, falvakra, addig a szelektív hulladékgyűjtés inkább a nagyobbakra jellemző. Ezzel együtt a tevékenységek jól összefüggnek. A három viselkedési minta, ha nem is tökéletesen, de azért összefügg egymással. Tehát akik életében az *energiatakarékos gyakorlatok* jelen vannak, azok a *hulladékkezeléssel* és megfontolt *vásárlásaikkal* is igyekeznek elősegíteni ember és környezet harmonikus kapcsolatát.

Világos, hogy a környezetkímélő magatartások nem függetlenek a rendelkezésre álló eszközöktől: az infrastruktúrától, a település városias jellegétől, a környezetkímélő magatartás anyagi vonzataitól, a rendelkezésre álló szabadidőtől. Az 1. táblázatban bemutatott, *ember és természet* már-már filozófiai mélységű kapcsolatáról alkotott elképzelésektől, a mindennapi gyakorlatok nem minden esetben függetlenek, azonban tendenciaszerű összefüggésekről sem beszélhetünk. Mindössze annyi mondható el, hogy akik mindennapi gyakorlatuk során bizonyos mértékben tekintettel vannak a környezeti hatásokra, inkább a természet elsőbbségét hangsúlyozzák. Az összefüggések statisztikai értelemben igen gyengék. Az 1. táblázatban bemutatott állítások közül mindössze kettő van, mely mind az energiatakarékos gyakorlatokkal, mind a vásárlási gyakorlatokkal, mind a szelektív hulladékgyűjtéssel statisztikai értelemben is gyenge szignifikáns kapcsolatban van. A két állítás közül az egyik a következő: "*A természet egyensúlya elég erős ahhoz, hogy megbirkózzék a modern ipari társadalom hatásaival.*" Azok, akik ezzel az állítással nem értenek egyet, inkább figyelnek az energiatakarékos felhasználására, a környezettel harmonikusan összefüggő vásárlási gyakorlataikra, valamint a hulladék elhelyezés területén is tekintettel vannak a környezetre. A másik állítás, hasonlóképpen fordított irányban függ össze mindhárom gyakorlattal: "*Az emberiség végül is eleget fog tudni a természet működéséről ahhoz, hogy ellenőrzése alatt tudja azt tartani.*" Tehát akik elutasítják ezt az állítást, azaz bizonyos értelemben Nietzschehez (1992) hasonlóan úgy vélik, hogy az ember, mint "eszes" lény önmagáról alkotott képe túlságosan is kedvező ahhoz képest, mint amennyire a természetet uralni akarja, nagyobb mértékben tekintettel vannak napi energiatakarékosági, vásárlási és hulladékgyűjtési gyakorlatukban a környezet megóvására. Beszédes, hogy a napi gyakorlatok közül a "legerősebb", legsokatmondóbb jellemző, az energiatakarékos magatartás esetében azonos irányú összefüggést találunk a következő állítás elfogadásával: "*A Földnek jó sok természeti erőforrása lenne, ha megtanulnánk*

kihasználni." Azok, akik ez utóbbi állítással egyetértenek, nagyobb mértékben odafigyelnek arra is, hogy miként gazdálkodnak a rendelkezésükre álló elektromos energiával, tiszta vízzel. Viszont, ahogy az előbb láthattuk, mégsem gondolják azt, hogy az "eszes" lény birtokában lenne mindazon tudásoknak, melyek nyomán nem csak ellenőrizni, de megőrizni is képesek lennének a természeti erőforrásokat. Ezek a megkérdozettek minden bizonnyal a *"találékonyaságra"* helyezik a hangsúlyt, azaz arra, hogy azért legyen otthon áram is, de ez lehetőség szerint ne nagyon ártson a környezetnek. Ennek alapján úgy tűnik, hogy az energiatakarékos napi gyakorlat sokkal inkább a pénztárcával, mintsem a környezetvédelemmel függ össze. Ezért is releváns kérdés, hogy ha anyagi okok nem befolyásolnák a megkérdozettet, akkor lenne-e bármit is a környezeti problémák megoldásáért, s ha igen, akkor mit. S ezzel a gyakorlattól valamelyest újra visszatérünk az "elvekhez".

Környezetvédelmi problémák megoldásában biztosan vagy majdnem biztosan nem venne részt a megkérdozettek 24 %-a. Ehhez hozzá kell még számítanunk a kérdésre nem válaszoló 6 %-ot. Ily módon a megkérdozettek 70 %-a esetében beszélhetünk részvételi hajlandóságról. Az *energiatakarékos gyakorlat és a környezetvédelmi problémák kezelése független* egymástól, a másik két gyakorlat esetében tapasztalhatók – igaz: nagyon gyenge – összefüggések. Közülük a *szelektív hulladékgyűjtésben való részvétel* függ össze *kevésbé* szorosan a *környezeti problémák kezelésében való részvétellel*. Mivel ennek a napi gyakorlatnak része a *komposztálás* is, s ezért nem független a település jellegétől, továbbá a szelektív hulladékgyűjtésre rendelkezésre álló infrastruktúra szerint is különbségek vannak a nagyobb és kisebb települések között, az igen gyenge kapcsolat³ értelmezése során kellő körültekintéssel kell eljárni. Mindenesetre az látható, hogy azok akik, ha tehetnék, részt vennének a környezetvédelmi problémák kezelésében, napi gyakorlatuk során már most is nagyobb mértékben figyelnek a környezetkímélő hulladékkezelésre. A másik napi gyakorlat, a *környezetkímélő vásárlási* módok esetében ennél valamelyest szorosabb kapcsolatot láthatunk.⁴ Az eredmények alapján arra következtethetünk, hogy környezetkímélő gyakorlatok csak abban az esetben merülnek fel kérdésként, ha erre megvan az anyagi háttér, azaz bizonyos értelemben "úri huncutság" a környezetkímélő magatartás.

³ Az F próba szignifikáns kapcsolatot mutat a két változó között, a magyarázott variancia: 0,03.

⁴ Szignifikáns F próba mellett, a magyarázott variancia: 0,1.

A megoldás eszköze változó. Legtöbben az otthoni *energiatakarékosságot*, a *szelektív hulladékgyűjtést*, az önkéntes munkában való részvételt jelölték meg. Viszonylag kevesen akadnak, akik *pénzadományokkal* járulnának hozzá a környezetvédelem ügyéhez, vagy *lakossági fórumon* hangot adnának véleményüknek. Viszonylag sokan (25 %) vannak olyanok, akik olyan termékeket vásárolnának, amelyek előállítás, fogyasztása *kevéssé terheli a környezetet*, vagy *bejelentenek a hatóságoknak*, ha valahol környezeti problémát (pl. illegális hulladéklerakást) észlelnék.

7. táblázat: Környezetvédelmi problémák kezelésében várható részvétel (%)

Otthonomban jobban ügyelnék az energiatakarékosságra	60,6
Szelektíven gyűjteném a hulladékot	59,2
Önkéntes munkát vállalnék (pl. szemétszedés stb.)	50,9
Olyan termékeket vásárolnék, amelyek előállítása, fogyasztása kevésbé terheli a környezetet	25
Bejelenteném a hatóságoknak, ha valahol környezeti problémát (pl. illegális hulladéklerakást) észlelnék	23
Környezetbarát közlekedési eszközt választanék (pl. tömegközlekedés)	21,6
Pénzadománnyal járulnék hozzá	15,2
Hangot adnék a véleményemnek (pl. interneten vagy lakossági fórumon)	12,4
Egyéb	0,9

A zárt kérdés kilenc lehetséges részvételi módot kínált fel a megkérdezetteknek, valamint egy "egyéb" kategóriát. A felsorolt kilenc részvételi mód többnyire lefedte a lehetséges aktív részvételi módokat, hiszen az egyéb válaszok aránya nem éri el az egy százalékot a megkérdezettek körében. Ez utóbbiban két megkérdezett jelezte, hogy szívesen használna napkollektort, egy pedig, hogy részt venne iskolai gyűjtőakcióban, ha lenne rá lehetősége. A megkérdezettek bizonyos értelemben a realitásokra helyezik a hangsúlyt: tisztában vannak azzal, hogy ahogy saját maguknak, másoknak is anyagilag korlátozott lehetőségeik vannak. Ezért elsősorban nem saját maguktól, hanem másoktól, elsősorban távoli aktoroktól (állam) várják a környezetvédelemmel is összefüggő

problémák kezelését. A környezetbarát közlekedést preferálná a megkérdezettek 22 %-a, mely nem teljesen független az önkormányzattól, saját lokális környezetétől, azonban ezzel együtt is, inkább feladatátadást jelent az, hogy gyakorlatilag minden ötödik megkérdezett ezt a megoldási javaslatot jelölte meg.

A felkínált 10 lehetséges válasz közül átlagosan 2,7 aktivitási módot jelöltek meg a megkérdezettek, azonban ezzel együtt minden harmadik megkérdezett, aki arról számolt be, hogy aktívan részt venne a környezeti problémák kezelésében, amennyiben lenne rá lehetősége, egyetlen felkínált módozatot sem jelölt meg és sajátjával sem egészítette ki a listát. Esetükben nemcsak arról van szó, hogy az elvek és a gyakorlat elválik egymástól, hanem arról is, hogy a környezetvédelmi elveik, ember és környezet harmonikus együttélésére vonatkozó elképzeléseik nem teljesen konzisztensek. Összességében azt láthatjuk, hogy azok, akik már jelenleg is aktívan részt vesznek ember és környezet harmonikus együttélésének megteremtésében, még többet vállalnának, amennyiben lenne rá lehetőségük. Mind az *energiatakarékosság*, mind *környezetkímélő hulladékkezelés*, mind a *vásárlások* tekintetében egyértelmű az összefüggés: azok, akik ha lenne lehetőségük, akkor részt vennének a környezeti problémák kezelésében, már most is tesznek valamit ennek érdekében. Ebből a szempontból különösen kérdéses, hogy miként lehetnének bevonhatók azok, akik jelenleg semmit sem tesznek a környezeti problémák kezeléséért?

A következő táblázatban azt mutatjuk be, hogy a *jelenlegi gyakorlat* miként függ össze azzal, hogy *lehetőség esetén kivenné-e a részét a megkérdezett a környezeti problémák kezeléséből*. A sorokban azon válaszok szerint láthatók a megkérdezettek, amelyet arra a kérdésre adtak, hogy *"Ha lehetősége lenne tevékenyen részt venni a környezeti problémák kezelésében, akkor mit tenne?"*, míg az oszlopokban a jelenlegi gyakorlatra rákérdező kérdések szerint, azaz *"Jelenleg mennyit tesz Ön a környezeti problémák megoldása érdekében?"* Az egyes cellákban pedig a mindkét kérdésre érvényes választ adók (N=451) százalékos megoszlása található.

8. táblázat: Környezetvédelmi problémák kezelésében várható részvétel és jelenlegi gyakorlat (%)

	biztosan nem venne részt	inkább nem venne részt	inkább részt venne	biztosan részt venne	oszlopszáz alék
semmit	3,5	3,8	1,8	0,7	9,8
inkább nem tesz	2,2	5,1	9,8	4,9	22
tesz is meg nem is	3,1	4,4	13,7	14,6	35,9
valamennyit tesz	1,1	1,3	8	16,9	27,3
nagyon sokat tesz	0,7	0,9	0,9	2,7	5,1
sorszázalék	10,6	15,5	34,1	39,7	100

Az utolsó oszlopban található marginális szerint minden harmadik megkérdezett nem nyilatkozott egyértelműen arról, hogy jelenleg mennyit tesz a környezeti problémák megoldásáért (35,9%). Náluk valamelyest kevesebben vannak azok, akik bevallásuk szerint inkább vagy egyáltalán nem tesznek, a problémák kezeléséért (alig haladja meg a 30 százalékos arányuk). A két kérdésre adott válaszok összefüggnek:⁵ akik jelenleg is tesznek, azok még többet tennének, ha lenne rá lehetőségük. A megkérdezettek közel 15 százaléka jelenleg sem tesz, és akkor sem tenne a környezeti problémák kezelése érdekében, ha arra lehetősége lenne. Ez azonban nem jelenti szükségszerűen azt, hogy a jelenlegi körülményekkel maradéktalanul elégedettek lennének. A környezeti tényezők döntő többségével inkább elégedettek, mint sem, azonban három esetben kifejezetten elégedetlenségről számoltak be: így elégedetlenek a szünyogirtással, a nem megfelelő hulladéklerakókkal és a helyi munkalehetőségekkel. Tehát ezek a megkérdezettek összességében elégedettek a jelenlegi környezeti körülményekkel, ezért nem is kívánnak változtatni saját gyakorlatukon. Akik viszont valamivel elégedetlenek, azokra összességében egyrészt az jellemző, hogy nem magukat találják kompetensnek megoldásukban, másrészt anyagilag érinti őket (munkalehetőségek).

⁵ Khí négyzet szig. 0,00, Cramer's V: 0,28.

Azok esetében, akik arról számoltak be, hogy lehetőség esetén aktívan részt vennének a környezeti problémák kezelésében, külön kérdés foglalkozott a környezetkímélő viselkedést *akadályozó tényezőkkel*. A megkérdezettek egzisztenciális helyzetét tükrözi, hogy legtöbbször az elegendő jövedelem hiányában látták a fő akadályt. Hasonló jellegű az az érv, amely azt hangsúlyozza, hogy a „hagyományos termékek olcsóbbak, mint a környezetbarátok.” Viszonylag sokan (30 %) reagáltak úgy a kérdésre, hogy „egyetérttek a célokkal, de a mindennapokban nehéz változtatni a jól bevált szokásokon.” Kevesebben voltak azok, akik szerint „nincs meg a megfelelő infrastruktúra (tömegközlekedés, szelektív hulladékgyűjtő sziget, stb.),” vagy arra hivatkoztak, hogy a látóhatárukon belül élő embereket nem érdekli a környezetvédelem. Alig voltak páran (4 %), akik elutasító álláspontot képviseltek, mondván, hogy a környezeti problémák megoldása „túl sok időt és energiát igényel.”

A kutatás eddigi eredményei arra utalnak, hogy a a dél-balatoni vízgyűjtő területen élő lakosság környezetvédelemmel kapcsolatos elképzelései nem teljesen konzisztensek. A nem konzisztens megközelítések nagymértékben összefüggnek a rendelkezésre álló lehetőségeikkel. Elsősorban az anyagi, másodsorban az – ettől nem független – infrastruktúra adta lehetőségekkel. Az aktív környezetkímélő gyakorlatot nem tanúsító és ezt jövőben sem tervező megkérdezettek alapvetően elégedettek a környezeti viszonyokkal, azonban környezetvédelemmel kapcsolatos elképzeléseik nem minden esetben konzisztensek. Az inkonzisztenciát pedig úgy oldják fel, hogy másokra hárítják a felelősséget. Elsősorban azonban nem a közvetlen környezetükben élőkre, ami nyilvánvalóan napi szintű konfliktusokat is eredményezhetne, hanem viszonylag távoli aktorokra.

Összességében elmondható, hogy a természetvédő- és féltő elvek idealizmusa nincs teljesen összhangban a tényleges gyakorlattal, melyet a költségérzékenység jellemez. A környezetnek, mint értéknek akkor van esélye arra, hogy a megkérdezettek mindennapi cselekvéseiben megjelenjen, ha összhangban van a gazdasági értékekkel, hasznot hajt vagy költséget kímél.

Jegyzet

- (1) A cikk alapját képező kutatás „Az emberi tevékenység környezeti hatásai, valamint az ezekkel összefüggő társadalmi konfliktusok komplex vizsgálata egy sekélyvizű

tóhoz tartozó érzékeny földrajzi terület (a Balaton vízteste és déli vízgyűjtője) példáján” c., TÁMOP-4-2-2A-11/1/KONV-2012-0038 azonosító jelű projekt keretében készült.

Irodalom

- CATTON, W. R. - DUNLAP, R. E. U (1978): Environmental Sociology: A New Paradigm. *The American Sociologist* 13, 41–49.
- DUNLAP, R. E.- VAN LIERE, K. D.- MERTING, A. G.- JONES, R. E. (2000): New Trends. In.: Measuring Environmental Attitudes: Measuring endorsement of the new ecological paradigm: A revised NEP scale. *Journal of Social Issues*, 56(3), 425–442.
- LÁNYI A. (szerk.) (2001): *A szag nyomában. Környezeti konfliktusok és a helyi társadalom*. Budapest, OSIRIS.
- NIETZSCHE, F. (1992): A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról. Tatár, S. ford. In *Athenaeum* III/1, pp. 3-15.
- POORTINGA, W.- WIERSMA, G.- STEG, L.- VLEK, Ch.,-NOORMAN- K.J., Moll,- H., SCHOOT-UITERKAMP, T. (2001): *Expected quality of life impacts of experimental scenarios for sustainable household energy use. Unpublished document. Groningen: Centre for Environmental and Traffic Psychology/Centre for Environmental Studies, UNIVERSITY OF GRONINGEN.*
- SCHÄFFERNÉ DUDÁS Katalin (2008): *A környezettudatosság többszintű értelmezése és a környezettudatos fogyasztói magatartás vizsgálata*. Doktori értekezés. Pécs.
- VALLE, P. S. (2004): *“Modeling Consumer Behavior in the Portuguese Recycling Program: The Logistics and Communication Planning Implications”*, Ph.D. dissertation

Szabó-Tóth Kinga

Hátrányos helyzet és esélyegyenlőség a felsőoktatásban

I. A hátrány és ami mögötte van...

A hátrányos helyzet igen komplex szociológiai kategória. Ahány kutatás, elemzés, annyiféle definíció kísérlet. A hátrányt a kutatások jelentős részében az anyagi hátrányhoz kapcsolják és ennek mentén például azt vizsgálják, hogy hogyan alakulnak a társadalmi egyenlőtlenségek a jövedelmi és vagyoni helyzet alapján. Szociológiai kutatásokban a deprivált, vagy depriváció fogalmait és vizsgálatának lehetséges indikátorait (az anyagi, érzelmi, kulturális, egészségi-mentális állapotbeli, területi, foglalkoztatásbeli és kapcsolati vetületére alapozva) is megjelennek.

A fogalom jogi értelmezéséhez az alábbi törvények illetve rendeletek vezetnek el bennünket:

- A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény
- A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről 2007. évi XCII. törvény
- A felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény
- Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény
- A fogyatékos személyek jogairól szóló 1998. évi XXVI. törvény
- A Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatalról, valamint a szakmai irányítása alá tartozó rehabilitációs szakigazgatási szervek feladat- és hatásköréről szóló 95/2012. (V. 15.) Korm. rendelet
- A felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 79/2006. (IV. 5.) Korm. Rendelet
- A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény
- A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény

Kicsit más a „merítés” ha megnézzük, hogy a felsőoktatási felvételi eljárás során milyen, úgynevezett „többletpontok” adhatóak: melyek az úgynevezett „esélyegyenlőségért járó” többletpontok. Ezek a pontok hátrányos helyzetért, fogyatékoságért, gyermekgondozásért kaphatók. A hátrányos helyzetet ebben az esetben a felvételi eljárás során a korábban már említett: „A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény 108. § 10. pontja alapján” definiálják az alábbiak szerint: „hátrányos helyzetűnek minősül az a legfeljebb 25 éves jelentkező, akikre az alábbi esetek egyike vonatkozik:

- a) családi körülményei, szociális helyzete okán a gyámhatóság védelembe vette,
- b) rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult,
- c) átmeneti vagy tartós nevelésbe vették,
- d) ideiglenes hatályú intézeti elhelyezésben részesül,
- e) utógondozói ellátásban részesül.”

A felsőoktatási felvételi eljárásban fogyatékossgal élő az a jelentkező, aki

- „a) mozgásszervi,
- b) érzékszervi,
- c) beszéd fogyatékos (diszfázia, diszlália, diszfónia, dadogás, hadarás, afázia, orrhangzós beszéd, dizartria, mutizmus, súlyos beszédészlelési és beszédmegértési zavar, centrális pöseség, megkésett beszédfejlődés stb.),
- d) pszichés fejlődési zavarral küzd (diszlexia, diszgráfia, diszkalkulia, diszortográfia, hiperaktivitás és figyelemzavar, magatartásszabályozási zavar stb),
- e) autizmus spektrum zavarral küzd,
- f) több fogyatékossg együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos.”¹

Az úgynevezett halmozottan hátrányos helyzet miatt további többletpontok adhatóak. Halmozottan hátrányos helyzetűnek minősül az a hátrányos helyzetű jelentkező, akinek a tankötelessé válásának időpontjában törvényes felügyeletét ellátó szülei/szülője legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek/rendelkezett, illetve az, akit tartós nevelésbe vettek.

Jelen tanulmányban a felsőoktatásra koncentrálva a HÖÖK Mentorprogram eddigi eredményeit mutatjuk be, majd egy olyan kutatás eredményeiről számolunk be, amely a Debreceni Egyetemen a hátrány és tehetség összefüggéseit kutatta. A tanulmány további két fejezetében pedig a

¹http://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/felveteli_tajekoztato/FFT_2014A/2_menetrend_es_szabalyok/24_pontszamitasi_modszerek/244_jogszabaly_szerinti_tobbletpontok

felsőoktatásban tanuló roma hallgatókkal kapcsolatos néhány vizsgálatot, illetve a roma szakkollégiumok működését mutatjuk be.

II. A hátrány egyik lehetséges felszámolása a felsőoktatásban: a HÖÖK Mentorprogram

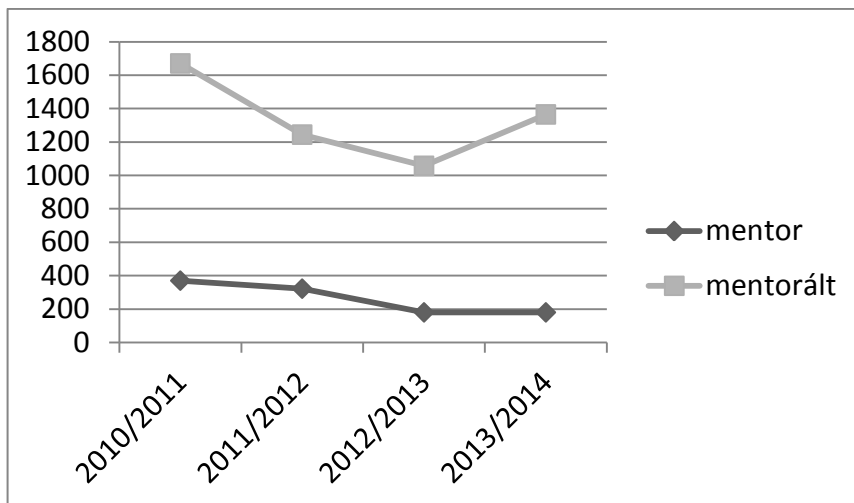
A HÖÖK mentorprogram 2009-től működik, támogatója az EMMI (Csuhaj, 2013). A mentorprogram célja a személyes segítségnyújtáson keresztül az esélyegyenlőtlenség csökkentése, a hátrányos helyzetű hallgatók munkaerő-piaci elhelyezkedési lehetőségeinek segítése, az önkéntesség, mint eszme, gondolat, értékként való elterjesztése. A Mentorprogram regionális felosztásban működik (hat regionális központ segítségével történik a hallgatók patronálása).

A HÖÖK mentorprogram keretében a HH-s és HHH-s hallgatók az első két szemeszterben folyamatos, személyes támogatást is kapnak egy felsőbb éves, kortárssegítő mentor személyében, aki támogatja őket, tanácsokat ad a felsőoktatásbeli tanulmányokra vonatkozóan, segít eligazodni a lehetséges ösztöndíjak, pályázatok terén (Nyüsti, 2012). A mentorprogram keretében a hallgatók szakmai segítséget is kaphatnak. A támogató szolgáltatások segítségével a hallgatók sikerebben tudnak alkalmazkodni a felsőoktatási környezethez és lemorzsolódási esélyük csökkenhet. Emellett a hátrányos helyzetű hallgatók szociális támogatásra, valamint (ez az adott települési önkormányzattól függ) a Bursa Hungarica Felsőoktatási Ösztöndíjprogram keretében nyújtható támogatásokra is pályázhatnak.

A következő ábrán látható, hogy hogyan alakult a mentorprogramban a mentorok és a mentoráltak száma, a kezdeti, 2010/2011-es tanévtől a mostani időkig.

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

1. ábra: A mentorok és a mentoráltak számának alakulása
2010 és 2014 között

Forrás: Csuhaj Andrea előadása alapján saját szerkesztés

A következő táblázatban összehasonlíthatjuk, hogy milyen különbségek vannak az Ifjúságkutatás 2008 adatbázisa alapján általában az elsőéves hallgatók, valamint a felsőoktatásból kimaradók (ezek azok a fiatalok, akik az Ifjúságkutatás 2008 adatbázisában szerepelnek és legfeljebb 20 évesek, maximum érettségivel rendelkeztek és nem tanultak a kutatás időpontjában) illetve a HÖÖK mentorprogram keretében mentorált, elsőéves hallgatók családi háttere (az utóbbi felmérés 2010 tavaszán készült) között.

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

2. ábra: A hallgatók szüleinek legmagasabb iskolai végzettsége a vizsgált csoportokon belül

	Elsőéves hallgatók	Mentorált hallgatók	Felsőoktatásból kimaradók
Anya legmagasabb iskolai végzettsége			
Legfeljebb nyolc általános	5,5	29,1	50,3
Szaktanulmányi, szakiskola	15,7	21,1	23,7
Érettségi	38,0	36,5	18,7
Felsőfokú végzettség	40,8	13,3	7,3
Apa legmagasabb iskolai végzettsége			
Legfeljebb nyolc általános	2,9	15,9	38,6
Szaktanulmányi, szakiskola	26,9	47,6	43,1
Érettségi	31,8	26,7	13,7
Felsőfokú végzettség	38,4	9,8	4,6
N	181	422	473

Nyüsti Szilvia: Hátrányos helyzetben – helyzeti hátrányban a felsőoktatásban. 41. o.

A fenti ábra alapján is látható, hogy felsőoktatásból kimaradók csoportja van a legkedvezőtlenebb helyzetben a szülők iskolai végzettségét tekintve: ez utóbbi csoportban az anyák több mint a fele maximum nyolc általános iskolai osztályt végzett – ez az apák esetében valamivel kedvezőbb, hiszen ott a legnagyobb gyakoriságú kategória a szaktanulmányi illetve szakiskola (43,1%). A mentorált hallgatók 13,3%-a érkezett olyan családból, ahol az anyák felsőfokú végzettséggel rendelkeztek és 9,8%-uk jött olyan családból, ahol az apák rendelkeztek ezzel a végzettséggel.

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELŐOKTATÁS

3. ábra: Súlyos életesemények a családban (Ifjúságkutatás 2008 – 14 éves korig, mentorált hallgatók 18 éves korig)

Súlyos életesemény a családban	Elsőéves hallgatók	Mentorált hallgatók	Felsőoktatásból kimaradók
Szülő(k) halála	2,5	11,4	7,4
Szülők válása	19,7	28,9	24,0
Szülő(k) rendszeres lerészegedése	7,9	24,6	12,7
Öngyilkosság vagy – kísérlet a családban	2,5	10,9	4,7
Szülő(k) munkanélkülivé válása	15,7	52,6	21,0
Súlyos anyagi veszteség a családban	10,2	44,1	19,1
Durva veszekedések a szülők között	16,5	32,2	21,1
Rendszeresen verték/bántalmazták	1,3	5,2	3,0
N	181	422	473

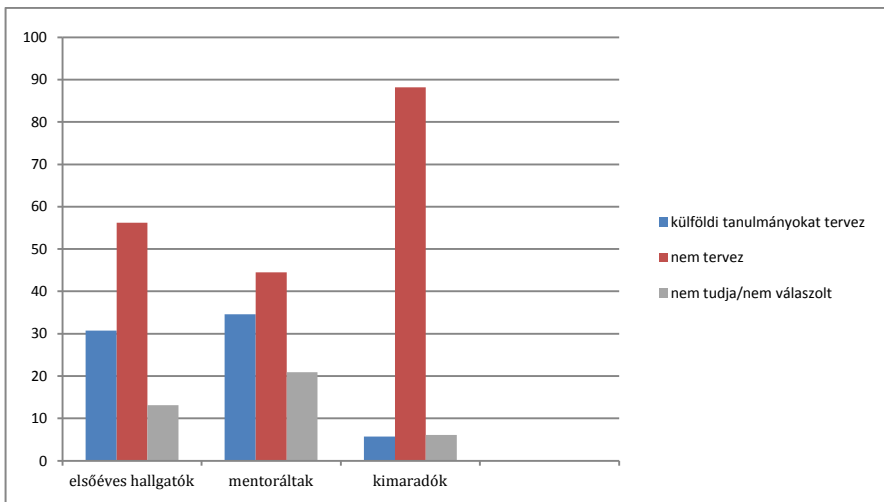
Nyüsti Szilvia: Hátrányos helyzetben – helyzeti hátrányban a felsőoktatásban. 42. o.

A fenti táblázatból látható, hogy mindegyik életesemény tekintve a mentorált hallgatók illetve a felsőoktatásból kimaradók voltak kedvezőtlenebb helyzetben. Megdöbbentő adat, hogy a mentorált hallgatók beszámolója szerint minden 10.-üknél előfordultak öngyilkosságok, vagy öngyilkossági kísérletek a családban. A legtöbb mutató esetében (szülő(k) halála, válása, lerészegedése, munkanélküliség, súlyos anyagi veszteségek, durva veszekedések, bántalmazás) a mentorált hallgatók adatai a legaggasztóbbak.

A következő ábrákon a külföldi tanulmányokra illetve külföldi munkavállalásra vonatkozó terveket mutatjuk be a három elemzett csoporton belül.

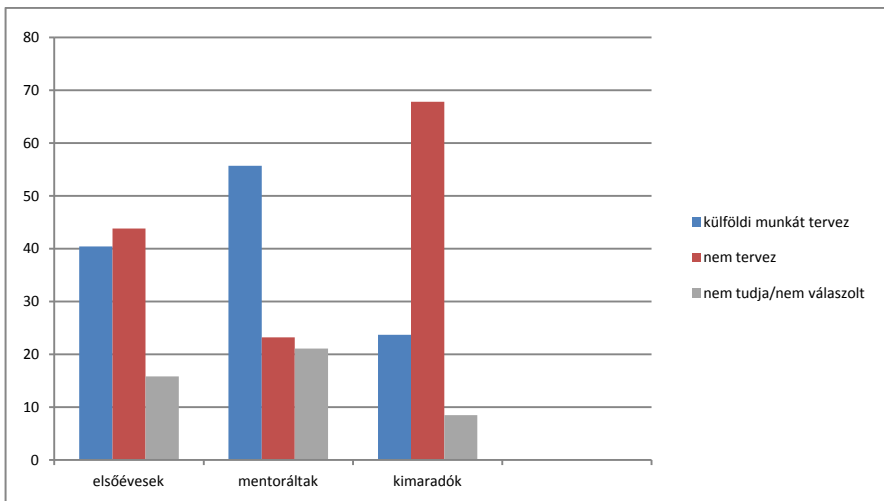
HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

4. ábra: Külföldi tanulmányokat tervezők aránya a három vizsgált csoportban (%)

Nyüsti Szilvia: Hátrányos helyzetben – helyzeti hátrányban a felsőoktatásban című tanulmány alapján saját szerkesztés

5. ábra: Külföldi munkavállalást tervezők aránya a három vizsgált csoportban (%)

Nyüsti Szilvia: Hátrányos helyzetben – helyzeti hátrányban a felsőoktatásban című tanulmány alapján saját szerkesztés

A fenti ábrák alapján elmondható, hogy a mentoráltak a legaktívabbak mind a külföldi tanulmányok, mind a külföldi munkavállalás tervezése tekintetében. Nagyjából minden harmadik szeretne a jövőben külföldön tanulni és minden második külföldön munkát vállalni.

III. Hátrány és tehetség

Tehetséges, hátrányos helyzetű hallgatókat vizsgált Ceglédi Tímea a Debreceni Egyetemen, 2007-ben, 465, nappali tagozatos hallgatóból álló mintán (Ceglédi, 2008).

A kutatás során a hallgatók családi háttere és iskolai pályafutása közötti összefüggéseket vizsgálta. A mintát két részre osztotta annak alapján, hogy az adott hallgató a hátrányos helyzet mérésre használt indikátorok alapján összességében hátrányos vagy nem hátrányos helyzetű volt. A következő öt indikátort használta: munkanélküli szülő a családban, elhunyt szülő, alacsony iskolázottságú szülő/szülők, magas testvérszám, hátrányos településtípus. Azt a hallgatót sorolta a hátrányos helyzetű kategóriába, aki legalább a fenti öt szempont alapján kettőben érintett volt. A hallgatók iskolai pályafutását az alábbi indikátorok segítségével vizsgálta: tudományos vagy közéleti tevékenységben való részvétel, felsőfokú nyelvvizsga megléte, magántanár látogatása középiskolában, munka az egyetemi évek megkezdése előtt, barátok száma a középiskola éveitől, könyvolvasási szokások, tagozatos középiskola, illetve az egyetemi kar presztízse, ahol az illető tanul. A tudományos, közéleti tevékenységen való részvétel (pld. TDK, OTDK, hallgatói-oktatói kutatásokban való részvétel) a kutatás alapján szignifikáns összefüggésben állt azzal, hogy az illetőnek diplomások voltak-e szülei vagy sem. A felsőfokú végzettségű szülőktől származó gyerekek közül 40,9%, a maximum érettségivel rendelkező szülőktől származó hallgatók 19,8%-a volt aktívnak tekinthető ezen a téren. A diplomás szülőktől származó gyerekek kétszer annyian kaptak kiemelt ösztöndíjat, mint a másik csoport. A nyelvtudás a korábban említett hátrányos/nem hátrányos indikátorok közül a szülők iskolai végzettségével nagyon erős szignifikáns kapcsolatot mutatott. A kistelepülésen élő, alacsony iskolai végzettségű szülőkkel rendelkező, azaz a kutatás szempontjából hátrányos helyzetű hallgatók kevesebbet olvastak, mint a nem hátrányos helyzetűek. A kutatás során hátránynak tekintették, ha valakinek több testvére volt: erről az indikátorról elég egyértelműen kiderült, hogy „nem viselkedik egyértelműen”: az olvasási szokások esetében például egyértelműen inkább arra az összefüggésre derült fény, hogy akinek több

testvére volt, olvasottabbnak bizonyult. A szülők iskolai végzettsége azonban meghatározó volt a tekintetben, hogy milyen karra járt a hallgató: a kutatás során magasabb presztízsűnek tekintett karokra (jogász, közgazdász, műszaki, informatikai, orvosi és fogorvosi) nagyobb eséllyel jutottak be magasan kvalifikált szülők gyerekei. A vizsgált változók tekintetében elmondható, hogy a munkanélküli szülők jelenléte illetve az elhunyt szülő a családban változók nem álltak szignifikáns összefüggésben a hallgató iskolai pályafutását mérő változókkal, azaz nem jelölték ki végérvényesen a hallgató későbbi életpályáját, lehetőségeit.

A hátrányos helyzet és a roma származás az erre vonatkozó kutatások szerint sokszor jár együtt. A most következő részben röviden áttekintjük a romák felsőoktatásbeli helyzetét, valamint a roma szakkollégiumokat.

IV. Romák a felsőoktatásban

Forray R. Katalin egyik tanulmánya egy, az Oktatáskutató Intézetben 2002-ben lefolytatott, a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány által támogatott, felsőoktatásban nappali tagozaton tanuló 450 hallgatónak postai úton kiküldött kérdőíves kutatás eredményeinek feldolgozása alapján készült.² A kutatás alapján egyértelműen látszik, hogy több roma nő tanul a felsőoktatásban, mint férfi (a visszaérkezett kérdőívek alapján a férfiak aránya 36,7% volt). Az életkori megoszlások alapján elmondható, hogy sokan 23-25 évesen kezdik meg egyetemi tanulmányaikat közülük. A válaszadók 63,2%-a volt életében hosszabb vagy rövidebb ideig állami gondozott. A vizsgálat során rákérdeztek arra is, hogy volt-e a származási családban valamiféle válság-esemény, vagy krízis és ha igen, akkor az milyen jellegű volt. Az alanyok háromnegyede tudott ilyen eseményt megjelölni. Az események sorában a legtöbb említést a nagyon nehéz anyagi körülmények, a szülők válása, a hosszantartó munkanélküliség illetve hosszantartó betegségek, különféle deviáns viselkedési formák kapták. A válaszadók apja összességében 36%-ban volt alkalmazott illetve vállalkozó, közel egynegyedük nyugdíjas/rokkantnyugdíjas, 11,5% munkanélküli, 4% alkalmi munkából élő. A minta alapján a felsőoktatásban tanuló roma fiatalok (önbevallás alapján) 35%-a romungró, 27%-a oláh cigány, 15,5%-a a beás közösséghez tartozó és 6,9% egyéb közösséghez tartozó volt.

² <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00024/pdf/1033.pdf>

A felsőoktatásban a tehetséggondozás egyik formája a szakkollégium. A 2000-es évek elején az országban 25-30 szakkollégium működött, melyeknek egy része 2003-ban megalkotta a Szakkollégiumi Chartát (Forray R., 2013). Tehetséges, hátrányos helyzetű roma tanulók felkarolására az országban elsőként 1996-ban a Romaversitas Alapítvány Láthatatlan Kollégiuma alakult meg, melyet a Roma Polgárjogi Alapítvány hozott létre és a Soros Alapítvány támogatásával kezdte meg a működését. A program fő célkitűzése tehetséges roma hallgatók mentorálása, szakmai segítése, illetve identitásuk erősítése. Kende Anna 2004-ben készített kutatást a Romaversitas hallgatói körében (Kende, 2004). A vizsgálat fókuszában a roma származású, leendő értelmiségi fiatalok identitásának vizsgálata állt. A kutatásban érintett hallgatók szociológus, szociális munkás, szociálpolitika és szociálpedagógia szakosok, valamint különböző művészeti képzésre járók illetve pszichológia, agrár és nyelvszakosok voltak. A kutatásban részt vevők jelentős többséggel leendő elsőgenerációs értelmiségiek: többségükben szakmunkás vagy középiskolai végzettségű szülőktől származtak, vidékiek, magyar anyanyelvűek. Általánosan jellemző volt rájuk, hogy a szülők közül legalább az egyiknek volt többé-kevésbé folyamatosan munkája. A kutatás egyik legfontosabb megállapítása szerint a tanulást támogató, arra motiváló családok nagy részére jellemző volt egyfajta tudatos, asszimilációs stratégia a gyerekeik boldogulása szempontjából. A rasszjegyek kérdése is előkerült sok esetben, általában olyan összefüggésben, hogy akinek nagyon látványos, roma jegyei voltak, azoknál a család is azt jósolta, hogy ez a jövőbeli sikereit tekintve hátráltató tényező lehet.

A Roma Szakkollégium hivatalosan 2005-ben kezdte meg működését a Friedrich Ebert Alapítvány támogatásával (Rácz, 2010). A Szakkollégium ötletét az adta, hogy az Alapítvány Tolna megyében képzést szervezett cigány kisebbségi önkormányzati képviselők részére és ott merült fel először, hogy rendszeres találkozók formájában kellene a fiatal roma értelmiség számára fórumot és ennek a megfelelő kereteit megteremteni. A megalakulást követően havi rendszerességgel került sor a találkozókra, melyeket egy időre befogadott a Szent István Egyetem. Az egyes találkozók alkalmával nagyjából egy 50 fős közösség alakult meg, akiknek identitása, felkészültsége szakmai és kulturális eseményeken formálódott. A kollégium fő céljai között szerepelt a pozitív cigány identitás kialakítása valamint a közéleti szerepvállalás előmozdítása. Az Alapítvány 2009-ig támogatta a Roma Szakkollégium működését. Ekkor a történelmi egyházaktól érkezett a segítség, tőlük kapott a kollégium anyagi támogatást.

A Wlislócki Henrik Szakkollégiumot a Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszéke mellett működtetik.³ Szakmai keretét és infrastrukturális hátterét a Tanszék biztosítja. A Szakkollégium története 2002-ben kezdődött, amikor PHARE támogatással annak érdekében, hogy közösségi terepet adjon szakmai segítséggel a PTE-en tanuló roma/cigány származású hallgatóknak, valamint összefogja azokat, akik a romológia iránt érdeklődést mutatnak.

A Szakkollégium célja a fentiekén túl a témához kapcsolódó társadalmi szerepvállalás is. A pedagógiai programból kiderül, hogy 2002-2004 között a mentori rendszer kiépítése, különböző képzési szolgáltatások nyújtása, valamint a közösségfejlesztés kapott hangsúlyos szerepet, 2005-2006 folyamán elsősorban az egyetemi hallgatók felé való nyitás volt napirenden, filmklubokkal, kiállításokkal, valamint lehetőséget kaptak a hallgatók az oktatói kutatáshoz való kapcsolódásra. 2007-től egyre nagyobb teret kapott a hallgatók társadalmi szerepvállalása, mely civil szervezetekben való munkavégzéssel kezdődött (hátrányos helyzetű és roma/cigány gyerekekkel, közösségekkel foglalkoztak) majd önálló civil szervezetek alapításával folytatódott. 2008-ban a cigánysággal kapcsolatos ismeretek terjesztése (elsősorban tanárképzésben résztvevőknek) majd 2009-ben a tudományos kutatómunka került a középpontba LHH-s kistérségek vizsgálatán keresztül. 2010-ben folytatódott a mentorprogram és a tudományos kutatások és 2011-ben pedig sor került egy közös konferenciára a Tanszék és a Szakkollégium szervezésében. A Szakkollégium munkáját, terveinek, céljainak megvalósulását jelenleg nagyban segíti egy elnyert TÁMOP pályázat komplex hallgatói szolgáltatások fejlesztése témában hátrányos helyzetű hallgatók részére.

A Kormány egyik fontos feladatának tekintette megalakulása óta azt, hogy a történelmi egyházakkal karöltve segítse a cigányok társadalmi integrációját. E mögött az a felismerés állt, hogy szükség van egy felelős, a magyarságát és cigányságát egyaránt vállaló, keresztény értékeket valló cigány értelmiségi rétegre.

Féléves előkészítő munka után a kormány és az felekezetek közt 2011. márciusban jött létre a keresztény roma szakkollégiumi rendszer kialakításával kapcsolatos megállapodás, melynek értelmében a kormány a megalakuláshoz nyújt támogatást, valamint ösztöndíjat biztosít majd a hallgatói számára. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkársága a Program felelőse. Az Államtitkárság a márciusi megállapodás szerint szakkollégiumi normatíva

³ Wlislócki Henrik Szakkollégium Pedagógiai Programja, <http://wlislócki.tamop.pte.hu/>

kidolgozását tervezi annak érdekében, hogy a szakkollégiumi rendszer folyamatos működése biztosítva legyen. A közeljövőben európai uniós pályázat kerül kiírásra a szakkollégiumi rendszer pénzügyi kereteinek megszilárdítására.

A szakkollégiumi rendszert úgy alakították ki, hogy hátrányos helyzetű, de főképp roma diákok legyenek a tagjai.

2011 szeptemberétől működik országos hálózat formájában, Európában egyedülálló módon a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat. A Hálózatnak jelenleg négy tagja van a négy nagy egyetemi városnak megfelelően: a jezsuita rend Budapesten működteti a Jezsuita Roma Szakkollégiumot, a görög katolikus egyház Miskolcon a Bacsinszky András Görög Katolikus Roma Szakkollégiumot, a református egyház Debrecenben a Wáli István Cigány Szakkollégiumot, az evangélikus egyház pedig Nyíregyházán az Evangélikus Roma Szakkollégiumot.

A szakkollégiumi hálózat célja „a társadalmi, nemzeti és szociális kérdések iránti érzékenység növelése, a magyar–roma identitás megerősítése, a szakkollégiumok roma diákjai tanulmányi előmenetelének, nevelésének és személyiségfejlődésének támogatása, valamint a közösségi felelősségvállalás iránt elkötelezett, keresztény szellemiségű roma értelmiség megerősítésének elősegítése” (Szilvay, 2011). A Hálózat elnöke Forrai Tamás jezsuita tartományfőnök. A szakkollégiumi hálózat a roma-magyar kettős identitás vállalását, erősítését tűzte zászlajára, azaz a romák számára a társadalmi integrációt tartja követendőnek az etnikai identitás, etnikai gyökerek megtartásával, vállalásával. Emögött az a felismerés állt, hogy nagyon hiányzik Magyarországon egy olyan cigány értelmiségi csoport, akik a kettős identitás felvállalásával erősítik, segítik saját közösségüket, de ugyanakkor értik a többségi társadalmat, annak elvárásait, szokás- és normarendszerét és képesek ezzel azonosulva a nem cigányok felé is közvetítő szerepet ellátni. A szakkollégiumi hálózat küldetés szerint pozitív, többes identitás szeretne kialakítani a fiatalokban, olyan identitást, amelyben a kisebbségi és többségi identitáselemek harmóniában tudnak élni egymás mellett és ez stabil alapot ad a kollégisták számára a társadalomba való sikeres integrációra.

A hálózat szakmai, módszertani háttérrel tud nyújtani az intézményeknek. A szakkollégiumi nevelés ökumenikus szellemű, a képzés mindenhol hasonlóan kulturális, spirituális és közismereti tárgyakból épül fel.

A miskolci görög katolikus szakkollégium is 2011 szeptemberében kezdte meg működését. A felvételi hirdetés szerint olyan diákok jelentkezését várták, akik miskolci felsőoktatási intézményben tanulnak nappali tagozaton vagy oda felvételiznek.

A felhívásban is szerepelt, hogy roma hallgatókat és nem romákat egyaránt várnak, az előbbieket azért, hogy egy felelős, roma-magyar identitással rendelkező értelmiségi réteget képezzenek, az utóbbiakat meg azért, hogy ez a csoport - vállalva a roma társakkal való együttélést kollégiumi keretek mellett - még inkább megismerje a roma kultúrát, erősítve ezzel a roma-nem roma együttélést a későbbiekben.

A felvételi számukra két körben zajlott. Az elsőben a pályázati anyagok áttekintésével a szakkollégium felvételi bizottsága értékelt a jelölteket, a második körben pedig egy hétvégi bevonó táborban vettek részt a jelöltek, ahol közösségi programok és egyéni beszélgetések során döntött a bizottság róluk.

Péter Mónikával készítettem interjút annak érdekében, hogy átlássam a szakkollégium működését és többet megtudjak az etnikai identitás kialakítása és fejlesztése érdekében kifejtett tevékenységükről.

Péter Mónika szociológia szakon, romológia szakirányon végzett a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetében 2010-ben. Jelenleg heti 40 órában dolgozik, mint kollégiumi titkár, azaz nemcsak a roma szakkollégium, hanem az egész görög katolikus egyház keretében működtetett kollégium (ami középiskolásokat is ellát) titkári teendőit látja el. Rugalmas időbeosztásban dolgozik, a hallgatói igényeknek megfelelően.

A kollégiumot Makkai László Atya vezeti. A szakkollégiumok programja három nagy tanegységből tevődik össze. Az egyik a közismereti a másik a kulturális modul, amelyek minden hónapban egy hétvégén kerülnek megtartásra, a harmadik a spirituális modul. Általában szombati napokon tartják az első kettőt és előtte pénteken közösségi programok, sütés-főzés segíti a közösség kialakulását. Szombaton reggeltől délutánig van képzés. Olyan előadókat szoktak meghívni, akik cigány származásúak és példaképként szolgálhatnak a leendő roma értelmiségi szakkollégisták számára. 2011 októberében Dr. Lubinszki Mária pszichológus vezetésével személyiség-fejlesztő, önismereti tréningen vettek részt a szakkollégisták, novemberben a modulok keretében Nótár Ilona (bölcsész, újságíró, szülésznő) tartott tréninget a kollégisták számára. A decemberi alkalommal Káló Norbert volt a szakkollégium vendége, aki szociális munkásként szerezte diplomáját és számos civil szervezet tagja, illetve tanodai tanárként is tevékenykedik. 2012. februárban Káli-Horváth Kálmán, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium kommunikációs osztályának vezetője volt az előadó. 2012. márciusában Muri Emese (pedagógus illetve vita-kultúra fejlesztő mentortréner) vezette be a szakkollégistákat a vitakultúra alapjaiba. Áprilisban pedig „Amaro khelyipo (A mi táncunk)” címmel Farkas Zsolt (cigány táncegyüttes vezetője) tartott

tömbösített kurzust. Májusban pedig Szuhay Péter néprajzkutató-romológus tartott előadást.

A spirituális modul részeként keddenként este önismereti és bibliaismereti beszélgetéseket tartanak. Ezeken lehetőség van a személyes, egyéni problémák (életút-beli, tanulmányi) megbeszélésére. Ez lényegében egy lelkigyakorlat formájában valósul meg. Ennek részeként többek között Atanáz püspök és Prof. Patkó Gyula a Miskolci Egyetem akkori rektora látogatott az intézménybe.

Ezek mellett a modulok mellett lehetőség van idegen nyelv tanulására (most angol és német nyelvet tanulnak, erre volt igénye a hallgatóknak). Minden hallgató saját mentor kap, akik segíti főiskolai, egyetemi tanulmányaiban. Ezek a mentorok az adott szakon oktató tanárokból kerülnek ki. Ennek gyakoriságát a mentor és a mentorált alakítja ki egymás között.

A hallgatók nagyon heterogén területekről kerülnek ki: vannak kulturális antropológusok, egy energetikai mérnök-asszisztens, van egy kispap, illetve hegedűművész szakos, ipari formatervező szakos, politológus, jogász, jogi asszisztens. Nagyrészt Borsod megyéből származnak. A diákok fele-fele arányban fiúk és lányok. A hallgatókon belül van egy kemény mag, akik mindig a kollégiumban vannak, ritkábban járnak haza, közöttük nagyon erős szövetség alakult ki.

Ezek a modulok kívül van még egy úgynevezett segítő modul, félévente 10 óra. Ennek az a célja, hogy a szakkollégisták segítő szerepben is kipróbálhassák magukat. Többféle lehetőség volt ennek teljesítésére, pld. lehetett csatlakozni a ME Neveléstudományi Intézetének Csatárlánc programjához, vagy lehetett szociális otthonba menni, de a diákok végül a Vasgyári Általános Iskolát választották, ahol zömében hátrányos helyzetű, különösen pedig roma gyerekek tanulnak. Ennek keretében pld. március végén roma családi napot szerveztek az óvodában a szakkollégisták segítségével.

Összességében tehát a miskolci roma szakkollégium hat modulból áll: közismereti, kulturális, spirituális, idegen nyelvi, mentor illetve segítő modulok.

A szakkollégium működtetésében a fent említett két személy mellett még Ádám Anetta, a Miskolci Egyetem BTK Neveléstudományi Intézetének adjunktusa nyújt segítséget. Ő a tanulmányi vezető, ő felelős a tanulmányi ügyekért, a nyelvtanárok beszerzéséért, a mentorok felkutatásáért és az ehhez kapcsolódó egyéb adminisztratív feladatokért.

Az állami finanszírozott hallgatók havonta 11 ezer Ft kollégiumi díjat fizetnek, amit az ösztöndíjukból fedeznek. A költségtérítéses hallgatók 18 ezer

Ft-ot fizetnek. Nagyon kevesen vannak, akiket a családjuk tud támogatni, hiszen főképp hátrányos helyzetű diákok laknak itt.

Egy évkönyv kiadását is tervezik, illetve azt, hogy a szakkollégistákkal visszalátogatnak abba a középiskolába, ahonnan azok jöttek annak érdekében, hogy a diákokat bátorítsák a továbbtanulásra.

Az identitás kérdése központi jelentőségű a kollégium programjában is. A spirituális modul során minden alkalommal előkerül az etnikai identitás vállalásának kérdése. A szakkollégisták ellátogatnak testvérintézményeikbe, ezek az alkalmak is segítik őket az etnikai identitás vállalásában és megerősítésében. Illetve két alkalommal került sor a szakkollégisták országos találkozájára (egyszer a megnyitón Budapesten, egyszer pedig Miskolcon), ahol előadások és beszélgetések zajlottak annak érdekében, hogy megerősítést nyerjenek cigányságukban, magyarságukban egyaránt.

Péter Mónikától azt is megkérdeztem, hogy szerintem mennyire látszik már most az, vagy mennyire vannak annak jelei, hogy a szakkollégisták majd valóban romaként és értelmiségiként fognak tenni a cigányságért illetve a cigány-nem cigány kapcsolat harmonikusabbá tételéért.

„Voltak nekem is ismerősem, akik bekerültek egyetemre és szinte lemosták magukról a cigányságukat. Szerintem a szakkollégium arra törekszik, hogy ne felejtsek el, hogy honnan jöttek... fontos legyen a későbbiekben, hogy a családjukat támogassák. (...) Ha valaki pld. formatervező, az a legfontosabb, hogy a szakterületén majd jól teljesítsen és ezzel is példát mutasson. Hogy ezen felül közösségi téren mit szeretne tenni, az ki fog alakulni. (...) Az a hallgató, aki jogi asszisztens, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy ő fog a cigányságért a későbbiekben tenni. Van egy politológus hallgató, ő amúgy is nagyon érdeklődik a közélet iránt, ő róla el tudom képzelni, hogy fogunk vele még találkozni a közéletben. (...) A mérnökeink igyekeznek majd azért tenni, hogy a környezetükben elfogadják őket, mint szakembereket, és ezáltal a cigányságot is rajtuk keresztül.”

Arra is rákérdeztem, hogy Mónika szerint miért jó az, hogy a cigányok mellett nem cigányok is vannak a szakkollégiumban.

„Arról is sokat beszélgettünk a hallgatókkal, hogy ha egy nem cigány lakik cigányokkal, akkor jobban megismerik őket és hitelesebbek lesznek, ha cigányokról beszélnek, mert ők tudják, hogy milyenek. Nekik jobban elhiszik, hogy lehet velük jó kapcsolatot építeni, így ők olyanok, mint egy hírvivők. (...) Eleve a nem cigányok közül kettő antropológia szakra jár, így eleve nyitottabbak, a harmadik egy kispap, ő szintén, a negyedik X településről jött, ott folyik egy cigány pasztorációs program ő ebben aktívan részt vesz.”

Irodalom

A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény

CEGLÉDI T. (2008): Hátrányos helyzetű tehetséges hallgatók a Debreceni Egyetemen. *Educatio*, 4. 115-135.

CSUHAJ A. (2013): A Mentorprogram szerepe a felsőoktatásban. <http://hook.hu/mentor/szakmai-anyagok/>

FORRAY R. K. (2013): Cigány diákok a felsőoktatásban. *Romológia*. 2013/1.

FORRAY R. K.: Roma/cigány diákok a felsőoktatásban. <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00024/pdf/1033.pdf>

KENDE A. (2004): „Értelmiségiként leszek roma és romaként leszek értelmiségi.” Vizsgálat roma egyetemisták életútjáról. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/roma_k/kisebbssegek_kisebbssege/pages/kk_12_kende.htm

SZILVAY G. (2011): Roma szakkollégiumokat indítanak az egyházak. *Magyar Kurír*, 2011. 03. 17.

NYÜSTI Sz. (2012): Hátrányos helyzetben – helyzeti hátrányban a felsőoktatásban. 33-50. oldal. *Felsőoktatási műhely*, 2012/2. szám. Esélyek a felsőoktatásban

RÁCZ A. (2010): Hálózattá fejlődnek a roma szakkollégisták.

<http://mindennapi.hu/cikk/belfold/-a-ciganysag-nelkul-gyengebb-lenne-a-nemzet-/2010-11-20/445>

Wlislöcki Henrik Szakkollégium Pedagógiai Programja. <http://wlislöcki.tamop.pte.hu/>

Havasi Virág

Három felsőoktatási intézmény (Miskolci Egyetem –ME-, Eszterházy Károly Főiskola – EKF- Károly Róbert Főiskola - KRF-) hátrányos helyzetű hallgatóinak komplex szociológiai vizsgálata

Bevezetés

A kutatás 2013 nyarán és őszén a TÁMOP-4.1.1.C-12/1/KONV-2012-0001 jelű pályázati forrás keretében a „Miskolci Egyetem” által elnyert „KEZEK – Észak-Magyarország felsőoktatási intézményeinek együttműködése” című pályázati program keretében valósult meg.

A tanulmány felépítése:

A tanulmány első részében a hátrányos helyzet fogalmát konceptualizáljuk egyrészt annak vizsgálatával, hogy a jogszabályokban az miként jelenik meg, másrészt, az előbbi alapul vételével a kutatásunk során alkalmazott fogalom használatot.

A következő alfejezetben számba vesszük, hogy a témával kapcsolatban milyen releváns dokumentumokat sikerült fellelni (a vizsgált intézmények esélyegyenlőségi tervei, egyéb dokumentumai, adatok, kutatások a témával kapcsolatban), s ezeket összefoglaljuk, elemezzük.

A tanulmány harmadik részében kérdőíves kutatásunkat és eredményeit mutatjuk be.

I. Hátrányos helyzet

A kutatás első fázisában meghatároztuk, hogy kiket is tekintünk hátrányos helyzetűnek. Ehhez az alábbi jogszabályokat tekintettük át:

- A nemzeti felsőoktatásról 2011. évi CCIV. törvény (új Ftv.)
- A Fogyatékkal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről 2007. évi XCII. törvény (CRPD)
- A felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény (rég. Ftv.)
- Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebkvtv.)
- A fogyatékos személyek jogairól szóló 1998. évi XXVI. törvény (Fot.)A Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatalról, valamint a szakmai irányítása alá tartozó rehabilitációs szakigazgatási szervek feladat- és hatásköréről szóló 95/2012. (V. 15.) Korm. rendelet
- A felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 79/2006. (IV. 5.) Korm. rendelet (Ftv. Vhr.)
- A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (Gyermekekvédelmi törvény)
- A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény.

Az Ebkvtv tiltja a hátrányos megkülönböztetést, s az alábbi védett tulajdonságokat határozza meg: nem, faji hovatartozás, bőrszín, nemzetiség, anyanyelv, fogyatékoság, egészségi állapot, vallási vagy világnézeti meggyőződés, politikai vagy más vélemény, családi állapot, anyaság (terhesség) vagy apaság, szexuális irányultság, nemi identitás, életkor, társadalmi származás, vagyoni helyzet, foglalkoztatási jogviszonynak vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonynak részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama, érdekképviselőhez való tartozás, egyéb helyzet, tulajdonság vagy jellemző.

A halmozottan hátrányos helyzetű gyermek, tanuló fogalmát a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény tartalmazta. A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvényben azonban e fogalom már nem szerepel, de a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyermek (fiatal felnőtt) fogalma és e tény fennállásának megállapítása, mint a gyermekekvédelmi gondoskodás körébe tartozó hatósági intézkedések egyike, a

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELŐOKTATÁS

gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényben került szabályozásra.

Hátrányos helyzetű gyermek: az a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermek, aki esetében az alábbi körülmények közül egy fennáll:

- a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény igénylésének időpontjában a gyermeket együtt nevelő mindkét szülő, a gyermeket egyedül nevelő szülő, illetve a gyám legmagasabb iskolai végzettsége alapfokú (az alacsony iskolai végzettség igazolása a kérelmen megtett önkéntes nyilatkozattal történik)
- a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény igénylésének időpontjában a gyermeket nevelő szülők bármelyike vagy a gyám a szociális törvény szerinti aktív korúak ellátására (foglalkoztatást helyettesítő támogatás vagy rendszeres szociális segély) jogosult vagy a kedvezmény igénylésének időpontját megelőző 16 hónapon belül legalább 12 hónapig álláskeresőként tartotta nyilván a munkaügyi központ- (az alacsony foglalkoztatottság fennállását az eljáró hatóság ellenőrzi)
- a gyermek szegregátumnak nyilvánított lakókörnyezetben, vagy az eljárás során felvett környezettanulmány szerint félkomfortos, komfort nélküli vagy szükséglakásban, illetve olyan lakáskörülmények között él, ahol korlátozottan biztosítottak az egészséges fejlődéshez szükséges feltételek- (elégtelen lakókörnyezet, illetve lakáskörülmény az integrált településfejlesztési stratégia, illetve ennek hiányában környezettanulmány által megállapítható.)
- Halmozottan hátrányos helyzetű gyermek: az a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermek, aki esetében fenti három körülmény közül (alacsony iskolai végzettség; alacsony foglalkoztatottság; elégtelen lakókörnyezet, lakókörülmény) legalább kettő fennáll.

Ugyanezen törvény szerint rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság alapesetben annak a gyermeknek jár, akinek családjában az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 130 %-át (2013-ban 37.050,- Ft)

A nemzeti köznevelési törvény szerint a felsőoktatási felvételi eljárásban jelenleg többlet pont adható annak a jelentkezőnek, aki:

1. Hátrányos helyzetű (középfokú tanulmányai során rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény és/vagy rendszeres gyermekvédelmi

támogatás folyósításában részesült; középfokú tanulmányai során állami nevelt volt (akit a gyámhatóság ideiglenes hatállyal intézetbe utalt, illetve állami nevelésbe vagy átmeneti nevelésbe vett); középfokú tanulmányai során családi körülményei, szociális helyzete miatt a jegyző védelembe vett).

2. Tartós nevelt (1997. november 1-jét megelőzően állami nevelt) volt.
3. Árva (25. évnél fiatalabb jelentkező, akinek mindkét szülője, illetve vele egy háztartásban élt hajadon, nőtlen, elvált, özvegy vagy házastársától külön élt szülője elhunyt és nem fogadták örökbe, árvaellátás folyósításában részesül(t)).
4. Fogyatékossgal élő az a jelentkező, aki testi fogyatékos (gyakori jellemzője a bénulás, végtaghiány, görcsös túlmozgás), érzékszervi fogyatékos (hallássérült, látássérült), autista, beszédfogyatékos vagy megismerés- és viselkedésfejlődési rendellenességgel élő (teljesség igénye nélkül fontosabb és ismertebb részterületei: diszlexia, diszgráfia, diszkalkulia, diszortográfia, hiperaktivitás, figyelemzavarok).

A kérdőíves kutatás, s annak elemzése folyamán hátrányos helyzetűnek tekintettük a fogyatékkal élőket, a részképesség zavarban szenvedőket, a szegény családból érkezőket (akiknek családjában az egy főre eső havi jövedelem 30 ezer ft alatt van), azokat, akik szüleinek alacsony iskolai végzettsége van (valamelyik szülőjének maximum nyolc általános az iskolai végzettsége), valamint a roma származású diákokat.

Mielőtt azonban rátérnénk a kérdőíves kutatásunkra, bemutatjuk, hogy milyen meglévő információkat, forrásokat találtunk a három érintett intézményben a kérdéskör kapcsán.

II. Dokumentumelemzés

Az Ebktv alapján 2007 óta minden 50 főnél többet foglalkoztató költségvetési szerv és többségi állami vagy önkormányzati tulajdonban álló jogi személy köteles esélyegyenlőségi tervet alkotni.

A Miskolci Egyetemen 2007-ben készült, s azóta többször módosított esélyegyenlőségi terve megtalálható az egyetem honlapján (https://www.uni-miskolc.hu/public/index.php?page_id=275).

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

A terv bevezetőjében általános célnak tekinti a nők arányos képviselőténak és szerepvállalásának elősegítését, a fogyatékkal élő hallgatók esélyegyenlőségének, valamint a kisebbségek és egyéb hátrányos helyzetű csoportok esélyegyenlőségének megteremtését.

A terv alapvető céljai között szerepel a hátrányos megkülönböztetés tilalma (átvéve az Ebktv védett tulajdonság listáját és tényállásait), és kifejezetten utal bizonyos területekre, ahol szem előtt kell tartani az esélyegyenlőséget: munkaerő-felvétel, az alkalmazásnál az illetmények, a jövedelmek, a juttatások, a képzés, a továbbképzés és egyéb ösztönzések meghatározása, az áthelyezés, felmentés és egyéb, a foglalkoztatással, továbbá az oktatással összefüggő esetek.

A terv utal előnyben részesítés lehetőségére is, az egyetemmel közalkalmazotti jogviszonyban álló alábbi csoportoknál: nők, negyven évnél idősebb közalkalmazottak, megváltozott munkaképességű személyek, két vagy több, tíz éven aluli gyermeket nevelő közalkalmazottak, gyermeküket egyedül nevelők, tartósan beteg vagy fogyatékos gyermeket nevelő közalkalmazottak.

A terv megvalósítását szolgálják az Esélyegyenlőségi Bizottság, esélyegyenlőségi munkatárs, fogyatékos-ügyi koordinátor, esélyegyenlőségi helyzetfelmérések és az ezekre alapozott intézkedések megtétele.

A kitűzött intézkedések között szerepel egyrészt egy olyan intézményi kultúra kialakítása, mely figyelemmel van az esélyegyenlőségre és egyenlő bánásmódra. A cselekvési terv részeként pedig családbarát munkahely kialakítása szerepel, akadálymentes környezet megteremtése, a nők arányos képviselete a vezetésben, az egyetemi vezetők esélyegyenlőségi képzéseken való részt vétele.

Az egyetemen az esélyegyenlőségi tervben foglaltaknak megfelelően 2012 folyamán esélyegyenlőségi kutatás zajlott egyetemi dolgozók, valamint a fogyatékkal élő hallgatók körében.

A dolgozói kérdőív (melyet 201 fő töltött ki) témakörei voltak egyrészt az esélyegyenlőségi politika intézményesülésének ismerete, valamint az esélyegyenlőséget javító intézkedések ismerete és fontossága (ingyenes orvosi szűrővizsgálat, szoptatásra kijelölt hely, akadálymentesítés, óvoda, bölcsőde, kapcsolattartás a kismamákkal és nyugdíjasokkal). Beszédes adat, hogy csupán a válaszadók 15%-a ismeri az egyetem esélyegyenlőségi tervét. A következő kérdezett témakör az esélyegyenlőséget javító HR intézkedések (távmunka, rugalmas munkaidő, részmunkaidő, coaching, képzések, tréningek karriertervezés, szakmai értékelés) voltak. Jellemző, hogy ezeket az

intézkedéseket fontosnak tartanak a válaszadók (kb 90%-uk), de kis arányban érzik megvalósultnak (kb 30%-ban). A kutatás rákérdezett arra is, hogy érte-e hátrányos megkülönböztetés a válaszadókat. A kérdezettek 10-15%-a jelezte, hogy érte hátrányos megkülönböztetés (neme miatt 15%, életkor miatt 16%, családi állapot 12%, családi állapot miatt 11%, gyermekei száma miatt 9%, etnikai hovatartozás miatt 1%, iskolai végzettség miatt 13%).

21 fogyatékkal élő hallgató válaszolt a hallgatói kérdőívre. Kb. negyedük mozgáskorlátozott, negyedük kommunikációs zavarban szenved (főképp dadogás, diszgráfia, afázia), 10 % hallássérült (kétharmaduk siket) 14% látássérült (40%-uk vak). Majd a válaszadó fele születése óta él fogyatékoságával. 5%-uk érzi úgy, hogy nem sikerült elfogadni önmagát fogyatékoságával. A társadalom felől érzett elfogadottság a legerősebb a család részéről (több mint 90% szerint teljes mértékben elfogadják őket), valamivel alacsonyabb a barátok részéről (5% érzi úgy, hogy barátaik nem fogadják el őket és 72%, hogy teljes mértékben elfogadják őket). A fogyatékkal élő hallgatók szomszédok, ismerősök, egyetemi csoporttársak és oktatók általi elfogadottsága annyiban különbözik az előbbiekhöz képest, hogy erőteljesebb a részbeni elfogadottság érzete (kb egyharmad arányú). Diszkrimináció 15%-ukat gyakran, 10%-uk részben érte.

További kérdés volt, hogy mennyire vették igénybe az előnyben részesítési lehetőségeket?¹

- hosszabb felkészülési idő számonkérésnél 29%
- nyelvvizsga alóli mentesség 29%
- írásbeli vizsga helyett szóbeli vizsga tétele 24%
- szóbeli helyett írásbeli 14%
- számonkérés során segédeszköz 14%
- gyakorlati követelmények alóli felmentés 14%
- jelnyelvi tolmács 10%

Ezek a szám adatok arra utalnak, hogy előnyben részesítési lehetőségeikkel tisztában vannak és élnek is vele az érintettek, amennyiben szükségük van rá, hiszen pl. jelnyelvi tolmácsot két fő vett igénybe, ami megegyezik a siketek számával.

Az EKF 2011-2012-es időszakra vonatkozó esélyegyenlőségi terve az intézmény honlapján nincs fenn, de elemzés céljából megküldték számunkra.

¹ lsd ehhez: Miskolci Egyetem SZMSZ 2013, III. kötet Hallgatói követelmény rendszer, A Miskolci Egyetemen fogyatékkal élő hallgatók kötelező előnyben részesítési szabályzata 2010.

A hasonló miskolci dokumentumhoz képest különbözik abban, hogy csak a munkavállalók esélyegyenlőségével foglalkozik. Kiemelt célcsoportok a nők, a 40 év feletti, a roma identitású, a fogyatékkal élő és a családos munkavállalók. A terv egy része az EKF esélyegyenlőségi helyzetét mutatja be, megtudjuk, hogy roma illetve megváltozott munkaképességű dolgozó az érintett időszakban nem volt az intézményben. Az oktatók 34,5%-a nő, akik aránya nagyobb a magasabb és az alacsonyabb végzettségűek körében, az idegen nyelvtudásúak körében, a számítógép kezelői ismereteket igénylő munkakörökben, az ügyviteli munkakörökben; viszont alacsonyabb a vezető beosztásúak között. Részmunkaidőben nagyobb arányban dolgoznak férfiak, míg támogatott foglalkoztatásban nők. A helyzetelemzés vizsgálja továbbá a nemek arányát a felvétel, elbocsátás, juttatások, képzéseken való részt vétel és tudományos fokozat terén.

A tervek között szerepel, hogy a tudományos fokozat megszerzésénél (nem nevesített) kedvezményeket nyújt a nőknek az intézmény, iskolás gyerek estén rugalmas munkaidő beosztást, a nők vezető pozíciókba történő bevonását. Két vagy több gyermek esetén beiskolázási támogatást, roma és fogyatékkal élő pályázó esetén azt ígéri a terv, hogy az intézmény azonos szakmai tudás mellett nem alkalmaz hátrányos megkülönböztetést.

A tervben megfogalmazottak érvényesülésére esélyegyenlőségi referenst nevez ki a főiskola. A terv kiemeli, hogy álláshirdetések megfogalmazásakor, majd a személyről való döntés folyamán nem tesz különbséget nem, életkor, nemzetiség, egészségi állapot szerint, hanem a képességek, tapasztalatok alapján dönt. A terv a panasztétel és az annak nyomán lefolytatandó eljárás ismertetésével zárul.

A KRF esélyegyenlőségi terve (2012. június 1- 2014. június 30 közötti időszakra) szintén a munkavállalók esélyegyenlőségével foglalkozik, kiemelten a nők és a 40 évesnél idősebb munkavállalókkal. A terv alapjául szolgáló helyzetfelmérés megállapítja, hogy 300 fő munkavállalóból 160 fő nő és 164 fő negyven évnél idősebb. Nem vizsgálja azonban, hogy milyen munkakörökben, milyen fizetéssel foglalkoztatják e csoportokat. A romákra egyetlen paragrafus utal, mint hátrányos helyzetű csoportra, a dokumentum későbbi szövege nem tartalmaz erre vonatkozó kitételt, megállapítást. A helyzetfelmérés tartalmazza, hogy hány fő vett részt továbbképzéseken, és megállapítja, hogy több napos konferenciákon/ tanulmány utakon leginkább oktatók és a gazdasági és műszaki főigazgatóság valamint a rektori hivatal dolgozói vettek részt. Utal a szöveg arra, hogy meleg étkezési hozzájárulásban és utazási hozzájárulásban egyenlő módon részesülnek a munkavállalók,

lakásvásárlási, felújítási kölcsönt pedig minden munkavállaló igénybe vehet a rektor döntése szerint.

A konkrét programok, intézkedések között szerepel az egri megoldáshoz hasonlóan annak nevesítése, hogy a munkaerő felvétel során hangsúlyt az adott munkához szükséges készségekre, szakmai felkészültségre, tapasztalatokra helyezik. A munkakörülmények kapcsán felsorolja a terv a megvalósult beruházásokat. A családoso és nyugdíjas dolgozóknak külön szentel néhány bekezdést (pl. a GYED-ről, GYES-ről visszatérő dolgozók beilleszkedését segíti, a csökkentett munkaidőt, részmunkaidőben való munkavállalás lehetőségét biztosítja).

A főiskolán esélyegyenlőségi bizottság működik.

A KRF-en 2012-ben folyt egy kutatás a fogyatékkal élő és részképességzavaros hallgatók felmérésére (21 fő), melynek eredményeihez nem jutottunk hozzá. A hátrányos helyzetű hallgatók az intézmény számos beruházásának élvezik gyümölcsét, így „speciális számítógépeket (nagy méretű monitor, braille írásos billentyűzet, felolvasóprogram, braille nyomtató) vásároltak a látás-problémával élő tanulók segítésére, míg a halláskárosult hallgatók speciális adó-vevő készüléket kaptak. Épületrekonstrukció keretében megvalósult a fizikai akadálymentesítés is: több lift és rámpa, valamint speciális mosdók és előadó termek kerültek kialakításra, míg a Károly Róbert Főiskolához tartozó diákhotel sajátosan kialakított szobái ideális lakhelyet biztosítanak a fogyatékkal élő hallgatóknak. A kisgyermekes hallgatókra is gondolt az intézmény: olyan baba-mama szobát hozott létre, melyet a főiskolával hallgatói jogviszonyban álló kismamák és kísérőik térítésmentesen vehetnek igénybe, sőt szükség esetén gyermekfelügyelet is biztosított.”²

A továbbiakban az alapvető jogok biztosának jelentését fogjuk idézni, aki - miután 2012 folyamán több panaszbeadványt is kapott a témában-, vizsgálatot folytatott a felsőoktatásban a fogyatékkal élő hallgatókat megillető kedvezményekkel, mentességekkel kapcsolatban. Itt csak az általunk is vizsgált három intézményre vonatkozó részeket idézzük.

² <http://www.ponthatarok2007.hu/content/hircentrum/080208.php>

„1. A felsőoktatási intézményekben tanuló fogyatékossgal élő hallgatók száma, a fogyatékossg igazolásának dokumentumai, a hallgatók nyilvántartásba vétele és regisztrációja.

A **Miskolci Egyetemen** 61 fő fogyatékossgal élő hallgató tanul. Az egyetemi szakmai koordinátor félévenként a beiratkozás/bejelentkezés alkalmával nyilvántartásba veszi a fogyatékossgal élő hallgatókat, amely a Neptun Egységes Tanulmányi Rendszer „Egyéb státuszok” részén történik meg. A fogyatékossgal élő hallgató fogyatékossgának típusát és mértékét, annak végleges vagy időszakos voltát jogszabályban foglaltak szerint meghatározott szakvéleménnyel igazolja.

Az **Eszterházy Károly Főiskolán (Egri Főiskola)** tanuló fogyatékos hallgatók létszáma a 2011/2012. tanévben 61 fő volt. A hallgatók a beiratkozásakor a beiratkozási lap utolsó pontjában megjelölhetik fogyatékossgukat, amelyet a Neptun rendszerben is regisztrálnak, erre a Tanulmányi és Információs Központ dolgozói személyesen is felhívják a hallgatók figyelmét, egyúttal tájékoztatják a szakmai koordinátor személyéről és elérhetőségéről. A fogyatékossg igazolásához szükséges dokumentumokat is ekkor kell a hallgatóknak benyújtaniuk. Igazolásként a Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői Bizottságok szakvéleményét, hivatalos jegyzékben szereplő igazságügyi szakértő szakvéleményét, érzékszervi fogyatékosok esetében a területileg illetékes megyei vagy országos rendelőintézetek főorvosa által kiállított szakvéleményt, ill. az ORSZSZI, és az NRSZH Szakértői Bizottságainak szakvéleményét/diagnózisát fogadják el.

A főiskola a fogyatékossgal élő hallgatók esélyegyenlőségét biztosító feltételekről és kedvezményekről szóló szabályzatának 4. § (1) bekezdése rögzíti azt is, hogy *„a súlyosan fogyatékos állapot megállapítását az Országos Orvosszakértői Intézet illetékes bizottsága végzi. Az intézet a felsőoktatási intézmény kérésére is elvégzi a fogyatékossg mértékének meghatározását.”*

A **Károly Róbert Főiskolán (Gyöngyösi Főiskola)** az elmúlt félévben 38 fogyatékossgal élő hallgató tanult. Kérelmeiket az Oktatási Igazgatóság esélyegyenlőségi ügyszámon iktatja, amelyet a jogszabályban meghatározott igazolásokkal támasztják alá.

2. A felsőoktatási intézményben a fogyatékkal élő hallgatók ügyeit vivő munkatárs, képzettsége, kiválasztási szempontjai

A **Miskolci Egyetemen** 2011 februárjától három személy vesz részt a fogyatékkal élő hallgatók ügyeinek intézésében, munkájukat a tanulmányi rektor-helyettes ellenőrzi. (Ezt megelőzően a Központi Tanulmányi Osztály vezetője koordinálta a fogyatékkal élő hallgatók ügyeit.) Az egyetemi szakmai koordinátor filozófia, magyar nyelv és irodalom, politológia, valamint pedagógiai egyetemi diplomával rendelkezik. A gazdasági koordinátor az Egyetemi Ügyfélszolgálati Központ vezetője, ő gondoskodik arról, hogy a kiegészítő normatív támogatás a fogyatékkal élő hallgatók képzésnek segítésére, az oktatásukra alkalmas feltételek megteremtésére, illetve fenntartására fordítható legyen. A Központ egyik ügyvivő szakértője pedig a hallgatóknál kint lévő eszközök nyilvántartásával, a fogyatékkal élő hallgatók számára kialakított pihenőszoba felügyeletével, a szerződések megkötésével — pl. szállítás — foglalkozik.

Az Egyetemi Ügyfélszolgálati Központ beiratkozáskor (az Intézményi Tanulmányi Tájékoztató általános részében) tájékoztatja a fogyatékkal élő hallgatókat az egyetemi szakmai koordinátor nevéről és elérhetőségéről.

Az **Eszterházy Károly Főiskolán** az 1999/2000-es tanév óta a fogyatékos hallgatókat szakmai koordinátor segíti. 2005-től a neveléstudományi tanszék adjunktusa látja el a feladatokat, 2012 januárjától külön díjazás nélkül, oktatói feladatai mellett, aki oligofénpedagógia – pszichopedagógia szakos gyógypedagógiai tanár, biológia – pedagógia szakos általános iskolai tanár, fejlesztőpedagógus, pedagógia szakos bölcsész és tanár.

A főiskola a fogyatékkal élő hallgatók esélyegyenlőségét biztosító feltételekről és kedvezményekről szóló szabályzatának 7. §-a értelmében a fogyatékos hallgatók támogatásának szakmai felelőse a szakmai koordinátor, akit az oktatók köréből a főiskola rektora bíz meg, *aki feladatainak ellátásáért díjazásban részesül*. Munkáját a fogyatékos hallgatók évente véleményezik. E szabályzat rendelkezik a gazdasági koordinátorról is, aki a fogyatékos hallgatók képzésének normatív támogatására rendelkezésre álló összeg szakszerű felhasználásáért és a támogatás elszámolásáért a gazdasági főigazgató által megbízott személy.

A **Gyöngyösi Főiskolán** 2006-tól működik Esélyegyenlőségi Bizottság, mely első fokon intézi az esélyegyenlőségi ügyeket. A bizottság 6 tagból és

titkárból áll, a nem hallgató 3 tagot és a titkárt a Szenátus választja. A bizottság három hallgató tagját a Hallgatói Önkormányzat delegálja, akik közül egyikük fogyatékossgal élő hallgató. Elnöke a fogyatékossgal élő hallgatók főiskolai koordinátora, oktató. A titkár jogi végzettséggel rendelkező közalkalmazott, aki az esélyegyenlőségi bizottsági munka mellett más területen is részt vesz az első fokú hallgatói ügyek intézésében és az oktatásban.

3. A fogyatékossgal élő hallgatók ügyeinek intézését ellátó munkatárs részvétele a döntéshozatalban és a kapcsolattartás formái

A **Miskolci Egyetem** szakmai koordinátora valamennyi félév elején legelőször e-mailben juttatja el a regisztrált fogyatékossgal élő hallgatók számára az aktuális információkat, tudnivalókat. Ezen túlmenően heti rendszerességgel biztosít számukra állandó konzultációs lehetőségeket, valamint valamennyi elérhetősége (e-mail cím, mobiltelefonszám is) eljut a fogyatékossgal élő hallgatók számára, akik egyéb, egyeztetett időpontban is felkereshetik. A fogyatékossg ténye, súlyossági foka alapján a normatív támogatásra való jogosultságot szintén ő állapítja meg.

Az **Egri Főiskolán** a koordinátor a fogyatékos hallgatókkal a beiratkozás után törekszik a kapcsolatfelvételre. A rektor szerint ugyanakkor nem mindegyikük él a regisztráció lehetőségével. A Tanulmányi és Információs Központ évközben is lehetőséget biztosít az utólagos regisztrációra, bár ebben az esetben a fogyatékos hallgatók után járó normatíva már nem illeti meg ezeket a hallgatókat az adott tanévre. A nem regisztrált hallgatók felderítésében a Hallgatói Önkormányzat tagjai is segítséget nyújtanak.

A fogyatékos hallgatók igazolásait a koordinátor ellenőrzi. A fogyatékossgal élő hallgatók felmentési kérelmeiket az oktatásfejlesztési rektor-helyettesnek nyújtják be, amelyeket a koordinátor írásban véleményez.

A koordinátor hetente tart fogadóórát, ennek helyszíne akadálymentesített. A hallgatókkal és a személyi segítőkkal a személyes kapcsolat mellett az email-es vagy telefonos kapcsolattartás rendszeres.

Az érintett hallgató igénylésekor a koordinátor igazolást állít ki számára, amely tartalmazza a fogyatékossg ténye mellett a hallgatót megillető kedvezményeket is. Ezen kívül az érintett tanszékekkel, ill. oktatókkal is felveszi szükség esetén a kapcsolatot, tájékoztatva őket a hallgató segítésének különböző módjairól. Az utóbbi években a fogyatékos

hallgatók közül 1-2 fő kért ilyen igazolást, a személyes kapcsolatfelvételt ők is fontosabbnak tartották.

A koordinátor minden esetben tájékoztatja a hozzá forduló hallgatókat (és hozzátartozóikat) az őket megillető kedvezményekről és a pályázati lehetőségről, felhívja figyelmét az írásos dokumentumok elérhetőségére, biztosítja számukra a nyomtatott formájú tájékoztató füzetet is „Segítsünk közösen! Fogyatékossgal élő hallgatók a felsőoktatásban” címmel.

A **Gyöngyösi Főiskolán** a hallgatók kérelmeiket az Oktatási Igazgatóság tanulmányi ügyintézőnél adhatják le, de megkereshetik személyesen a bizottság titkárát, elnökét is. Az iktatott kérelmek a bizottság titkárához kerülnek, aki előkészíti azokat. A kapcsolattartás általában hallgatói kezdeményezésre történik, személyesen, e-mailben, postai úton és telefonon is elérhetők a bizottsági tagok. Főként hiánypótlás, hivatalból történő eljárás esetén keresi a főiskola a hallgatókat. Legtöbbjüket már személyesen ismerik a bizottsági tagok, közvetlen, bizalmi kapcsolat alakult ki közöttük.

4. Az intézményben a hallgatók által igénybe vehető személyi és technikai segítségnyújtás, szolgáltatások, segédeszközök

A **Miskolci Egyetemen** rendelkezésre áll a fogyatékossgal élő hallgatóknak kialakított számítógépes pihenőszoba, ahol 2 db speciális programokkal ellátott számítógép, nyomtató, szkennel és internetezési lehetőség várja az ide érkezőket.

Vizsgáknál a fogyatékossgal élő hallgatók jelnyelvi tolmács segítségét, valamint a következő segédeszközöket vehetik igénybe: (hordozható) számítógép, írógép, értelmező szótár, kalkulátor, helyesírási szótár, értelmező szótár, szinonima szótár. A fentiekén túl lehetőség van különböző eszközök és programok kölcsönzésére is: p1. számítógép, laptop, monitor, videónagyító, digitális kézi nagyító, nyomtató, diktafon, speciális szoftverek.

Az eszközöket a hallgatók egy tanulmányi félévre kölcsönözhetik, amely idő meghosszabbítható a kölcsönvett eszközök bemutatásával, a nyári időszakra hosszabbítás írásban kérhető.

Mozgáskorlátozott hallgatók számára külső vállalkozó bevonásával a szállítási szolgáltatás az egyetem és a lakóhely között biztosított.

Néhány évvel ezelőtt a Miskolci Egyetem a Fizikai- és infokommunikációs akadálymentesítés terén végzett fejlesztő

tevékenységéért Minőségi Díjban részesült.

Az **Egri Főiskola** épületei részben akadálymentesítettek. Az épületekben van rámpa, lift, lépcsőjáró lift, akadálymentesített mosdó. A gyakorlóiskola látás- és mozgássérültek számára is akadálymentesített. Speciális eszközökkel az intézmény nem rendelkezik, de minden hallgató kap saját laptopot.

A fogyatékos hallgatók a számukra szükséges speciális eszközöket pályázati úton szerezhetik be. Minden félévben a főiskola erre a célra a fogyatékos hallgatók számára pályázatot ír ki, amiből a hallgatók átlagosan 30-40 000 Ft értékben vásárolhatnak eszközöket (p1. diktafon, számítógéphez speciális programok és egyéb kellékek, nyomtató, stb.), valamint ebből a keretből fedezik a személyi segítő díjazását, személyszállító szolgálat igénybevételét.

A **Gyöngyösi Főiskolán** legtöbben anyagi támogatást (diákköthetési lakhatás támogatása, személyi segítő igénybevétele) és nyelvvizsga kötelezettség teljesítése alóli mentességet kértek, továbbá a vizsgák módjának megválasztására (szóbeli helyett írásbeli vizsgázás és írásbeli helyett szóbeli vizsgázás lehetőségének az igénylése) és a vizsgáknál a jogszabályokban meghatározott segédeszközök használatának engedélyezésére volt igény.

Ezen túlmenően a hallgatók kértek laptopot és diktafont, súlyosan hallássérült hallgató hallókészüléket, mely kérelmeket az Esélyegyenlőségi Bizottság a korábban beszerzett eszközökből teljesítette. Újonnan beszerzett eszköz a négyülékes várópad.

Az Esélyegyenlőségi Bizottság határozata alapján évente egyszeri anyagi támogatásban részesülnek a súlyosan mozgássérült, a hallássérült és a látássérült hallgatók. A mozgáskorlátozott hallgatók személyi segítőinek munkáját díjazák.

5. A tanterv előírásaitól részben vagy egészében eltérő követelmények teljesítésének lehetőségei

A **Miskolci Egyetemen** 12 mozgáskorlátozott és 7 látássérült (vak, gyengénlátó) hallgatónak biztosítják a gyakorlati követelmények teljesítése alóli részleges vagy teljes felmentést, illetve azoknak más formában történő kiváltását. A hallgatók mentesülnek a geometriai, szerkesztési feladatok alól, ha nem tudják a szükséges eszközöket használni, de szóban a szabályok ismerete ekkor is megkövetelhető.

A diszkalkuliás hallgatók (2 fő) a számítási feladatok megoldása alól felmentést kapnak. A hallássérült- (2 fő), a beszéd- és más fogyatékosággal élő hallgatók (38 fő) szintén megkapják a szabályzatban rögzített kedvezményeket, ez azonban nem érinti a tanterv előírásaitól történő részleges vagy teljes eltérést.

A 2011/2012. tanévben 11-en kaptak a beszéd- és más fogyatékkal élő hallgatók nyelvvizsga alóli részleges vagy teljes mentességet.

A kérelmezett mentességek egyetlen esetben sem kerültek elutasításra: a kérelmek valamennyi esetben igazoltak, megalapozottak, a jogszabályi előírásoknak megfelelőek voltak.

Az **Egri Főiskolán** az elmúlt tanévben 1 súlyos hallássérült hallgató kapott 2 tantárgy teljesítése alól felmentést, a tanegységek helyett más választott. 2 diszlexiás-diszgrafiás hallgató felmentést kapott a kötelező idegen-nyelvi órák látogatása alól, illetve a szaknyelvi órák teljesítése alól is. A fogyatékos hallgatók minden esetben megkapták zárthelyi dolgozat írásakor és vizsgákon is a hosszabbított felkészülési időt, valamint választhattak a számukra kedvezőbb teljesítési módban (szóbeli vagy írásbeli). Személyi segítséget ebben a tanévben 1 látássérült hallgató, jelnyelvi tolmácsot 2 siket hallgató vett igénybe. A nyelvvizsga alól teljes felmentést a megelőző tanévben 36 fő kért, amelyből 3 kérelmet elutasítottak, mivel szakvélemények nem voltak szabályosak, illetve hiányosak voltak. Részleges mentességet kapott 6 fő, írásbeli, illetve szóbeli vizsga alól 6 főt mentettek fel.

A főiskolának 9 olyan fogyatékosággal élő hallgatója van, aki sikeres záróvizsgát tett, de nyelvvizsga hiányában még nem kapott oklevelet. A nyelvvizsga alól felmentési kérelmet egyikőjük sem nyújtott be. Közülük látásfogyatékos 2 fő, hallásfogyatékos 3 fő, mozgásfogyatékos 2 fő, diszgrafiás 1 fő, halmozottan fogyatékos (látás és mozgássérült) 1 fő.

A **Gyöngyösi Főiskolán** az Esélyegyenlőségi Bizottság 2006 óta közel száz esetben tette lehetővé hallgatóknak a tanterv előírásaitól részben vagy egészben eltérő követelmények teljesítését, adott részleges vagy teljes felmentést, kérelmet csak az igazolások hiányosságai miatt utasítottak el. Az egyes kedvezmények és mentességek számának tényleges alakulásáról és az elutasításokról részletes tájékoztatást nem nyújtott a főiskola, csupán az egyes fogyatékosággal élő hallgató csoportok számára biztosított kedvezményeket és mentességeket ismertette.

6. A fogyatékossgal élő hallgatóknak járó kedvezmények elbírálása és mérlegelési jog gyakorlása a felsőoktatási intézményekben

A **Miskolci Egyetemen** a fogyatékossgal élő hallgatóknak a jogszabály alapján járó kedvezmények elbírálását a Fogyatékossgal Élő Hallgatók Előnyben Részesítésével Foglalkozó Bizottság végzi, döntésével szemben a rektorhoz lehet fordulni. Az egyetemen 5 nappal a vizsga előtt a fogyatékos hallgató által kérelmezhető, hogy a fenti bizottság egy tagja legyen jelen vizsgáján.

Az **Egri Főiskolán** a hallgatók a nyelvvizsgát érintő kérelmeiket az oktatásfejlesztési rektor-helyettesnek nyújthatják be. A kérelmet a koordinátor is véleményezi. Tantárgyi felmentésekről a koordinátor az illetékes tanszékvezető, ill. a szakfelelősök bevonásával dönt.

A **Gyöngyösi Főiskolán** mérlegelés a támogatás mértéke kérdésében merül fel, mely kérdésben segítség a Bizottság Gazdasági és Műszaki Igazgatóság által delegált tagja, aki a rendelkezésre álló támogatási keretről, felhasználható összegről tájékoztatja a Bizottságot.

A mérlegelési kérdések közé tartozott annak az államilag támogatott fogyatékossgal élő hallgatónak az ügye, aki képzési támogatási idejének meghosszabbítását kérte fogyatékossgára tekintettel. Ügyében a rektor-helyettes járt el és a hallgató kérelmének helyt adva a támogatási idő 2 félévvel történő megnöveléséről döntött.

7. A hallgatók beilleszkedéséhez és előrehaladásához, karriertervezéséhez nyújtott segítség

A **Miskolci Egyetemen** létrehozták a diáktársak mentalitás-formálásának érdekében az „Esélyért Díjat”, amely az ép hallgatók „érzékenyítését” is hivatott szolgálni. (A díjjal az esélyegyenlőség témakörében és/vagy fogyatékkal élő hallgató által készített legjobb TDK-dolgozatokat tüntetik ki.) Az egyetem Esélyegyenlőségi Terve magában foglalja a diszkrimináció hatékony felszámolásának kötelezettségét, illetve a hátrányos helyzetűek esélyének növelésére irányuló támogató segítséget. Mindezek az Esélyegyenlőségi Bizottság tevékenységi körét érintik.

A Diák Iroda, mint karrieriroda célja, hogy a végzős, ill. az Egyetemen

már végzett hallgatók karrierkezdését megkönnyítse. Ennek érdekében szakemberek bevonásával folyamatos munkaerőpiaci tanácsadást végez, valamint állásajánlatok, szakmai gyakorlati lehetőségek felkutatásával és meghirdetésével közvetlenül is elősegíti a frissdiplomások elhelyezkedését.

Az információ-szolgáltatás terén kiemelték a következőket: állásajánlatok, szakmai gyakorlatok, külföldi tanulmányok és ösztöndíjak, munkalehetőségek, nyelvtanulás, hallgatóknak szóló hasznos kiadványok, magán munkaközvetítés; a cégek számára potenciális munkavállalók ajánlása hallgatói adatbázisból. A „hagyományos” tanácsadó szolgáltatások szintén fontosak: életpálya-tervezés, grafológiai, önéletrajzi, adó- és vállalkozási, jogi, munkajogi, külföldi tanulmányok, ösztöndíjak. Komplex hallgatói tanácsadó szolgáltatásokat is biztosítanak: karrier plusz, humán tanácsadó szolgáltatás, életvezetés, személyiségfejlesztés, pályaorientáció. A fenti karrier-tanácsadáshoz kapcsolódó módszerek: online tesztkitöltés, értékelő beszélgetés, személyes tanácsadás, workshop.

Az **Egri Főiskolán** a fogyatékos hallgatók beilleszkedésében és karriertervezésében a Hallgatói Centrum és a Karrieriroda nyújthat segítséget, de adataik szerint még ilyen kéréssel nem fordult hozzájuk speciális szükségletű hallgató.

A **Gyöngyösi Főiskolán** a fogyatékkal élő hallgatók beilleszkedését és tanulmányi előhaladását is segíti a Hallgatói Tanácsadó Központ, amely munkája az Oktatási Igazgatóság munkáján túl – mely a hallgatókkal kapcsolatos tanügyi, igazgatási, nyilvántartási feladatokat látja el –, kiterjed a tanulmányi rendszerben való eligazodásra, a tanulmányokra vonatkozó szabályzatok, jogszabályok értelmezésére. A központ feladatait annak vezetője, a karrier- és tanulmányi tanácsadóval és a jogi tanácsadóval végzi.

A hallgatók egészséges, káros szenvedélyektől mentes életvitelének elősegítését a főiskolán működő foglalkozás-egészségügyi üzemorvoson által igénybe vehető egészségügyi tanácsadás segíti. Pszichológus nyújt segítséget a hallgatóknak az intézményi közösségbe történő beilleszkedésben, krízishelyzetek kezelésében pszichológiai- és mentálhigiénias tanácsadás révén. Ahogy a tanulmányokkal kapcsolatosan, úgy a gyakornoki-és álláslehetőségekkel kapcsolatosan is a főiskola a honlapján és a hirdetőtábláján folyamatosan tájékoztatást ad a hallgatóknak. A Hallgatói Tanácsadó Központ karrier tanácsadó szolgáltatást lát el, ennek keretében munkaerő-piaci előadás sorozatot, a hallgatói kompetenciák fejlesztése, az elhelyezkedés elősegítése érdekében személyiségfejlesztő tréningeket, cégbemutatókat szervez, évente állásbörzét tart és folyamatban van

munkaerő-piaci portáljának kialakítása, a hallgatók, végzett hallgatók és az állást kínáló cégek közötti kapcsolatfelvétel megkönnyítése érdekében.”³

A következőkben a három felsőoktatási intézményben végzett kérdőíves kutatásunk eredményeiről számolunk be.

III. Operacionalizálás

III. 1. A kutatás során hátrányos helyzetűnek tekintettük:

- a fogyatékkal élőket, s mértük annak fokozatait (hallási fogyatékos esetén siket/ súlyosan nagyothalló/ közepesen nagyothalló/ egyéb; látási fogyatékoságnál vak/ alig látó/ gyengén látó/ egyéb; mozgássérülteknél ágyhoz kötött/ járókeret/ bottal közlekedik /segítővel közlekedik/ kerekesszéssel közlekedik/ tolókocsival közlekedik)
- részképesség zavarban szenvedőket (kommunikációs zavar, diszlekszia, diszgráfia, diszkalkulia)
- a roma származásúakat
- az alacsony jövedelmű családból származó diákokat (akiknél a családban az egy főre eső jövedelem kevesebb, mint havi 30 ezer ft)
- azokat a hallgatókat, akinek szülei alacsony iskolai végzettségűek (egyik szülőnek maximum nyolc általánosa van)

III. 2. A kutatás kérdéskörei voltak:

- a hallgató általános demográfiai adatai (neme, életkora), az intézmény, ahol tanul, képzési szint, tudományterület
- a hallgató családjának jövedelmi helyzete
- a képzés finanszírozási formája, finanszírozója
- a hallgató lakhelye (milyen összefüggést mutat a lakóhelyi származás a továbbtanulással; hol lakik tanulmányai idején életvitelszerűen a kérdezett)
- családi viszonyok (testvérek száma, családjával él-e a hallgató, van-e párkapcsolata, házas-e)

³ Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-2990/2012. számú ügyben (Kapcsolódó ügyek: AJB-125 /2012, AJB-129/2012, AJB-155/2012, AJB-8045/2012)

- teljesítmény (tanulmányi átlag, nyelvvizsga)
- egészségi állapot (előfordult-e, hogy magas vérnyomást, magas vércukorszintet, illetve magas koleszterinszintet mértek a kérdezettnél/ krónikus beteg-e a kérdezett/ a családban előfordult-e rák, agyvérzés, szívinfarktus, testtömeg index, haskőrfogat)
- lelki állapot (reménytelenség érzet, közömbösség, elégedetlenség)
- életmód (napi rendszerességgel végzett tevékenységekre fordított idő/ egyéb tevékenységek végzésének gyakorisága/ dohányzás, alkoholfogyasztás)
- hátrányos megkülönböztetés.

Kutatásunk során nem csupán a hátrányos helyzetűeket kérdeztük meg, hanem valamennyi nappali tagozatos diákot megcéloltuk, hogy összehasonlításokat tehessünk a hátrányos és nem hátrányos helyzetű hallgatók viszonyai között. A kérdőívet az ME és az EKF valamennyi nappali tagozatos hallgatójának online küldtük ki, a KRF nappalis hallgatói papír alapú kérdőívet töltötték ki. Összesen 652 kérdőív érkezett vissza, melyek 45%-át a ME, 39%-át az EKF és 16%-át KRF diákjai töltötték ki.

IV. A minta összetétele

A válaszadók 66%-a nő, 34%-a férfi volt. Többségük (75%) 23 év alatti- ered ez abból is, hogy nappali tagozatos hallgatókról van szó. 23%-uk volt 23-30 év közötti és mindösszesen 2% 30 év feletti.

IV. 1. Hátrányos helyzetű válaszadók a mintában

A válaszadók közötti *fogyatékkal élő* vagy *részképeség zavaros* hallgatók száma:

9 vak vagy gyengénlátó (7 férfi, 2 nő)

2 süket vagy erősen hallássérült (1 férfi, 1 nő)

7 mozgássérült (4 férfi, 3 nő)

6 diszleksziás (3 férfi, 3 nő)

1 diszgráfiás (férfi)

6 diszkalkuliás (2 férfi, 4 nő)

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

8 kommunikációs zavarban szenvedő (4 férfi, 4 nő)

9 fő több részképesség zavarral bíró (7 férfi, 2 nő)

Mindez az összes válaszadó 7%-át jelenti.

A vakok 67%-a, a mozgássérültek 57%-a az ME hallgatója, úgyszintén a kommunikációs zavarral rendelkezők 75%-a és a több részképesség zavarral rendelkezők 67%-a. Az EKF diákjai a diszleksiások és diszkalkulációk 67-67%-a.

Roma-cigány nemzetiségűnek összesen 16 fő vallotta magát (fele férfi, fele nő, 80%-uk 23 év alatti). 8 fő a ME-ről, 3 az EKF-ről és 5 a KRF-ről. Így tehát roma származásúnak vallotta magát a válaszadók 3%-a az ME-n, 1% az EKF-en és 5% a KRF-án.

Az egy főre eső jövedelem a kérdezett diákok 13%-ának családjában *kevesebb, mint 30 ezer ft* (egyharmaduk nő, 81%-uk 23 év alatti). 44% az ME, 43% az EKF hallgatója, és csupán 13% a KRF-é.

A válaszadók 10%-ának volt *vagy az édesanyjának vagy az édesapjának maximum nyolc általános iskolai végzettsége* (40%-uk férfi, 38%-uk 23 évesnél idősebb). 44% az ME diákja, 37% az EKF-é és 19% a KRF-é- tehát megoszlásuk hasonló mindhárom intézményben.

A mintabeli diákok szüleinek legmagasabb iskolai végzettségét vizsgálva elmondható, hogy az magasabb, mint a magyarországi átlag, hiszen az édesanyák 46%-a érettségizett, 30%-uknak felsőfokú végzettsége van, 18,5% szakmával rendelkezik, de érettségi nélkül, 5%-nak van csupán 8 általánosa vagy kevesebb osztálya. Az apák ehhez viszonyítva valamelyest kevesebben szereztek felsőfokú végzettséget - ez valamivel kisebb, mint a magyar átlag (23%), és jóval többen rendelkeznek érettségi nélküli szakmával, mint az anyák (38%). Az apák 36%-ának van érettségije és 3%-nak 8 általános vagy kevesebb osztálya.

Jelenleg a 15-74 éves népesség 26%-nak felsőfokú végzettsége, 20%-nak érettségije, 23%-nak szakmája érettségi nélkül, 30% maximum nyolc általánosa (saját számítás a http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qlf015.html adatai alapján). Tehát a felsőoktatásban tanulók szüleinek iskolai végzettsége valamivel magasabb, mint az országos átlag.

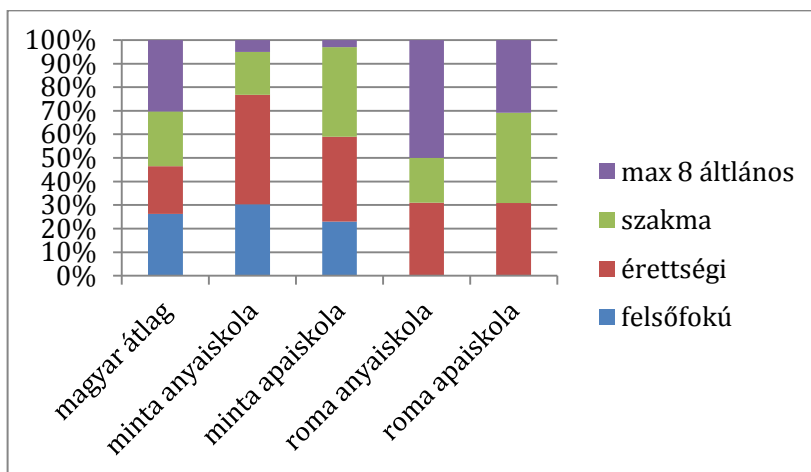
A roma hallgatók esetén az édesanyák iskolai végzettsége sokkal alacsonyabb, mint a főátlagé, hiszen a kérdezettek 50%-ának maximum nyolc általánost végzett az édesanyja. Ez az érték a főátlagban 5%. Szakmája van a

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

roma édesanyák 19%-nak, ami körülbelül megfelel a főátlag eredményének; és 31% rendelkezik érettségivel, diplomával pedig senki. Ezek az értékek alacsonyabbak a főátlagtól.

A roma hallgatók édesapái valamelyest magasabb iskolai végzettségűek, mint az édesanyák, de még így is alacsonyabbak, mint a főátlag eredményei. Így 25%-uknak van maximum nyolc általános iskolai végzettsége (a főátlag 3%-ával szemben), szakmája érettségi nélkül 31%-nak (főátlag 18,5%), érettségije 25%-nak (38% a főátlag), diplomája 12,5%-nak (23%).

1. ábra: Legmagasabb iskolai végzettség megoszlása Magyarországon, mintánk főátlagában és a roma szülők körében

Forrás: saját szerkesztés

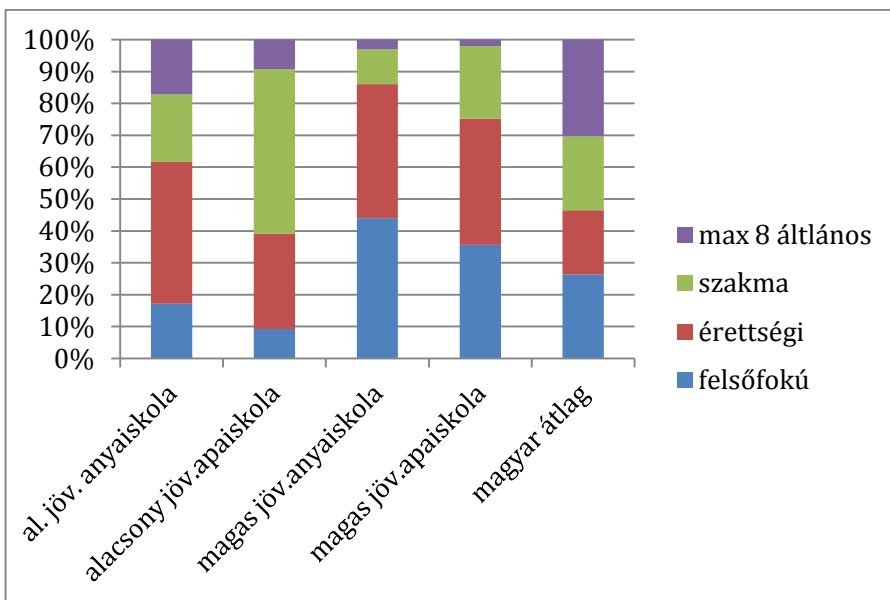
A fogyatékkal élő hallgatók 50-67%-ának érettségizett az édesanyja és további 10-25%-nak felsőfokú végzettségű. Az édesapák az érettségi helyett gyakran szakmával rendelkeznek (így a látáskárosultak 56, a hallássérültek 50, a mozgássérültek 25%-ának) - hasonlóan a mintánk főátlagbeli eredményéhez.

A részképesség zavarral rendelkező hallgatók szülei magasabb iskolai végzettségűek, mint a főátlag (legalább szakmájuk van, a diszleksziások édesanyjainak 67%-a felsőfokú végzettségű, az édesapák közül a diszkalkulációs édesapáinak 50, a diszleksziásoknak 67, a több részképesség

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

zavarral rendelkezőknek 44%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezik). Ezekből az adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülők jobban tudják támogatni, ösztönözni részképesség zavaros gyermeküket. Valószínűleg egy alacsonyabb iskolai végzettségű családban az ilyen gyerekeket könnyebben „leírják”.

2. ábra: A szülők (anya, apa) legmagasabb iskolai végzettségének megoszlása mintánkban az alacsony (30 ezer ft alatti egy főre eső havi jövedelem) és a magas (90 ezer ft feletti egy főre eső havi jövedelem) jövedelmű családokban körében

Forrás: saját szerkesztés

A szülők iskolai végzettsége és a családok jövedelmi helyzete között egyértelmű kapcsolat mutatkozik: minél jobb jövedelmi kategóriát vizsgálunk, annál nagyobb az érettségizett és a felsőfokú végzettségű apák és anyák aránya. Csak a két szélsőséget említve: a 30 ezer ft alatti egy főre eső jövedelem esetén az anyák 44%-a érettségizett és 17%-ának van felsőfokú végzettsége, az apáknál ez a két szám 29 és 9% (ez rosszabb, mint a magyarországi átlag). 90 ezer ft egy főre eső jövedelem felett az anyák 42%-a

érettségizett és 44%-uk rendelkezik felsőfokú végzettséggel, az apáknál ez a két érték 40 és 35%.

IV. 2. Képzési szint és tudományterület

A válaszadók **képzési szintek** szerinti megoszlása a következő: BA 58,5%, FSZ 11 %, MA 6,6%, hagyományos 9,9%, hagyományos egyetem 7%, PhD 2%.

Az életkor szorosan összefügg a képzési formával, hiszen az MA-s válaszadók mind 22-30 év közöttiek, a PhD-sek pedig 23 év felettiek. A hagyományos főiskolai képzések esetén a 19-20 éves kor dominált a válaszadóknál (60%), az FSZ és BA képzési forma esetén nem fordult elő 30 év feletti válaszadó, de egyébként a többi életkori csoport egyenletes eloszlást mutatott.

A válaszadók képzési szintjének intézményi bontását vizsgálva megállapítható, hogy a hagyományos főiskolai képzés leginkább az EKF válaszadóira volt jellemző (az összes főiskolás válaszadó 70%-a), PhD -sek 75%-a pedig a ME diákja. A KRF válaszadóinak 89%-a FSZ vagy BA képzésre jár, az EKF válaszadói között a BA dominál (66%). A válaszadó roma hallgatók 56%-a BA-s és további 19%-a FSZ-es képzésre jár.

A fogyatékkal élő hallgatók közül hagyományos egyetemi képzésre jár a látássérültek 45 és a mozgássérültek 25%-a, a többiek FSZ vagy BA képzésekre.

A részképesség zavarral rendelkező hallgatók legnagyobb része (részképesség zavartól függően 75-100%-a) BA képzési szinten tanul, de előfordul egy-egy fő minden más képzési szinten is, még egy PhD -s disz kalkulációs hallgató is van.

Az alacsony iskolázottságú szülők gyermekeinek 56%-a BA-s de ezen kívül valamennyi képzési szinten képviseltetik magukat.

A legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelmű családok gyermekei a többiekénél nagyobb arányban járnak FSZ képzésre: 16-15%-uk, szemben a többi jövedelmi csoport 6-8%-ával. Ez a többlet nem a BA képzésből hiányzik, mert az mindenhol 60% körüli, hanem a többi képzési szintből.

Összességében a képzési szinteket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy sajátos mintázatot mutatnak a fogyatékkal élő hallgatók, akik a többiekénél nagyobb arányban tanulnak hagyományos egyetemi képzésen, valamint a

legszegényebb és leggazdagabb családból származók, akik az átlagosnál nagyobb arányban FSZ képzésen vesznek részt.

A válaszadó **tudományterületét** tekintve az egészségügyi tudományterület szinte kizárólag ME-s hallgatót jelent (a teljes minta 7%-a), a műszaki tudományterület (a teljes minta 22%-a) hallgatóinak nagy része ME diák (89%), a természettudományé (a teljes minta 16,5%-a) viszont EKF-es (90%). Az összes válaszadó 40%-a társadalomtudományi szakra jár és 18% humán tudományt tanul.

A látássérült hallgatók mindegyik tudományterületen képviseltetik magukat egy-két fővel. A mozgássérült hallgatók 50%-a társadalomtudományi képzésre jár és egy sem egészségtudományira. A hallássérült hallgatók mindketten társadalomtudományi képzésre járnak.

A részképesség zavaros hallgatók közül diszkalkuliások a humán és a társadalomtudományi szakok hallgatói, a diszleksiások 83%-a természettudományi vagy műszaki képzési területen tanul, de érdekes módon előfordul egy fő a humán területen is. Az egyetlen diszgráfiás hallgató, valamint a több részképesség zavarral rendelkezők legnagyobb része (56%) műszaki szakra jár. A roma hallgatók 37%-a jár társadalomtudományi szakra és 31-31% humán, illetve műszaki szakra.

Az alacsony iskolázottságú szülők gyermekeinek 4%-a egészségtudományi területen tanul, ezen kívül 17-30% arányban valamennyi képzési területen képviseltetik magukat.

A jövedelmi csoportokat vizsgálva annyi szembetűnő eltérés tapasztalható, hogy a legmagasabb jövedelmi kategóriában magasabb a társadalomtudományi képzésen tanulók aránya (40%).

Ezekben az eredményekben semmi meglepő nincsen, hiszen a válaszadók tudományterületének megoszlása, ha intézmény szerint vizsgáljuk, követi azok képzési profilját, ha részképesség zavar szerint vizsgáljuk, követi a részképesség zavar típusát. A diszkalkuliások a humán és társadalomtudományi területen, míg a diszleksiások a műszaki és természettudományi területen tanulnak. Sem a roma származás, sem az alacsony iskolai végzettségű szülők, sem a fogyatékosági típus nem hoz magával speciális tudományterület szerinti orientálódást, egyedül a jobb jövedelmi helyzet indukál nagyobb arányban társadalomtudományi képzési területen való részvételt.

IV. 3. Jövedelmi viszonyok

A kérdezett diákok családjában (a válaszadó szüleinek háztartásában) az **egy főre eső jövedelem** leggyakrabban (42%) 30 és 60 ezer ft közé esik. A kérdezettek 12%-ának van ettől kevesebb, 17%-nak 60-90 ezer közötti az egy főre eső jövedelme és 27%-nak 90 ezer feletti.

2011-ben az egy főre eső nettó jövedelem az országban átlagosan havi 82 ezer forint volt.⁴

A roma diákok összességében rosszabb anyagi körülmények közül érkeznek, 56% a legalacsonyabb jövedelmi kategóriából, további 25%-uknak van havi 30-60 ezer között az egy főre eső jövedelem családjában.

Az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei nagyobb arányban tartoznak a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába (33%-uk), de 9%-uknak a család egy főre eső jövedelme több mint 90 ezer ft. A kapcsolat tehát egyáltalán nem determinisztikus.

A részképeség zavaros hallgatók legjellemzőbb jövedelmi kategóriája a 60-90 ezer Ft közötti egy főre jutó érték - mindegyik típusú részképeség zavar esetén.

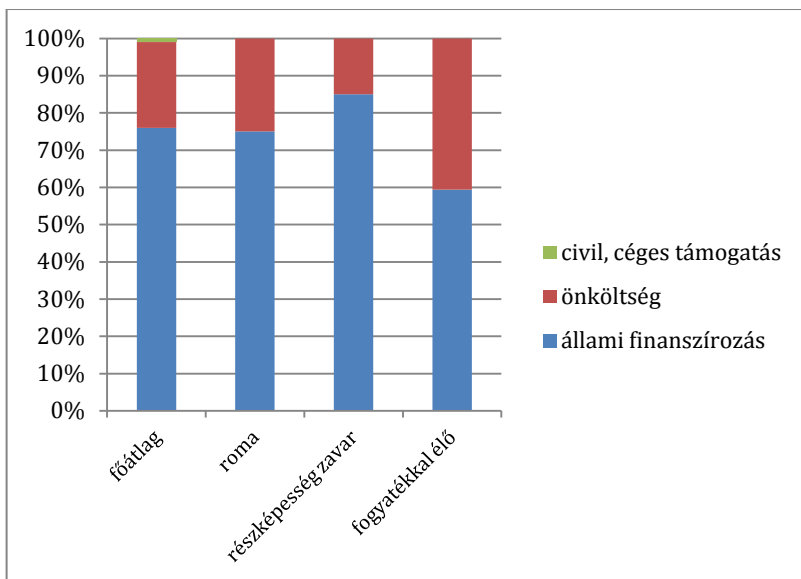
A fogyatékkal élők valamennyi jövedelmi kategóriában hasonló arányban képviseltetik magukat, a látáskárosultak között a 30-60 ezer Ft-os jövedelem a gyakoribb (66%).

IV. 4. A képzés finanszírozója

A válaszadók többsége (76%-a) állami **finanszírozású** képzésre jár. Az önköltségesek nagyon kis részénél fordul elő, hogy tandíjának legalább egy részét cég (3 fő a ME esetében) vagy valamely más szervezet (5 fő a teljes mintában) finanszírozza.

⁴ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/jovhelyzet/jovhelyzet11.pdf>

3. ábra: A képzés finanszírozója a hallgatók teljes mintájában, a roma, fogyatékkal élő és részképesség-zavaros hallgatók esetén

Forrás: saját szerkesztés

A roma hallgatók 75%-a állami finanszírozású képzésre jár (megfelel ez az érték a főátlagnak), a többiek tandíjukat teljes egészében maguk fizetik. Ez utóbbi azért fontos tanulság, hiszen vannak civil szervezetek, melyek felsőoktatásban tanuló roma diákok ösztöndíját legalább részben fizetik, de az érintett diákok vagy nem tudnak e lehetőségekről, vagy sikertelenül pályáztak.

A látássérült hallgatók kétharmad része, hallássérültek fele, a mozgássérültek 62%-a jár állami finanszírozású képzésre.

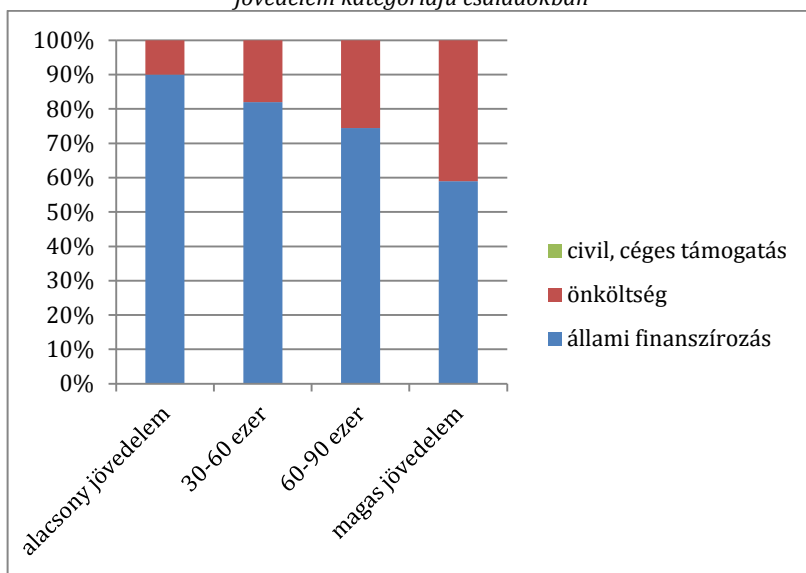
A részképesség zavaros hallgatók nagyobb arányban járnak állami finanszírozású képzésre, mint a főátlag (minden diszkalkuliás és diszgráfiás, a diszleksziások 83%-a, a több részképesség zavarral rendelkező hallgató 89%-a). A kommunikációs zavarral rendelkezők 75%-a, ami megfelel a főátlagnak. Egy fő diszleksziás képzési költségeinek egy részét civil szervezet fizeti.

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

Az alacsony iskolázottságú szülők gyermekeinek 76%-a állami finanszírozású képzésre jár. Egy főnél előfordul, hogy költségeinek egy részét cég fizeti.

A jobb jövedelmi helyzetű családokból származó diákok között nagyobb arányban vannak költségtérítéssel hallgatók: a 30 ezer alatti egy főre eső jövedelműeknél 10%, 30-60 ezer közöttiekénél 18%, 60-90 ezer közöttiekénél már 23%, míg a 90 ezer felettiekénél 41%.

4. ábra: A képzés finanszírozója a különböző jövedelem kategóriájú családokban

Forrás: saját szerkesztés

IV. 5. Lakhely

A válaszadók **lakhelye** 15 éves korukban a következőképpen oszlott meg: 3% főváros, 25% megyeszékhely, 33% egyéb város, 38 % község.

A roma származású diákok valamelyest nagyobb arányban érkeztek községekből, 44%-uk.

A fogyatékkal élő hallgatók közül a látássérültek 55%-a, mozgássérültek 37%-a, a hallássérült hallgatók 50%-a községben lakott 15 éves korában. A részképesség zavaros hallgatók közül nincs községből származó diszleksziás, a diszkalkuliások és több részképesség zavarral rendelkezők kb. harmada származik községből. Mindez arra utal, hogy nem jelent a felsőoktatásba való eljutásban legyőzhetetlen hátrányt, ha valaki községben lakik.

A diákok jövedelmi kategóriáit vizsgálva megállapítható, hogy a 15 éves korukban községben lakók aránya a jövedelem növekedésével csökken: 45-40-36-29% a fentebb említett jövedelmi kategóriák szerint. Az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei között nagyobb arányú a községi származás: 50%-uk.

E két utóbbi adat arra utal, hogy a községekre alacsonyabb jövedelem és a szülők alacsonyabb iskolai végzettsége inkább jellemző, de ez nem jelent legyőzhetetlen hátrányt a gyermekek felsőoktatásbeli továbbtanulásában. Van azonban egy sajátosság, mégpedig a tudományterületek szerinti megoszlás, ami szembe tűnő a községből származó diákoknál. Nagyobb arányban tanulnak egészségügyi és természettudományi szakokon (50-50%-uk, szemben a többi tudományterület 30-40%-ával). Ez azt sejteti, hogy községekből nagyobb valószínűséggel mennek a fiatalok tanár szakokra (hiszen mintánkban a természettudomány tanár szakok esetén áll fenn), illetve védőnőnek vagy más egészségügyi szakra.

IV.5.1. Hol laknak a diákok a képzés idején?

A válaszadók 33%-a kollégiumban lakik, albérletben 19%, bejáró 28,5%, a tanulmányai színhelyét adó városban lakik 16%.

A *roma* hallgatók 62%-a kollégiumban lakik- ez az eltérés a főátlaghoz képest abból ered, hogy a miskolci roma szakkollégiumos hallgatók eleve a szakkollégiumban laknak.

Az alacsonyabb jövedelmű családokból érkező diákok nagyobb százaléka lakik kollégiumban. A legalacsonyabb jövedelmi kategória diákjainak 50%-a, a legmagasabbának 26%-a.

A fogyatékkal élő hallgatók között előfordul mind kollégista (látássérültek 44, mozgássérültek 25%-a), mind bejáró (látássérült 11, halláskárosult 50, mozgássérült 12%-a), mind helyi lakosok.

IV. 6. A diákok teljesítménye

Nyelvvizsgálója a válaszadók 48%-ának van- és nem kizárólag a PhD -s és MA-s diákoknak, hiszen a többi képzési szint esetén is 24-32% között mozog arányuk. A nyelvvizsga léte összefügg a családok jövedelmi helyzetével: minél jobb a családok anyagi helyzete, annál nagyobb arányban rendelkeznek nyelvvizsgával a diákok (pl. havi 90 ezer Ft egy főre jutó jövedelem mellett már a kérdezettek 59%-a rendelkezik nyelvvizsgával, míg a 30 ezer ft alatti vagy 30-60 ezer Ft közötti egy főre eső jövedelmű családok gyermekeinek 42, illetve 44%-a).

A nyelvvizsga és diákok tanulmányi eredménye között érdekes összefüggés van: a 4,5 feletti tanulmányi átlaggal bíró hallgatók 68%-ának van nyelvvizsgálója, a rosszabb eredményűeknek ettől kisebb százalékban. Ez nem meglepő, viszont ami igen, hogy a 2,5 alatti átlagú diákok nagyobb arányban rendelkeznek nyelvvizsgával (57%-uk), mint jobb eredményűek (2,6-3,5 között 33%, 3,6-4,5 között 40%).

Az 1. táblázatban láthatjuk, hogy szinte valamennyi hátrányos helyzetű csoportban kisebb arányú a nyelvvizsgával való rendelkezés, mint a főátlagban. Legkisebb mértékű az eltérés a roma hallgatók esetében, hiszen 44%-uknak van nyelvvizsgálója. A hallássérült és diszgráfiás hallgatóknak egyáltalán nincs nyelvvizsgálója, a diszkalkuliások és kommunikációs zavarral rendelkezők esetén kevesebb, mint negyedüknek van. A halláskárosodás, diszgráfia és kommunikációs zavar nehezebbé teszi az idegen nyelv tanulását, a diszkalkulia azonban elvileg nem érinti azt.

A válaszadók 30%-ának 3,5 alatti a **tanulmányi átlaga**, 46%-nak 3,5-4,5 közötti, 23%-nak 4,5 feletti. Az 1. táblázatban láthatjuk, hogy szinte valamennyi hátrányos helyzetű csoportnak rosszabb a tanulmányi átlaga, mint a főátlagé.

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

1. táblázat: A hátrányos helyzetű hallgatók, magas jövedelmű családból érkezett hallgatók és a minta főátlagának tanulmányi átlaga és nyelvvizsgával való rendelkezése

	tanulmányi átlag	nyelvvizsga van
főátlag	3,92	48%
roma	3,67	44%
látássérült	3,82	33%
mozgássérült	3,68	50%
hallássérült	3,2	0%
több részképesség-zavar	3,5	33%
kommunikációs zavar	4,2	25%
diszlekszia	3,2	33%
diszkalkulia	3,5	16,7
diszgráfia	3	0%
alacsony iskolai végzettségű szülők	3,54	39%
alacsony jövedelmű családok gyerekei	3,75	42%
magas jövedelmű családok gyermekei	3,8	59%

Forrás: saját szerkesztés

2. táblázat: A hallgatók tanulmányi eredménye és nyelvvizsgával való rendelkezése tudományterületenként és képzési szintenként

	tanulmányi átlag	nyelvvizsga van
főátlag	3,92	48%
egészségtudomány	4,3	49%
humán	4,19	59%
műszaki	3,5	48%
társadalom	4,07	49%
természet	3,88	35%

	tanulmányi átlag	nyelvvizsga van
FSZ	3,95	24%
BA	3,92	49%
MA	4,18	76%
hagyományos egyetem	3,9	54%
hagyományos főiskola	3,8	32%
ph.d	4,7	75%

Forrás: saját szerkesztés

A tanulmányi eredményt és a nyelvvizsga létét befolyásolja a hallgatók tudományterülete, valamint képzési szintje is. Alacsonyabb tanulmányi átlag jellemzi a műszaki és természettudományi képzéseket és magasabb arányban rendelkeznek nyelvvizsgával a humán tudományterületen tanulók (a műszakisok pedig jóval alacsonyabb arányban). A képzési szinteket vizsgálva jobb tanulmányi eredmény és nagyobb arányú nyelvvizsga jellemzi az MA-s és PhD -s hallgatókat. Persze sok esetben itt bemeneti követelmény a nyelvvizsga léte.

IV.7. Családi viszonyok

A válaszadók felének van egy **testvére**, 12%-uk egyke, 30%-nak 2 testvére van és 3%-uk származik nagycsaládból (több mint négy gyermek). A magyar társadalomban ezzel szemben 2005-ben a házaspárok 46,4%-nak csak egy gyermeke volt (az egyszülős háztartásoknál, élettársi kapcsolatban élőknél még sokkal nagyobb ez az arány).⁵

A roma hallgatók közül mindösszesen egy fő egyke, 25%-uk nagycsaládból származik. A roma diákok egy része tehát a hagyományosnak tartott roma (nagy)családból érkezett, de nem valamennyien, sőt, még csak nem is a többségük.

Ha összehasonlítjuk, hogy a tradicionális, tehát sokgyermekes családból érkezett romák és az egy-két testvérrel rendelkezők között vannak-

⁵ http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/DemPort/09foldhazi_csaladszerkezet.pdf
Földházi Erzsébet: Családszerkezet

e különbségek a demográfiai jellemzőket tekintve (jövedelem, szülők iskolai végzettsége, lakhely) vagy akár a diákok iskolai teljesítményt vagy a nyelvvizsgájával való rendelkezést tekintve, azt találjuk, hogy nincsen.

A fogyatékkal élő diákok közül két fő egyke, egy főnek van három testvére, a többiek egy vagy két testvérrel rendelkeznek. A részképesség zavaros hallgatók 14%-a egyke és 4%-uk érkezett nagycsaládból.

Az alacsonyabb jövedelmű családokban van a legkevesebb egyke (4,6) és minél magasabb a jövedelmi kategória, annál magasabb az egykék aránya. A legmagasabb jövedelmi kategóriában már 23%.

Családi állapotukat tekintve legjellemzőbb, hogy szüleikkel élnek a kérdezettek, de van párkapcsolatuk (43%). Sokan szüleikkel élnek és egyedülállók (37%). Ezeken kívül házas 1%, élettársa van 7%-nak, egyedül élő szingli 7%. 18%-uknak van - jellemzően 1- gyermeke.

A roma hallgatók családi állapotukat tekintve hasonló képet mutatnak, mint a főátlag, viszont 81%-uknak már van egy gyereke.

A különböző jövedelmi kategóriákba tartozó diákok családi állapota hasonló megoszlást mutat, mint a főátlag, a legszegényebb és leggazdagabb kategóriákban valamivel magasabb arányban van már gyermek (22-24%).

IV. 8. Egészségi állapot

Krónikus beteg a válaszadók 4,8%-a. Magas vérnyomást mértek már 19,8%-nál, magas vércukorszintet 4,2%-nál, magas koleszterinszintet 3,6%-nál. (Ezek az eredmények nem jelentik, hogy cukorbeteg az, akinél előfordult már magas vércukorszint vagy magas vérnyomású, ha előfordult már nála magas mért vérnyomás. Ennek ellenére az egyszerűbb fogalmazás kedvéért a táblázatokban magas vércukrosként, magas vérnyomásosként, stb. fogunk rájuk utalni.)

Nemek szerint vizsgálva a kérdéskört, elmondhatjuk, hogy a nők rosszabb egészségi állapottal rendelkeznek. Azok között, akiknél már mértek magas vérnyomást, 57% nő, a magas vércukorszint 70%-a nőknél fordult elő és a magas koleszterinszint 57%-a is. A krónikus betegek 74%-a szintén nő.

A fogyatékkal élő hallgatók olyan kis elemszámban fordultak elő a mintánkban, hogy statisztikailag releváns következtetést, összefüggést nem vonhatunk le, de ennek ellenére külön közöljük az eredményeiket.

A gyengén látók 33, a mozgássérültek 66%-a krónikus beteg. Magas vérnyomást a mozgássérültek 75%-ánál mértek már, magas vércukrot a

mozgássérültek 50%-ánál és magas koleszterinszintet szintén a mozgássérültek 50%-ánál. Hipotetikusan megfogalmazhatjuk, hogy a mozgássérülteket más egészségügyi problémák is jobban sújtják.

A roma hallgatók között egy fő mozgássérült, egy fő krónikus beteg (ezek a minta 6-6%-át jelentik), magas vérnyomás 37%-uknál fordult már elő (ez magasabb a főátlag értékénél), magas vércukor, illetve koleszterinszint csak egy-egy főnél fordult elő.

A szegényebb családból érkezőknél nagyobb a magas vérnyomásúak aránya (26% az alacsonyabb jövedelmi kategóriákban és 15- 10% a magasabbakban), szintén nagyobb a magas vércukrosok aránya (bár nem akkora az eltérés).

Az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei között minden egészségügyi probléma valamivel nagyobb arányban fordul elő, 7%-uk krónikus beteg, magas vérnyomást 27%-uknál mértek már.

Vizsgáltuk az elhízás kérdéseit is, egyrészt testtömeg index számítással, másrészt haskörfogattal. A testtömeg index a kilogrammban mért testtömeg és a méterben mért magasság négyzetének hányadosa. Soványnak tekinthető, akiknek az indexe 18,49 alatt van, normális testsúlyúnak 18,5 és 24,99 között, túlsúlyosnak 25-től 29,99-ig, elhízottnak e felett.

A válaszadók 11%-a sovány, 66,8% normál testsúlyú, 15,8% túlsúlyos és 4,6% elhízott. A nemek közti különbséget jelzi, hogy a nőknél nagyobb arányban vannak soványak (13%), a férfiaknál pedig túlsúlyosok (22%) és első fokban elhízottak (5%).

Vizsgáltuk a jövedelem szerepét a testtömeg index alakulásában, de semmilyen összefüggést nem találtunk.

A krónikus betegek 20%-a túlsúlyos, a magas vérnyomásosok 26%-a, a magas koleszterinszintesek 27%-a (szemben a főátlag 15,8%-ával).

A haskörfogatot mutatja az alábbi táblázat.

3. táblázat: Haskőrfogat a női és férfi hallgatóknál,
valamint a főátlagban

haskőrfogat	nő	férfi	teljes
80 cm alatt	42	28	36
81-88 cm	36	37	35
89-94 cm	12	23	15
95-102 cm	8	6	7,5
103 cm felett	0	2	0,9

Forrás: saját szerkesztés

Vizsgáltuk azt is, hogy a válaszadók családjában fordult-e elő rák, magas vérnyomás, cukorbetegség, szívbetegség, agyvérzés. (ld 4. táblázat)

A főátlagot tekintve a kérdezettek családjának 77%-ában fordult elő magas vérnyomás, 46%-ban cukorbetegség, 42%-ában szívbetegség, 29%-ában agyvérzés és 50%-ában rák. Ha megnézzük, hogy az egyes, átlagostól rosszabb egészségi állapottal rendelkező hallgatók családjában milyen gyakorisággal fordultak elő az említett betegségek, megállapíthatjuk, hogy valamennyi típusú egészségi probléma esetében az érintett családjában nagyobb arányban voltak tapasztalhatóak azok. Különösen igaz ez a magas vérnyomásra, mely mindegyik típusú egészségi probléma esetén nagyobb arányban jelent meg a családokban. A rák jóval gyakoribb volt a magas koleszterinszintes és krónikus beteg diákok családjában, cukorbetegség pedig a magas koleszterinszintes, magas vércukros és krónikus beteg diákok családjában. Szívprobléma inkább a magas vérnyomásos és krónikus beteg hallgatók családjában volt gyakoribb. A romák családjait kevésbé jellemzi magas vérnyomás és cukorbetegség és jobban szívprobléma, mint a főátlagot.

4. táblázat: A különböző egészségügyi problémákkal rendelkező diákok családjában előforduló betegség-típusok
(A táblázat azt mutatja, hány százalékban fordult elő az adott betegség)

	A családban előfordult:				
	magas vérnyomás	cukor-betegség	szív-probléma	agyvérzés	rák
főátlag	77	46	42	29	50
magas vérnyomásos	89	50	55	39	52
magas vércukros	85	59	44	37	55
magas koleszterin szintes	87	59	50	23	65
krónikus beteg	80	57	60	39	64
roma	69	31	50	25	44

Forrás: saját szerkesztés

IV. 9. Léleki egészség

A válaszadók harmada jellemzőnek vagy teljesen jellemzőnek érzi magára, hogy előfordult vele az utóbbi hetekben, hogy elvesztette az érdeklődését az emberek iránt, illetve, hogy elégedetlennek, közömbösnek érezte magát. Ezek az érzések a roma hallgatókat kisebb arányban érintik, az elhízottakat (és az emberek iránti érdeklődésvesztés a krónikus betegeket is) nagyobb arányban.

5. táblázat: Érdeklődés elvesztése a dolgok iránt

Előfordult, hogy elvesztettem érdeklődésem az emberek iránt	egyáltalán nem jellemző	alig jellemző	jellemző	teljesen jellemző
főátlag	23	44	24	10
magas vérnyomásos	17	40	24	19
magas vércukros	18	37	18	26
magas koleszterinszintes	13	35	26	26
krónikus beteg	23	29	29	19
sovány	21	38	32	9
normál testsúly	23	46	21	10
túlsúlyos	24	37	24	15
elhízott	15	41	44	0
roma	38	44	12	6

Forrás: saját szerkesztés

6. táblázat: Elégedetlenség, közömbösség érzet

Elégedetlen, közömbös vagyok	egyáltalán nem jellemző	alig jellemző	jellemző	teljesen jellemző
főátlag	35	36	22	6
magas vérnyomásos	25	38	27	10
magas vércukros	30	33	11	26
magas koleszterinszintes	26	39	17	17
krónikus beteg	42	29	26	3
sovány	40	40	18	3
normál testsúly	37	35	22	6

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

Elégedetlen, közömbös vagynak	egyáltalán nem jellemző	alig jellemző	jellemző	teljesen jellemző
túlsúlyos	29	39	25	7
elhízott	41	37	19	4
roma	44	25	19	22

Forrás: saját szerkesztés

A jövő reménytelenségének érzete valamivel kevésbé jellemző válaszadóinkra, mintegy negyedük érzi jellemzőnek vagy teljesen jellemzőnek magára. Itt, e problémánál a roma hallgatók nagyobb arányban érintettek és részben a magas vérnyomásosok. A gazdagabb családokból érkező diákok épp ellenkezőleg: 60%-uk egyáltalán nem érzi reménytelennek a jövőjét.

7. táblázat: Reménytelenség érzet

Reménytelennek érzem a jövőt	egyáltalán nem jellemző	alig jellemző	jellemző	teljesen jellemző
főátlag	47	30	18	5
magas vérnyomásos	35	33	21	10
magas vércukros	33	41	18	8
magas koleszterinszintes	26	52	13	9
krónikus beteg	35	35	22	6
sovány	19	33	15	3
normál testsúly	48	28	18	5
túlsúlyos	39	36	18	7
elhízott	45	33	15	7
roma	44	13	31	13

Forrás: saját szerkesztés

Az a jelenség, hogy a megkérdezettek annyira aggódnak testi panaszai miatt, hogy másra se tudnak gondolni, mindössze 7%-uknál fordul elő, de a magas vércukrosok majdnem negyedénél és az elhízottaknak is 18%-ánál. Érdekes módon a krónikus beteg és magas koleszterinszintes

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

megkérdezettek között alig-alig akad olyan válaszadó, aki így érezne. A testi panaszok miatti aggodás a roma hallgatókat sem jellemzi egyáltalán.

8. táblázat: Testi panaszok miatti aggodás

Annyira aggódom testi-fizikai panaszaim miatt, hogy másra szinte nem is tudok gondolni.	egyáltalán nem jellemző	alig jellemző	jellemző	teljesen jellemző
főátlag	64	29	6	1
magas vérnyomásos	57	31	8	3
magas vércukros	63	15	18	4
magas koleszterinszintes	48	30	3	0
krónikus beteg	68	29	3	0
sovány	66	28	6	0
normál testsúly	67	28	5	1
túlsúlyos	61	30	9	0
elhízott	52	29	11	7
roma	56	44	0	0

Forrás: saját szerkesztés

VI. 10. Életmód

A kérdőívben kérdeztük egyrészt bizonyos tevékenységekre fordított napi perc számot (olyan tevékenységeknél, amik feltehetően napi szinten előfordulnak, mint pl. alvás, olvasás, stb.). Ezen kívül bizonyos aktivitások előfordulását is kérdeztük (melyeket az ember ritkábban, akár havi vagy még ritkább gyakorisággal tesz meg, mint pl. kirándulás, kulturális tevékenységek, kórház, stb.)

Az országos adatok szerint ez a korosztály (20-30 év közöttiek) átlagosan 8,75 órát (525 percet) *alszik* naponta.⁶ Úgy tűnik, a válaszadóink ettől kevesebbet alszanak, átlagosan csupán 394 percet, a krónikus beteg, magas vérnyomásos és elhízott diákok, romák még ettől is kevesebbet. A

⁶ Az országos összehasonlító adatok forrása: Időmérleg 2009/2010. Összefoglaló adattár. KSH, Budapest, 2012

legtöbbet alvó magas koleszterinszintes diákok napi átlagos alvásmennyisége is kevesebb, mint a magyar korosztályi átlag. (9. táblázat)

A teljes magyar népességen belül a 20-30 éves korosztály 6%-a *olvas* könyvet, 11%-a pedig újságot (könyvet vagy újságot összesen 16%). Akik olvasnak, azok jellemzően napi 99 percet (könyv esetén). Ehhez képest az egyetemisták/főiskolások jóval többet olvasnak: 28%-uk napi egy órát, 33%-uk attól is többet olvas.⁷ Átlagosan napi 72 percet olvasnak válaszadóink, köztük az egyes egészségügyi problémákkal rendelkező válaszadók is- a magas vérnyomásosok kivételével. (Ők többet.) A roma hallgatók átlagosan kétszer annyit olvasnak, mint a főátlag.

A *tanulásra fordított* napi idő majdnem duplája az olvasásnak. Az átlagostól kevesebbet olvasnak a sovány válaszadók és többet az elhízottak és a magas koleszterinszintesek. A roma hallgatók többet tanulnak.

Az országos mintában az érintett korosztály 22%-a *internetezik*, s akik igen, azok átlagosan napi 86 percet.⁸ A kutatásunk szerint az internetet intenzívebben használják az egyetemisták/főiskolások. Csupán 6%-uk az, aki napi 10 percet vagy kevesebbet számítógépeznek, 16% egy órát, 68% egy óránál többet. A különböző egészségügyi problémákkal rendelkező diákok csoportjai közül a krónikus betegek csoportja az eltérő, ők kevesebbet neteznek, mint a többiek. A roma hallgatók átlagosan többet neteznek.

Az országos mintában a korosztály 71%-a *néz televíziót* és akik nézik, átlagosan napi 138 percet.⁹ A válaszadóink ettől kevesebb időt töltenek tévénézéssel, 43%-uk 10 percet vagy kevesebbet naponta, 16% egy órát, és csak 20% egy óránál többet- ez átlag napi 39 percet jelent. Három alcsoportra jellemző ettől nagyobb televízió nézés mennyiség: az elhízottakra, a magas koleszterinszintesekre és a magas vércukrosokra.

Az országos időmérleg szerint a korosztály tagjai átlagosan napi 59 percet töltenek *barátaikkal, családjukkal* intenzíven.¹⁰ Az egyetemisták/főiskolások úgy néz ki, intenzívebb társas életet élnek. Barátaikkal a válaszadók 54%-a több mint napi egy órát tölt és csupán 11%-uk napi 10 percet vagy kevesebbet. Családjukra valamennyivel kevesebb időt fordítanak, 18%-uk napi tíz percet vagy kevesebbet és 45%-uk több mint napi egy órát, 19% pontosan egy órát. Ez átlagosan napi 121 percet jelent a barátokkal és

⁷ uo.

⁸ uo.

⁹ uo.

¹⁰ uo.

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

107-et a családdal. A roma hallgatók valamelyest több időt töltenek családjukkal, mint a többiek.

9. táblázat: A különböző egészségügyi problémákkal rendelkező diákok napi időráfordítása egyes tevékenységekre (percben)

	főátlag	krónikus beteg	magas vérnyomásos	magas vércukros	magas koleszterinszintes	sovány	túlsúlyos	elhízott
alvás	394	365	387	413	429	416	409	375
olvasás	72	72	71	88	68	62	79	73
tanulás	125	134	126	159	118	111	129	164
net	144	108	149	131	133	125	151	154
tv	39	33	35	49	50	35	43	47
barátok	121	94	103	84	108	118	126	152
család	107	88	105	108	80	114	86	129
sport, stb.	56	30	55	54	41	41	48	54
ima, stb.	10	7	10	6	4	8	8	5

Forrás: saját szerkesztés

Az elhízott válaszadók az átlagostól több időt töltenek családjukkal, barátaikkal, a krónikus betegek pedig kevesebbet. (Ezen kívül a magas vércukrosok a barátaikkal, a magas koleszterinszintesek a családjukkal töltenek kevesebb időt.)

Az országos időmérleg kutatás szerint a korosztály 9%-a *sportol*, akik napi 79 percet fordítanak erre a tevékenységre.¹¹ A kérdőívünkben nem csak a sportot kérdeztünk, hanem egyéb testmozgásokat is. Valamivel mozgékonyabbnak tűnnek a diákok a magyar átlagnál, de 21 %-uk egy órát, 51,8% egy óránál kevesebbet, és 23, %-uk napi 10 percnél is kevesebbet

¹¹ uo.

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

mozog. A krónikus beteg hallgatók (és kisebb mértékben, de a soványak is) kevesebbet mozognak társaiknál, viszont az összes többi egészségügyi problémás diák hasonló mennyiséget- még az elhízottak is.

10. táblázat: Egyes tevékenységekre fordított napi idő (perc)a fogyatékkal élő és roma származású hallgatók körében, valamint a főátlagban

	főátlag	vak	süket	mozgássérült	roma
alvás	394	436	480	383	367
olvasás	72	104	195	64	133
tanulás	125	101	275	118	172
net	144	120	240	113	238
tv	39	64	90	23	40
barátok	121	90	340	103	126
család	107	95	330	130	120
sport	56	50	50	30	51
ima	10	30	5	5	36

Forrás: saját szerkesztés

Ima, meditáció, lelki gyakorlat: az időmérleg kutatások kifejezetten vallásgyakorlásra kérdeznek rá, mi nem kifejezetten arra voltunk kíváncsiak, hanem tágabb értelemben a lelki egészséget célzó tevékenységekre. A nagy többség (70%) napi 10 percnél kevesebb időt fordít ilyesmire, de a válaszadók 19%-a egy órát is. Az egyes egészségügyileg problémás csoportok és a főátlag között nincs eltérés e téren. A romák negyede végez naponta valamilyen lelki gyakorlatot, a teljes roma almintá átlaga 36 perc.

A 12. és 13. táblázat szabadidős tevékenységeket tekint át. Megállapítható, hogy a kérdezettek nagy része aktívan tölti szabadidejét (kertészkedik, kirándul, kézműveskedik, főz, hobbiállatot tart). A kulturális aktivitás valamelyest gyengébb, különös tekintettel a komolyzenére és színházlátogatásra.

11. táblázat: Egyes tevékenységekre fordított napi idő (perc) a részképesség zavaros hallgatók körében, valamint a főátlagban

	főátlag	több részképesség-zavar	kommunikációs zavar	diszlekszia	diszgráfia	diszkalkulia
alvás	394	331	277	404	420	370
olvasás	72	45	23	53	120	93
tanulás	125	94	120	93	200	93
net	144	191	134	125	300	171
tv	39	53	28	51	120	50
barátok	121	105	127	95	120	70
család	107	41	92	80	100	100
sport	56	70	50	60	60	30
ima	10	5	7	3	0	1

Forrás: saját szerkesztés

12. táblázat: A különböző egészségügyi problémákkal rendelkező diákok szabadlevegős aktivitása, valamint kórház és orvos látogatása

Volt-e az utóbbi három hónapban	kirándulni	kertészkedni	kórházban	orvosnál
főátlag	79	57	10	29
krónikus beteg	77	63	26	54
magas vérnyomásos	81	57	16	37
magas vércukros	70	63	22	33
magas koleszterinszintes	78	56	26	43
roma	69	19	19	44

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

Nincsenek jelentős eltérések a főátlag és az egyes egészségügyi problémás csoportok között. Amiben van különbség, az az orvos látogatás és a kórházi kezelés gyakorisága, mely a krónikus betegeknél nagyobb arányú.

A roma hallgatók szabadidős aktivitása azonban más mintázatot mutat, mint a főátlag. Nagyobb arányban vettek részt komolyzenei eseményen, voltak színházban, mint a többiek és kisebb arányban kertészkedtek, gondoztak hobbi állatot, kézműveskedtek vagy vettek részt egyéb zenei rendezvényen. Rosszabb egészségügyi állapotukra utal, hogy nagyobb arányuk volt orvosnál betegség miatt és kórházban is, mint a főátlag.

13. táblázat: A különböző egészségügyi problémákkal rendelkező diákok szabadidős aktivitása

Végezte-e az alábbi tevékenységet az elmúlt három hónapban:	komolyzene	egyéb zene	színház	mozi	múzeum	hobbi állat-gondozás	kézműves-kedés	főzés
főátlag	11	63	18	51	37	60	62	89
krónikus beteg	10	61	22		46	53	80	90
magas vérnyomásos	9	60	13	42	38	63	65	92
magas vércukros	13	56	37	29	22	63	63	96
magas koleszterinszintes	13	43	26	30	30	61	65	91
roma	25	50	50	50	44	25	50	81

Forrás: saját szerkesztés

A szegényebb családokból származók kevesebbet voltak moziban (40%-uk- a táblázatban nem tüntettük fel).

A 14. táblázatból megtudhatjuk, hogy a megkérdezettek kb. kétharmada nem **dolgozik egyetem/főiskola mellett**, 8% önkéntesként, 9% díjazásért, de kis óraszámban (kevesebb, mint heti 10 óra) és 16% viszonylag sokat.

Az, hogy dolgozik-e akár pénzért, akár önkéntesként a diák, nem mutat összefüggést a válaszadók rászorultságával, azaz a család jövedelmi helyzetével. Az MA-sokra jellemző leginkább az önkéntes munka (14%-uk) és a PhD -sekre és FSZ-esekre a fizetett munka (kb. harmaduk). Tudományterület

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

szerint az jellemző, hogy az egészségtudomány diákjai dolgoznak a legkisebb arányban (81%-uk semmilyen formában).

A roma hallgatók 85%-a nem dolgozik, 6%-a kevesebb, mint heti 10, további 6%-a pedig több mint heti tíz órát. Önkéntesként nem dolgoznak. (Ez utóbbinak ellentmond az a tény, hogy a roma szakkollégiumosok kötelezően „önkénteskednek”).

A magyar társadalomra kevésbé jellemző a civil aktivitás. Ez megmutatkozik a hallgatói felmérések eredményeiben is: a kérdezettek 10%-a tagja vagy önkéntese civil szervezetnek és 1,7%-a politikai pártnak. A roma hallgatók valamelyest aktívabbnak mutatkoznak e téren, különösen a párttagságot tekintve (13-13%-uk tagja, önkéntese civil szervezetnek és/vagy pártnak).

A főátlaghoz képest az egészségügyi problémával rendelkezők többet dolgoznak- jellemzően nagyobb óraszámban, pénzért-, kivéve a krónikus betegeket, akiknél a nem dolgozók aránya a legnagyobb.

14. táblázat: Munkaaktivitás és baráti kapcsolatok az egyetemen/főiskolán

	nem dolgozik	önkéntes	heti 10 óránál kevesebbet pénzért	heti 10 óránál többet pénzért	nem alakított barátságot
főátlag	66	8	9	16	6
magas vérnyomásos	56	7	13	24	6
magas vércukros	41	15	7	37	2
magas koleszterinszintes	61	4	9	26	11
krónikus beteg	71	6	6	16	4
sovány	61	9	15	15	8
elhízott	59	18	3	18	7
roma	87,5	0	6	6	6
vak	56	22	0	22	0
mozgássérült	75	0	0	25	0
süket	100	0	0	0	0

Forrás: saját szerkesztés

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

Az egyetemen/főiskolán a megkérdezetteknek 6%-a nem tudott barátságot kialakítani. Egyáltalán nem jellemző ez a fogyatékkal élő hallgatókra és kisebb mértékben jellemző ez a magas vércukrosokra, krónikus betegekre és valamelyest nagyobb mértékben a magas koleszterinszintesekre. Úgy tűnik, az egészségi állapot nem befolyásoló tényező a baráti kapcsolatok kialakításában.

Az egészséges életmódhoz tartozik a dohányzás mellőzése és az alkohol mérsékelt fogyasztásának kérdésköre. A megkérdezettek nagy része (78%) nem dohányzik, és csupán 6% szív napi 10 szálnál többet. Az egészségügyi problémával rendelkező diákok között valamivel nagyobb arányban fordulnak elő komoly dohányosok és a magas vércukrosoknak alig több, mint fele nem dohányzik. Szintén a magas vércukrosoknál fordul elő nagyobb arányban a napi szintű nagyobb mennyiségű alkohol fogyasztása.

A roma diákok nagy része nem dohányzik, az a 19%, aki igen, ők sokat szívnak. Érdekes, hogy a nem dohányzók valamennyien nők. Szintén a főátlagtól nagyobb arányban van a roma hallgatók között alkoholt egyáltalán nem fogyasztó, de olyan is, aki gyakran, sokat iszik. A nők fele tartozik az alkoholt egyáltalán nem fogyasztók közé. (A főátlagban a nők és férfiak között csupán annyi eltérés van, hogy a nők 15%-a, míg a férfiak 9%-a nem iszik egyáltalán alkoholt.)

15. táblázat: Dohányzás és alkoholfogyasztás
az egészségügyi problémákkal rendelkező diákok körében.

	dohányzás			alkoholfogyasztás				
	nem dohányzik	napi 10 szál alatt	napi 10 szál felett	nem iszik	ritkán egy pohárral	ritkán sokat	napi egy pohárral	hetente többször
főátlag	78	18	6	13	44	39	0,2	0,3
magas vérnyomásos	70	20	10	12	38	49	0	0
magas vércukros	54	35	11	28	28	40	0	4
magas koleszterinszintes	74	17	9	7	48	44	0	0
krónikus beteg	73	17	10	29	32	38	0	0
roma	81	0	19	31	19	38	0	6

Forrás: saját szerkesztés

Legjellemzőbb alkoholfogyasztási mintázat (valamennyi vizsgált csoportban) a ritkán egy pohárral és a ritkán nagyobb mennyiségű alkohol fogyasztása. (15. táblázat)

V. Hátrányos megkülönböztetés

A hátrányos megkülönböztetés kérdését úgy is mértük, hogy rákérdeztünk, érte-e a hallgatót hátrányos megkülönböztetés, s ha igen, mi miatt. Ezen kívül külön kérdeztük, hogy milyen nehézséggel találkozott a képzés folyamán. Közvetetten pedig az a már vizsgált kérdés, hogy tudott-e baráti kapcsolatokat kialakítani az egyetemen - főiskolán a kérdezett, szintén utal arra, hogy érte-e hátrányos megkülönböztetés, ti nem közösisítették-e ki.

A válaszadók 5%-a jelezte, hogy érte hátrányos megkülönböztetés. A diszleksiások harmada, diszkalkuliások 16%-a, mozgássérültek 12%-a, romák 31%-a, az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekeinek 11%-a jelezte ugyanezt. A többi hátrányos helyzetű csoport tagjait vagy nem érte, vagy nagyon kis százaléukat érte hátrányos megkülönböztetés.

Hogy miben nyilvánult meg a hátrányos megkülönböztetés?

- *A roma hallgatók* közül egy-egy fő említette hátrányos megkülönböztetésként a segítőkézség hiányát, az oktatók kivételezését, egy fő, hogy „csak azért, mert cigány vagyok”.
- *A látássérült hallássérült hallgatók* nem említettek sem hátrányos megkülönböztetésre, sem nehézségre példát, illetve egy vak diák a kifejtés során csak annyit írt a nehézség kapcsán, hogy megoldották a problémát.
- *A mozgássérültek* jelezték, hogy hátrányos megkülönböztetés érte őket öltözködési stílus miatt, mert fertőző betegnek gondolták a válaszadót, illetve, hogy az oktatók kivételeznek (1-1 fő). Nehézségként jelezték: közlekedés, írászavar, betegség miatti lemaradás (1-1 fő).
- *A több részképesség zavarral rendelkezők* nehézségként utaltak arra, hogy számunkra több idő szükséges a tanulásra, nyelvtanulásra (1-1 fő).
- *A diszleksiás hallgatók* közül egy fő jelezte, hogy diáktársai kiközösítették és egy fő említette nehézségként, hogy rossz tanulmányi eredménye miatt költségtérítéssel képzésre került.
- *A kommunikációs zavarosok* közül egy fő említette nehézségként, hogy zavarja, hogy nehezen tud megnyilvánulni.

A nem hátrányos helyzetű diákok által említett nehézségek: anyagi nehézségek (különböző kontextusokban 5 említés)

A nem hátrányos helyzetű diákok által említett hátrányos megkülönböztetési indokok:

- nem kezelik a homofóbiát
- erősödik az egyetemen a magyarkodás
- egy tanár az önköltségeseket az államilag finanszírozottak fölé helyezi
- nem segítőkészek a tanulmányin általában
- falusi mivoltom nem nézik jó szemmel
- ismerősök előnyben részesítése
- mióta elkéstem óráról, pikkel rám a pszichológia tanár
- külső alapján ítélnék
- kirekesztik a kevés jövedelemből élőket
- nem nézik jó szemmel, hogy dolgozom
- lenézik a karok a bölcsész hallgatókat
- lenézik a KRF-et
- magyar származásom miatt nekem mindenért fizetni kell
- nők pozitív diszkriminációja
- nőknek nem ajánlottak bizonyos szakok és így is bánnak velünk
- nem vették figyelembe, hogy kismama vagyok
- öltözködés (3 említés)
- HÖK teljhatalmú, visszaél hatalmával (2 említés)

VI. Összegzés

Kutatásunk legáltalánosabb értelemben vett célja annak vizsgálata volt, hogy a hátrányos helyzetű gyerekeknek milyen esélyei vannak a felsőfokú oktatási intézményekbe eljutni, ott miképp tudnak boldogulni, milyen életminőségük van. Mindezt három intézmény (Miskolci Egyetem, Eszterházy Károly Főiskola, Károly Róbert Főiskola) dokumentumainak elemzése és hallgatóinak kérdőíves felmérése segítségével tettük meg.

A jogi szabályozást áttekintve a kutatás során hátrányos helyzetűnek tekintettük a fogyatékkal élőket, a részképesség zavarban szenvedőket, a

HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS FELSŐOKTATÁS

szegény családból érkezőket (akiknek családjában az egy főre eső havi jövedelem 30 ezer Ft alatt van), azokat, akik szüleinek alacsony iskolai végzettsége van (valamelyik szülőjének maximum nyolc általános az iskolai végzettsége), valamint a roma származású diákokat.

A kérdőív kitöltésére valamennyi nappali tagozatos hallgatónak lehetőséget teremtettünk, de mivel a válaszadás önkéntes volt, kitöltési arány a ME esetén 4% alatti, az EKF-nél valamivel magasabb, 6%. Így a mintánk nem reprezentatív. Mintánkban az összes válaszadó 7 %-a fogyatékkal élő, 10%-nak szülei alacsony iskolai végzettségűek, 13% származik alacsony jövedelmű családból és 16 fő roma származású.

A hátrányos helyzetű hallgatók jelenléte az egyetemeken, főiskolákon önmagában is pozitívumként értékelhető, arra utal, hogy valamiféle támogató-kompenzáló rendszer működik. Foglaljunk össze ennek kapcsán egy-két demográfiai jellemzőt!

A felsőoktatásban tanulók szüleinek iskolai végzettsége valamivel magasabb, mint az országos átlag. A roma hallgatók esetén az édesanyák iskolai végzettsége sokkal alacsonyabb, mint a főátlagé, a részképesség zavarral rendelkező hallgatók szülei viszont magasabb iskolai végzettségűek, mint a főátlag.

A magasabb iskolai végzettségű szülők - úgy tűnik - jobban tudják támogatni, ösztönözni részképesség zavaros gyermeküket. Valószínűleg egy alacsonyabb iskolai végzettségű családban az ilyen gyerekeket könnyebben „leírják”.

A roma diákok összességében rosszabb anyagi körülmények közül érkeznek, mint a többiek. A fogyatékkal élők valamennyi jövedelmi kategóriában hasonló arányban képviseltetik magukat, kivéve a részképesség zavaros hallgatók, akiknél a legjellemzőbb jövedelmi kategória a 60-90 ezer ft/fő/hónap. Az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei nagyobb arányban tartoznak a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába.

A válaszadók többsége (76%-a) állami finanszírozású képzésre jár. Az önköltségesek nagyon kis részénél fordul elő, hogy tandíjának legalább egy részét cég (3 fő a ME esetében) vagy valamely más szervezet (5 fő a teljes mintában) finanszírozza. Nincs ez másképp a roma hallgatók körében sem, noha vannak civil szervezetek, melyek felsőoktatásban tanuló roma diákok ösztöndíját legalább részben fizetik. Úgy tűnik, az érintett diákok vagy nem tudnak e lehetőségekről, vagy sikertelenül pályáztak.

A válaszadók 38%-a származik községből, mind a roma, mind a fogyatékkal élő hallgatók körében nagyobb ez az arány. A községekből

származó diákok családjára alacsonyabb jövedelem és a szülők alacsonyabb iskolai végzettsége jellemző, de ez nem jelent legyőzhetetlen hátrányt a gyermekek felsőoktatásbeli továbbtanulásában. Igaz, e gyermekek nagyobb arányban tanulnak egészségügyi és természettudományi szakokon (50-50%-uk, szemben a többi tudományterület 30-40%-ával). Ez azt sejteti, hogy községekből nagyobb valószínűséggel mennek a fiatalok tanár szakokra (hiszen mintánkban a természettudomány tanár szakok esetén áll fenn), illetve védőnőnek vagy más egészség tudományi szakra.

A hátrányos helyzetű hallgatók iskolai teljesítménye valamennyivel rosszabb, mint a főátlagé, valamennyi hátrányos helyzetű csoportban kisebb arányú a nyelvvizsgával való rendelkezés, és rosszabb a tanulmányi átlag. Ezek fontos eredmények, azt jelzik, hogy a hátrányos helyzetű hallgatók teljesítményének javítására ki kellene dolgozni megfelelő támogató mechanizmusokat.

A válaszadók 5%-a jelezte, hogy érte hátrányos megkülönböztetés az egyetemen-főiskolán. A diszleksiások harmada, diszkalkuliások 16%-a, mozgássérültek 12%-a, romák 31%-a, az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekeinek 11%-a jelezte ugyanezt. A többi hátrányos helyzetű csoport tagjait vagy nem érte, vagy nagyon kis százalékkukat érte hátrányos megkülönböztetés. Ezek az adatok is arra figyelmeztetnek, hogy esélyegyenlőség terén van még tenni való a felsőoktatási intézményekben.

Zárásképpen az egyik lelki egészséget mérő kérdés eredményét idéznénk fel. A jövőt reménytelennek válaszadóink negyede érzi- a roma hallgatók nagyobb arányban, a gazdagabb családokból érkező diákok viszont épp ellenkezőleg, alig-alig. Ez az eredmény kicsit összefoglalja társadalmunk lelkiállapotát, helyzetét is. Riasztó jel, hogy felsőoktatásban tanuló fiatal felnőttek ilyen arányban érzik reménytelennek jövőjüket és tanulságos, hogy ez a jelenség jövedelem- és nemzetiség függő.

Irodalom

A Miskolci Egyetem Esélyegyenlőségi Terve

A Miskolci Egyetemen fogyatékkal élő hallgatók kötelező előnyben részesítési szabályzata 2010

Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-2990/2012. számú ügyben (Kapcsolódó ügyek: AJB-125 /2012, AJB-129/2012, AJB-155/2012, AJB-8045/2012)

Eszterházy Károly Főiskola 2011-2012-es időszakra vonatkozó esélyegyenlőségi terve

FÖLDHÁZI E.: Családszerkezet

(http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/DemPort/09foldhazi_csala_dszerkezet.pdf) (letöltve 2013.11.01.)

Időmérleg 2009/2010. Összefoglaló adattár. KSH, Budapest, 2012

Károly Róbert Főiskola esélyegyenlőségi terve (2012 június 1- 2014. június 30 közötti időszakra)

ME 2012-es esélyegyenlőségi és fogyatékkal élő hallgatók kutatásának eredményei

Miskolci Egyetem SZMSZ 2013, III. kötet Hallgatói követelmény rendszer

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qlf015.html(letöltve 2013.11.01.)

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/jovhelyzet/jovhelyzet11.pdf>(letöltve 2013.11.01.)

<http://www.ponthatarok2007.hu/content/hircentrum/080208.php>(letöltve 2013.11.01.)

Biczó Gábor

Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában ¹

Kárpátalja státusza történelmi, földrajzi, politikai és nem utolsósorban etnohistoriográfiai értelemben az elmúlt másfél évszázad során alapvetően instabil, leginkább a folytonos átmenettel leírható helyzet. A Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetének immáron második éve folyó OTKA kutatási programja, illetve az ennek keretében a szociokulturális viszonyokra, elsősorban a lokális közösségek szintjén az etnikai együttélés jellemvonásaira vonatkozóan felgyűjtött ismeretek alkalmat kínálnak néhány fontosabb elméleti összefüggés megfogalmazására. Az elsősorban ismétlődő terepmunkára épülő antropológiai kutatás célja néhány előzetesen kiválasztott lokális szintén az együttélési folyamatokat szabályozó strukturális-szerkezeti mechanizmusok tematizálása, értelmezése és a helyszínek sajátos körülményeiből következő eltérések tisztázása, valamint összehasonlítása.²

¹ A tanulmány a „Társadalmi normák és életstratégiák transzfer folyamatai Kárpátalja vegyes településein” című K 101810 számú OTKA kutatás keretében készült.

² A kutatás három etnikai viszonyait tekintve jól elkülönülő övezetben zajlik. A határvidék környékének vegyes lakosságú településein (Izsnyéte, Császlóc, Gút, Gát, Rát, Szürte), Királyházán (Korolevo), amely túlnyomóan ukrán és cigány népességű és a magyarok csupán szórványközösséget képeznek, illetve Aknaszlatinán (Szolotvino), ahol a román és ukrán népesség mellett a magyarok még jól tapintható, de intenzív változásokon keresztülmenő közösség. A kutatási célkitűzésekről és az első részeredményekről lásd: Borbély Sándor - Kotics József: *Ukrainan and hungarian cohabitation in two settlements of mixed population in transcarpatia In: BOLTIVECY S I, HRABOVSYKA S V, HLUKHOVA H V, KEVESHLIHETI O V, OLENYCH E I (szerk.): Materialy III. Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencii, prysvyachenoi dnyu slovyanskyoi kulytury ta pysemnosti: „Slovyanskyi svit: zdobutky, problemy, perspektyvy”*. Uzhgorod: VYDAVNYCTVO KARPATY, 2013. 225-237.

Jelen tanulmánynak nem célja az eddigi részeredmények átfogó bemutatása és nem is a lezárt terepmunkák tanulságait kívánjuk összefoglalni. Szándékunk elsősorban az, hogy az eddigi tapasztalataink szerint az etnikai együttélési helyzeteket meghatározó asszimilációs folyamatok, a kontaktzóna-jelleg és az ehhez köthető interkulturalitás tendenciáinak elméleti problémáira rávilágítsunk. Másként fogalmazva, úgy véljük, hogy az asszimiláció, a kortárs antropológia komplex módszertani értékű és konceptuális műveleti fogalma, valamint a kontaktzóna kutatás és az etnikai együttélési közösségek interkulturális tendenciáinak tanulmányozása párhuzamosan alkalmas keretfeltételeit képezik a kutatási projekt elméleti alapállásának kidolgozásához.

Mikor kutatásunkat elterveztük, senki nem gondolta arra, hogy a téma szomorú politikai aktualitást nyerhet, amennyiben a fiatal ukrán nemzetállam ösztársadalmi szintű működési zavarai a kutatott térség viszonyaira is jelentősen kihathatnak. Mindenesetre jelen elemzés szövegezésének pillanatában még a határ menti vegyes lakosságú települések hagyományosan kiegyensúlyozott együttélési viszonyait is beárnyékolja az új ukrán nyelvtörvény, amely a kisebbségek hivatali és közéleti nyelvhasználatát korlátozza. A remélhetőleg csak átmeneti nacionalista túlkapásként érvényes szabályozás egyértelmű visszalépés az elmúlt évek liberálisabb gyakorlatához képest. Ettől elvonatkoztatva és a terephelyszínről érkező információk szerint az orosz-ukrán szembenállás eredményeként felkorbácsolt államnemzeti szintű nacionalizmus újraéledése különösen fontos kérdésként állítja eléink a kárpátaljai lokális közösségekben lejátszódó szociokulturális folyamatok több szempontból – asszimiláció, kontaktzóna, interkulturalitás – megvalósított értelmezését.

I. A kutatás asszimilációelméleti alapkérdései

Mint közzismert a lokális multietnikus színterek társadalmi viszonyainak tanulmányozásában a kortárs antropológia, bár sokszor figyelemreméltó kritikával, de mégis gyakorta támaszkodik az asszimiláció-terminus jelentéstartalmában adott értelmezési keretekre. Ennek elsődleges oka, hogy a rendelkezésre álló alternatív fogalmak művelési értéke, illetve tudománytörténeti megalapozottsága messze elmarad az asszimiláció

komplexitási szintjétől.³ A következőkben röviden összefoglaljuk az asszimilációelmélet a kárpátaljai etnikai mechanizmusok értelmezésében kiaknázható alapvető összefüggéseit.

Mint közismert az asszimiláció a szociokulturális hasonulás, tehát az egyén és/vagy közössége más csoportok jellemvonásainak az átvételét, illetve ennek folyamatát megragadó kategória. Az asszimiláció fogalma a hasonulás, a szociokulturális azonosulás és integráció különböző strukturális szintjeit és a jellemvonások átvételének az egyéni és/vagy a kollektív identitásban, valamint a mentalitásban nyomozható ismérveit leíró és értelmező összetett és bonyolult tudománytörténeti előzményekre visszatekintő elméletét alapozta meg. Az asszimiláció elmélete egzakt tudományos formában az amerikai társadalomtudományi és társadalomfilozófiai kutatások keretei között három jól megkülönböztethető fejlődési szakaszon keresztül érte el mai állapotát. Elsőként a *nativizmus* az úgynevezett WASP (*white Anglo-Saxon protestant*) értékvilágához való alkalmazkodás szükségszerű eseményére utalt. Ennek lényege, hogy az első angolszász telepesek normatív értékvilága határozta meg az asszimilációs folyamatok irányát és tartalmát. Másodszor, a századforduló idején elterjedt magyarázóelmélet a *melting pot*, leegyszerűsítve az úgynevezett olvasztótégely-koncepció az Észak-Amerikába bevándorló különböző nyelvű, vallású és kultúrájú közösségek kohéziós folyamatoként ragadta meg az asszimilációt. A különböző szociokulturális bevándorló közösségek elegyedésének lényege, hogy a különnemű minőségeket képviselő szereplők egy magasabb rendű kvalitásban, az „amerikai” idealizált karakterében oldódnak fel és tesznek szert közös célokra. A modern asszimilációelméletek harmadik típusa az úgynevezett *cultural pluralism* elméleteit foglalja magában. Az 1960-as évektől napjainkig meghatározó elképzelés lényege, hogy az asszimiláció az osztársadalmi célok és érdekek mentén szerveződő pragmatikus koalíciója a különböző eredetű közösségeknek. Ezek szerint a partikuláris szociokulturális minőség feladása nélkül is lehetséges a társadalmi szempontból előnyös asszimiláció. Ez a forma a bevándorló és a befogadó társadalom szemszögéből is előnyös eseményként láttatja az asszimilációban rejlő konstitutív lehetőséget.

Az asszimiláció keretfogalomként a Kárpátaljai viszonyok leírására csak részben támaszkodhat az amerikai társadalomtudományi tradícióra. Ennek oka, hogy bár a migrációs folyamatok a tárgyalt térségben is alapot

³ Vö. Biczó Gábor (2009.): *Hasonló a hasonlónak..., Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Budapest. KALLIGRAM. Lásd a hivatkozott kötet 2. Az asszimiláció fogalmának fenomenológiai elemzése és 3. Az asszimiláció folyamatának hermeneutikai elemzése című fejezeteket!

szolgáltatnak a *melting pot* vagy a *cultural pluralism* elméleteinek adaptációjára, de ehhez megszorításokra van szükség.⁴ Pontosabban az együtt élő lokális etnikai közösségek vizsgálatának elméleti kereteit az asszimiláció fogalma mellett további terminusokkal kell kiegészítenünk.

Ennek oka, hogy egyik példánk, Izsnyéte (Zsnyetine) – és a határvidéken a kutatásba kiválasztott további vegyes és autochton jellegű, tehát hosszú távon lokális életvilágot alkotó etnikai – közösségeinek együttélési színtere a hosszú távú stratégiákat részben a szegregatív és az izolációs mechanizmusok sajátos kombinációjaként mutatja fel.⁵ Izsnyéte lakossága magyar, ukrán és cigány etnikai közösségre tagolódik. A településre jellemző az etnikai csoportok fizikai elkülönülése, a rendelkezésre álló falurész dominálása és etnicizálása. Tapasztalataink szerint az etnikumközi érintkezés limitált, a vegyes házasságok száma alacsony. Mégis, a speciális ukrainai viszonyok eredője, hogy a lokális színtér a helyi etnikai életvilágok valós cselekvési tere, amennyiben a kevés munkalehetőségek, a háztartások alacsony bevétele predesztinálja a helyben maradást.⁶ Így a lokális együttélési közösségek, bár a kulturális távolság fenntartására és a fizikai elkülönülés konkrét és szimbolikus jegyeinek megőrzésére törekednek, mégis az intenzíven és közösen használt életvilágban egymásra utalt szereplők. Ezek szerint a helyszínen felvett interjúk szövegének vizsgálatából és a megfigyelésekből kirajzolódó bonyolult viszonylat általános elemzése szükségessé teszi, hogy az asszimiláció-elmélet mellett további teoretikus összefüggésekre is rávilágítsunk.

Igaz, Izsnyéte etnikai közösségeinek kapcsolatviszonyait tekintve az asszimiláció értelmezési tartománya nem kínál elégséges elméleti keretet,

⁴ A kulturális pluralizmus eredetileg nem asszimilációelméleti doktrína, hanem a *melting pot* szemléletének virágkorában, az 1920-as években, a nézet társjelenségeként feltűnő kényszerasszimilációs hatásokkal szemben megfogalmazott kritika. A fogalmat és a hozzá kapcsolt dilemmát Horace M. Kallen vezette be 1915-ben *Democracy versus Melting Pot: A Study of American Nationality* címmel közreadott cikkében. A pluralista nézet egyik első fontos szerzője Isaac B. Berkson volt. (in BERKSON, Isaac B. (1920.): *Theories of Americanisation: A Critical Study*. New York. COLUMBIA UNIVERSITY PRESS) Anti-asszimilációs elképzeléseinek lényege, hogy a *melting pot* homogenizáló gyakorlatával szembeállította az etnikai elkülönülés fenntartásához való jogot. Az identikus, kulturális és nyelvi értelemben független közösségek véleménye szerint sem az amerikai életformára, sem az amerikai társadalomra nem jelentenek veszélyt. Sőt, az úgynevezett *community theory* keretei között rámutatott arra, hogy az etnikai – vallási, esztétikai, történeti - tradícióikat megőrző közösségek a szélesebb értelemben vett „nemzet” életében pozitív elkötelezettséggel fognak részt venni.

⁵ Az egykori Bereg-vármegyei település, ma adminisztrációs központja Munkács.

⁶ A férfilakosság egy része oroszországi vendégmunkás, míg a munkavállalók kisebb számban Magyarországon dolgoznak.

ugyanakkor a kutatás az országhatártól távolabb eső két további célrégiójában, Királyházán és Aknaszlatinán az együttélési mechanizmusok kifejezetten az asszimilációs folyamatok keretei között elemezhető szociokulturális jelenségvilágot alkotnak. Királyházán a Nagyszőlősi járás nyolcezer lelkes településén a magyarok száma a 2001-es vonatkozó statisztikai adatok szerint mindösszesen alig ötszáz fő volt, ami egy lezárulóban lévő asszimilációs helyzet társadalomtudományi elemzésének eklatáns példája lehet. Az asszimiláció a kisebbség-többség kapcsolatrendszerének kárpátaljai jellemvonásait tekintve még hatékonyabb elemzési fogalom lehet Aknaszlatina esetében, ahol 2001-ben ugyan a bő kilencezres össznépességből a magyar közösséghez tartozók száma még elérte a kétezer főt. Ugyanakkor a vegyes házasságok, az anyaországtól való távolság miatt fenntartott lazább kulturális kapcsolatok, és egyáltalán a kárpátaljai kisebbségi közösségen belüli relatív elszigeteltség okán Aknaszlatina a szociokulturális hasonulás mechanizmusainak valóságos laboratóriuma.

A kárpátaljai együttélési helyzetek egységes elméleti keretekbe illesztésének akadálya, legalábbis így tűnik, az a tény, hogy míg Izsnyéte (és a többi határ menti vegyes lakosságú autochton közösség) esetében az asszimiláció műveleti értéke korlátozottan érvényes elemzési keretfeltétel, addig Királyháza és Aknaszlatina esetében az asszimiláció ideális és hatékony analitikus kategória.

A következőkben a kutatási színterek összetett karakteréhez alkalmazkodva arra szeretnénk kitérni röviden, hogy a határvidék ukrán, magyar és részben cigány népesség által lakott lokális életvilágok együttélési viszonyait az asszimiláció-paradigmatikus jelentéstartománya mellett mely további kategóriák segítségével lehetséges leírni.

II. Kontaktzóna fogalma a kárpátaljai együttélési helyzetek vizsgálatában

Az együtt élő, de a szegregálódó és izolálódó stratégiával jellemezhető kárpátaljai lokális közösségek kapcsolatviszonyainak leírásában hasznos eszköz lehet a kontaktzóna fogalma.⁷ A „zóna”, zonalitás problematikája

⁷ A téma kidolgozására a gyimesi magyar-román kulturális kontaktzóna vonatkozásában került elsőként sor. vö. Megjegyzések a „kontaktzóna paradigma” módszertani és elméleti jelentőségéhez

részletekbe menően először a diffuzionista iskola megjelenésével vált fontos kérdéssé a modern kultúrákutásban.⁸ Míg a 19. században a földrajzi determinizmus a zóna paradigmáját a szilárd kulturális karakter képzetével hozta összefüggésbe, pontosabban szükségszerű logikai kapcsolatot tételezett, amennyiben a kultúra jellemvonásait a földrajzi adottságok elkerülhetetlen következményeként azonosította. Addig, ehhez képest, a 19. század utolsó évtizedében kibontakozó diffuzionista szemlélet, részben a korszak másik tudománytörténeti értelemben meghatározó törekvésével, a történeti partikularizmussal „karöltve” a földrajzilag elhatárolható független kulturális régiók koncepciójával megindította a zóna, a zonalitás problematikája körül kialakult napjainkig tartó és ható vitát az antropológiában. Ahhoz, hogy a „kontaktzóna paradigma” jelentéstartalmát, valamint a kortárs kultúrákutásban betöltött szerepét értékelhessük, röviden vázolniunk kell a tudománytörténeti kiinduló helyzetet.

Eredetileg a Mason által felvetett, majd a Wissler munkásságában a 20. század elején a kultúra kialakulásának törvényszerűségeivel összekapcsolt area – tehát kulturális jellemvonásai alapján azonosítható földrajzi téregység - koncepcióját a kortárs kritikusok két lényeges szempontból támadták. Wissler, amint az amerikai diffuzionisták ugyanis meg voltak arról győződve, hogy a különböző kultúrák egymástól világosan elhatárolható földrajzi keretek között keletkeznek és egzisztálnak, azaz megfordítva, a fizikai-földrajzi adottságok a kulturális minőséget meghatározó tényezők. Az eredetileg az amerikai őslakosság kulturális jellemzői alapján megvalósítani vágyott diffuzionista osztályozási kísérlet korlátaira, majd az ebből kinövő angol és német diffuzionista törekvések, továbbá a kulturális jellemvonások térbeli mozgását tanulmányozó modern antropológiai elméletek – interferencialitás, transzkulturalitás, kölcsönhatás elméletek stb. - alapvető problémájára, tehát már a korabeli kritika két elemi szempontból felhívta a figyelmet. Témánkra nézvést ebben a pillanatban lényegtelen, hogy a legeredetibb diffuzionista kutatások, mint például Alfred Kroeber az amerikai Sziklás-hegységben a 20-as években végzett nagyhatású vizsgálatait, miként szolgálták az általános diffuzionista elmélet kidolgozásának kísérletét, majd

valamint gyakorlati korlátaival a modern kultúrákutásban. In. (Szerk.) FENYVESI Kristóf - KASZNAR Veronika Katalin - ORBÁN Jolán (2011.): *Kelet-nyugati átjárók I. A különbözőség filozófiája, poétikája és politikája*. Pécs. JELENKOR, 233-243.

⁸ Diffuzionista iskola az amerikai kulturális antropológia a 19. század végén részben az evolucionista látásmóddal szemben, részben a történeti partikularizmus nézeteinek árnyalásából kifejlődött tudományos törekvése, melynek vezéralakja Wissler volt. (Marvin HARRIS (2001): *The Rise of Anthropological Thought*. Walnut Creek. ALATMIRA PRESS, 376-378.

járultak hozzá az 50-es évek közepén (például Julien Steward munkásságának köszönhetően) a nagyszabású terv kudarcának belátásához.⁹

Ennél jóval fontosabb a korabeli kritika részéről megfogalmazott két észrevétel, a határ és a zóna problematikájának tisztázása a kulturális jellemvonások cserefolyamataiban. Ezek szerint, egyrészt, a sajátos kulturális jellemvonásokkal – nyelv, vallás, életmód, gazdasági struktúra stb. - illelhető, ezek alapján azonosítható földrajzi-fizikai értelemben meghatározott területet, a hasonló elvek mentén definiált más területektől világosan rögzíthető határvonalnak kellene elhatárolnia. A különböző kultúrák egymás mellett élésének történetileg kialakult gyakorlata azonban a földrajzi-természettudományi hatások, elsősorban a szigorú értelemben alkalmazott terminológia következményeként kialakult intakt kulturális régiók elképzelését a valóságban nem igazolta. Sőt, gyors felismerésre került az a tény, hogy a kutatásnak a kulturális egymás mellett élés a kultúrákat elválasztó határok bizonytalanságának problémájával egyetemben, lényegében ennek folyományaként a zóna, a kulturális zonalitás általános nehézségeivel kell szembenéznie. Magyarán, a különböző kultúrák fizikai érintkezési helyei a kölcsönhatások és befolyások övezeteinek, az úgynevezett átmeneti zónáknak, az érintett kultúrák jellemvonásait keveredve, mutációk formájában felmutató, a kontaktus eredményeként kialakult térségek létrejöttének kedvez. Másként, vagy korszerűen és általánosan fogalmazva a zóna transz- és multikulturális hely. A korai diffuzionisták fizikalista elméleti általánosításait tehát az antropológiai kutatások tapasztalati eredményei nem támasztották alá.

Nem szükséges, hogy a diffuzionizmus történetét, vagy ennek kritikai elméleteit részleteiben nyomon kövessük a kontaktuszóna „paradigma” a modern kultúrakutatásban betöltött jelentőségét elemző rövid írás keretei között. Ellenben fontos látni, hogy a zóna, zonalitás alkalmas elemzési kategóriák a történelmileg rögzült kelet-európai etnikai-nemzetállami

⁹ Alfred Kroeber a történeti partikularizmus meghatározó szerzője, Franz Boas tanítványa, aki hosszú élete során több kulturális antropológiai elmélet kimunkálásában is szerepet vállalt. Nevezett kutatásai a Sziklás-hegységben legendás etnográfiai gyűjteményt eredményeztek. Julien Steward a kulturális ökológia antropológiai irányzatának egyik első szerzője. Korai munkásságának meghatározó részét képezte a diffuzionizmus kritikája, melynek középpontjában a Kroeber által egységesnek gondolt úgynevezett délnyugati area állt. Steward bebizonyította, hogy a vizsgált régió legalább három egymástól jól elhatárolható (navaho, apacs és zuni) életstratégiát tükröző kultúra együttélését, valamint bonyolult kulturális kapcsolatrendszerét tükrözi. Marvin HARRIS (2001.): *The Rise of Anthropological Thought*. Walnut Creek. ALATMIRA PRESS, 391-92.

keretek, valamint az ebben megalapozott kulturális érintkezés néhány sajátosságának értelmezésére.

A kontaktzóna a különböző kulturális jellemvonásokkal azonosítható társadalmi közösségek érintkezésének színtere. A fogalom társadalomtudományi szempontból elsősorban nagyobb közösségek, népcsoportok, népek fizikai érintkezési kapcsolatát kísérő kulturális következmények elemzését teszi lehetővé. Ez nem jelenti azt, hogy a társadalmi rendszerek alcsoportjai – például szubkulturális csoportok és többségi társadalom: lásd pld. a posztmodern értékfelfogás hatása a hippi kultúrára – közötti érintkezés következménye nem kölcsönös kulturális hatásként volna felfogható. Ugyanakkor a kontaktzóna „paradigma” a modern kultúrakutatásban, mégis inkább, a survey típusú, tendenciajellegű kutatási szemléletnek kedvező műveleti fogalom. Elemzési értékének gyakorlati jelentőségét képező előnyök és veszélyek általános leírása nem okoz nehézséget.

Ezek szerint, a kontaktzóna „paradigma” kétségtelen fontos pozitívuma, hogy a modern társadalomtudományi szemlélet fokozottan elméletközpontú, különösen a szociológia és a kortárs társadalomfilozófia esetében megfigyelhető spekulatív jellegével szemben gyakorlati perspektívaként kínálkozik. A kontaktzóna, ugyanis a fizikai-földrajzi tér konkrétuma, vagyis a kulturális jellemvonások „találkozásának” szcénája. A kutató következtetéseiben itt kénytelen közvetlen empirikus tapasztalataira, megfigyeléseire támaszkodni. A terepmunka közvetlensége, a helyszín beható ismeretét feltételező jártasság olyan feltételei a kontaktzóna-kutatásnak, melyek eleve közvetlen tapasztalati beállítódást követelnek. Igaz, a kontaktzóna kutatásával járó nyilvánvaló veszélyek sem lebecsülendők, melyek közül kiemelkedik a túlzott általánosítás csábító lehetőségének determinizmus formájában történő térnyerése. Ezek szerint, a kontaktzóna éppen a jelenségnek tulajdonított objektív jellegéből következően a tipizálás és az osztályozás esélyével csábít, azaz a különböző kulturális adottságú helyek között hasonlóságok alapján megfogalmazott törvényszerűségek, és általános szabályok reményével kecsegtet. Márpedig az antropológia tudománytörténetének talán egyik legnyilvánvalóbb tapasztalata, hogy a kultúrák, valamint a kulturális helyzetek diverzitása és komplexitása korlátozza az általánosító szemlélet használati értékét. Ugyanis a látszólagos hasonlóságok alapján meghatározott globális összefüggések bejelentése két vagy több kontaktzóna esetében mindig a felszín mögött megragadható lényegi sajátosságok elleplezését eredményezi.

A magyar, ukrán és cigány közösség együttélésben a kontaktzónák a település belső etnikai határait jelentik. Az együtcás Izsnyéte északi részének ukrán házaitól a déli magyarok lakta rész világosan elkülönül, míg a cigánytelep a két együtt élő etnikai közösség perspektívájából nem is tekinthető a falu teljes értékű részének. A kutatás további menetében fontos lesz a határképzés és határfenntartás eszközeinek valamint kulturális gyakorlatára jellemző kommunikációs technikák elemzésének további terepmunkákat szentelni. Eddigi tapasztalataink szerint az etnikai közösségek érintkezési felületeinek konkrét térjellemzői a kontaktzóna jelentéstartományában jól elemezhető tulajdonságai a Kárpátalján létrejött együttélési gyakorlatoknak.

III. Interkulturalitás fogalmának operacionális értéke a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában

Az Izsnyéte és hasonló helyzetű határ menti együttélési helyzetek vizsgálatában, ahol az asszimiláció-fogalom műveleti értéke az analízishez nem kínál elégséges támpontot, a kontaktzóna mellett másik fontos terminusként az interkulturalitás konceptuális lehetőségeivel is számolhatunk. Az interkulturális alaphelyzet két vagy több - nyelvi, társadalmi, etnikai és/vagy kulturális meghatározottságát tekintve - eltérő identitású cselekvő közvetlen érintkezése nyomán létrejövő kapcsolat. Az interkulturális találkozási helyzetekben a szemben álló felek kölcsönös kulturális (fizikai) érintkezésbe lépnek egymással. A kommunikáció szereplői szempontjából valamennyi találkozási helyzetet két alkotóelemre bonthatunk: a „befogadó”-nak tekintett „saját” csoport, illetve az ezzel szembe állítható, „idegen”-ként érzékelt „másik” csoport tagjainak kontaktusára.¹⁰ A ’befogadó’

¹⁰ Az „idegen” fogalma a mai társadalomtudományi gondolkodásban kiemelkedően fontos. Különösen a szociológia, a kulturális antropológia, a filozófia és a kommunikációtudomány foglalkozik elemzésével. A görög *xenosz* olyan ember neve, aki idegen, mert nincs a tájékozódáshoz nélkülözhetetlen ismeretek birtokában, jártasságát tekintve hiányosságokkal küszködik valamivel szemben, amit nem ismer, azért, mert nincs otthon, számára nem bensőséges világban tartózkodik. Ugyanakkor a *xenosz* másik alapjelentése szerint a vendégbarát (házigazda), aki szeretettel (be)fogadja a vendéget, de ebben az összefüggésben a kifejezés egyúttal jelentheti magát a vendégül látott ’idegent’, sőt arra is utalhat, hogy a vendég olyan

pozíciójával rendszerint azt az egyént vagy közösséget nevezzük meg, amely „helyben”: otthon van. Másként fogalmazva, a 'befogadó' kultúra minden esetben a csoporttagok által közösen osztott értékek, hiedelmek rendszere. Általánosságban tehát olyan „saját” kultúra, amelynek feltételrendszerét, a jogokat és kötelességeket, azaz a mindennapi életet szervező elveket – szokást, törvényt – az adott csoport tagjai ismerik, értik. Ez az a világ, amelyben „otthonosan mozognak”, amelyben „otthon vannak”.

Az 'idegen' ezzel szemben a 'befogadó' társadalom természetes viszonyain kívül esik, belső mindennapi normáitól független. Rendszerint olyan helyzetet betöltő személyeket és/vagy csoportokat nevezünk meg vele, amelyek közvetlen megértése a befogadó társadalom számára akadályokba ütközik: eltérő nyelvet beszélnek, másként öltözködnek, ismeretlen vallási szokásokat stb. követnek. A két fogalom alkalmazása felhívja a figyelmünket arra, hogy a „saját” és „idegen” kultúra minden esetben viszonylagos - x idegen y számára - és alkalmi - valami vagy valaki „idegen” az egyik vagy a másik helyzetben - meghatározottsága az interkulturális találkozási helyzeteknek.

Választott településeinken az interkulturális találkozás közösségi színtereit elsősorban az adminisztráció intézményei – önkormányzat, iskola, orvosi rendelő – valamint az üzletek – bolt és kocsmák – képezik. Bár Izsnyéte jelenlegi polgármestere ukrán származású, de férje révén részben magyar-érzelmű hölgy. Mégis személyes példája és identitásválasztásával mutatott mintája egyik közösségre sem gyakorol jelentősebb befolyást: a szociokulturális különbségek a hagyományos értékhorizont minden elemében fennmaradnak.

A partnerek belépése az interkulturális találkozási helyzetekben a „másikkal” szemben megfogalmazott előzetes elvárások, szubjektív vélemények, értékítéletek alapján történnek. A személy- és/vagy csoportközi viszonyokban még a konkrét fizikai találkozás előtt létrejönnek az interetnikus kapcsolat kimenetelét meghatározó előítéletek és sztereotípiák.¹¹

személy, aki valahonnan menekül, és ezért támogatásra szorul. A görög szemléletmód mindkét jelentésből világosan kitetsző lényege, hogy az 'idegen' olyan valaki, aki nem teljesen ismeretlen; átmenet a teljesen ismeretlen és az ismerős között. A görögök bölcsességének a kifejezésből sugárzó fontos tanulsága, hogy az 'idegen' nem állandó szociokulturális szerep, hanem jelentését helyzetétől függően folyamatosan változtató létmód. Mindenki 'idegen' a másik számára.

¹¹ A sztereotípiák kifejezést Walter Liptmann használja először 1922-ben; olyan leegyszerűsített, egyoldalú és sematikus képeket („előítéleteket”) ért a kifejezésen a szerző, amelyek néhány jellegzetesnek tartott tulajdonság alapján egy-egy társadalmi csoportot egynemű, egységes alakzatnak tüntetnek fel. A sztereotípiák általánosító jellegű benyomások, elképzelések összessége, amelyek segítségével a társadalmi környezethez kapcsolódó tapasztalatok osztályozhatókká, rendszerezhetőkké válnak.

A csoportok közötti társas kapcsolatokkal foglalkozó elméletek a sztereotípiák fogalmát funkcionálisan határozzák meg. Ez annyit tesz, hogy minden sztereotípiának gyakorlati jelentősége van a „másikhoz” való viszony megfogalmazásában. A sztereotípiák segítségével többnyire az etnikai, kulturális választóvonalak fenntartása, illetve a besorolt csoporttal kapcsolatos viselkedés igazolása történik. Az interetnikus szituációkban találkozó partnerek kapcsolata folyamatot alkot: a kezdeti, felületes érintkezéstől a mélyebb ismeretek megszerzéséig terjed. Az interkulturális megismerési folyamat a konfliktusok különféle formáit rejtheti.¹² Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az interkulturális érintkezés szükségszerűen konfliktussal jár. Sőt, éppen ellenkezőleg, a „másik” kultúra idegen vonásainak megtapasztalása akár a helyzetben rejlő konfliktusok elkerülésére is mozgósíthat. Ám erre csak akkor van mód, ha az érintett feleknek ez kölcsönös szándéka. Az interkulturális helyzetek tanulmányozása ugyanakkor azt tükrözi, hogy a felek a „másik” kulturális sajátosságait általában leküzdésre váró feladatként fogják fel, ami egyenesen vezet a konfliktusokhoz.

Kárpátalján az interkulturalitás dimenziói a kutatás regionálisan különböző három színterén eltérő értelmezési feladatként állnak előttünk. Míg Izsnyéte és a hasonló határvidéki lokális színterek esetében kevésbé a közvetlen és a rendszeres találkozások, de sokkal inkább az alkalmi érintkezés problematikájának összefüggései, addig Királyháza és Aknaszlatina vonatkozásában az interakció az együttélés intenzívebb velejárójaként hordozza az interkulturális folyamatok elemzésének megkerülhetetlen feladatát.

¹² A legismertebb Robert Gurr és Barbara Harff - az etnokulturális konfliktusok okainak és természetének magyarázatára felállított - modellje. Eszerint az interetnikus konfliktusok kialakulásában 7 tényező játszik szerepet: 1) a diszkrimináció (kirekesztés) mértéke (gazdasági erőforrásokhoz való hozzájutás, politikai szerepvállalás korlátozása etnikai alapon). 2) a csoportidentitás erőssége (közös nyelv, vallás, faji jegyek, közös történelem, saját kultúra politikai elismertetését célzó erős szándék). 3) a közösség és annak vezetői közötti szoros kapcsolat. 4) a csoport tagjai közötti politikai szolidaritás. 5) a politikai környezet (az alkotmányos demokráciák, vagy a tekintélyelvű rendszerek (szocialista, populista államok) különböző mértékben „megengedőek”, vagy elutasítóak a kisebbségi törekvésekkel szemben), 6) a kormányzat által alkalmazott erőszak (népirtás, etnikai tisztogatás) 7) a külső támogatás és a helyzet szereplőinek nemzetközi megítélése. Az elméletről lásd bővebben: SALAT Levente (2001.): *A szintézis esélyei az etnopolitikai konfliktusok okaival foglalkozó elméleti magyarázatokban*. In: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. MENTOR KIADÓ, Marosvásárhely. 211-251.

Összefoglalva, a kárpátaljai együttélési helyzetek kutatása a régió heterogén, eltérő történeti, de recens folyamatviszonyaiból következően az elméleti keretek rugalmas kijelölésére ösztönöznék bennünket. Az asszimiláció, a kontaktzóna jelleg és az interkulturalitás képezheti azt az alapvető teoretikus tájékozódási teret, amely a rendkívül összetett térséggel kapcsolatos korszerű antropológiai vizsgáldást hitelesen megalapozhatja.

Dr. Osváth Andrea

Szabad véleménynyilvánítás és digitális állampolgári szabályok a virtuális világban

Az elmúlt években egyre nőtt az internethez való hozzáférések száma, jelentős mértékben fejlődtek az online alkalmazások, illetve egyre inkább népszerűvé váltak az online közösségi portálok. Az internethasználók számára már alig van technikai vagy egyéb akadály annak, hogy információt vagy saját maguk által készített tartalmakat osszanak meg másokkal. Az internet produktivitása a népszerű közösségi portálok térhódításával ugrásszerűen megnövekedett, ami nem feltétlenül jár együtt a minőség fokozódásával, ellenben a tömeges használat vélt és valós veszélyeket is eredményezett. Az internettel kapcsolatba kerülő ember, akár elfogadja akár nem, akár tud róla, akár nem, ma már mindenképpen „digitális lábnyomokat”¹ hagy maga után és tudatosan, vagy a használat természeténél fogva spontán hozzájárul a globális digitális kultúra növekedéséhez.²

E tanulmány célja, hogy az online felületeken való megjelenés módjairól, szabályrendszeréről - digitális kultúra, etikett - az online viselkedés jellemzőiről az eddig megjelent jelentősebb tanulmányokból szemezgetve a teljesség igénye nélkül bemutassa, és ennek fényében vizsgálja a kommentelés jellemző megjelenési formáit, a digitális állampolgárság normáival gyakran merőben szembenálló jellegzetességeit.

¹ A digitális lábnyom azon információk összessége, amelyeket a felhasználó online tevékenysége során hagy az interneten, s melyekből következtetni lehet az egyén tevékenységére, identitására. A felhasználó online tevékenysége során digitális lábnyomát alakíthatja nem tudatosan és tudatosan egyaránt, létrehozhatja valósnak (offline énjével harmonizáló) vagy ideálisnak (vágott én) tartott online énjét, valamint kiadhatja magát valaki másnak is (nemcsere).

Az online tevékenységeink során keletkeztetett digitális lábnyomunk egyrészt kifejezheti online énjünket, másrészt az egyénről, azonban tőle függetlenül keletkezett nyomok erősíthetik, vagy ki is kezdhetik a tudatosan alakított lábnyomot, ezért felelősségünk kiterjed egyrészt a saját digitális lábnyomunkra, másrészt a másokról megosztott információkra és az akarva-akaratlanul másokról meg tudott információkra is.

²<http://www.oktatas-informatika.hu/2012/07/olle-janos-a-digitalis-allampolgarsag-ertelmezese-es-fejlesztési-lehetosegei/> utolsó letöltés: 2014. március 10.

Az online felhasználók száma és aktivitásuk mértéke elérte azt a szintet, ami már jelentős mértékben formálja az internettől és digitális világtól független, egyre gyakrabban „offline” kultúrának nevezett világot. Az online tevékenység erejét és jelentőségét mutatja, hogy az elvárások között megjelent a felelősségteljes magatartás, más személyek és közösségek érdekeinek figyelembevétele, normák, illetve jogszabályok által irányított tudatos online viselkedés. Mindez önmagában is jelentős, de a hagyományos környezetre történő visszahatásai miatt sem lehetne figyelmen kívül hagyni. Az online tevékenység mértéke és produktivitása elérte azt a szintet, hogy a felhasználóktól a hagyományos környezethez hasonló minőségű és kultúrájú viselkedést várhassunk el online környezetben is. Ezeknek az elvárásoknak és iránymutatásoknak a rendszere a hagyományos, offline környezethez hasonlóan kialakította a közösség számára értékes, egyénileg is eredményes, illetve felelősségteljes és produktív tevékenységet folytató digitális állampolgár fogalmát.³

I. A digitális állampolgárságról való gondolkodás irányzatai

A digitális állampolgárság értelmezése logikai alapon kiindulhat **egyrészt** a digitális tevékenység és digitális kultúra hagyományos, offline környezetre gyakorolt hatásából, **másrészt** párhuzamot állítva hat az offline és online környezet között, miközben mindkettőben értelmezhető kompetenciarendszert állít a középpontba, **harmadrészt** az offline és online környezetet nem különálló, távoli világként kezelve az online tevékenységet és viselkedést a hétköznapi élet természetes részének fogja fel.

Az első irányzat szociológiai, gazdasági és politikai kérdéseket helyez az előtérbe, meghatározó forrása Karen Mossberger, Caroline J. Tolbert és Ramona S. McNeal: *Digital Citizenship* című könyve. A szerzők szerint a digitális állampolgárság nem más, mint az online társadalomban való részvétel képessége, a napi szintű, szabályos és hatékony internethasználat. A technikai kompetenciákra és információs műveltségre épülő internethasználat hozza létre és formálja az online társadalmat, amelynek az offline társadalom

³<http://www.oktatas-informatika.hu/2012/07/olle-janos-a-digitalis-allampolgarsag-ertelmezese-es-fejlesztesi-lehetosegei/> utolsó letöltés: 2014. március 10.

számára megmutatkozó hasznosságai és előnyei közé sorolhatjuk a gazdasági lehetőségeket, a civil terület erősödését és az ide történő aktív bekapcsolódást, a médiában való véleménynyilvánítás lehetőségét, illetve a politikai közéletben való részvételt. Ha a digitális állampolgárság nem más, mint a napi szintű internethasználat, akkor ennek a kialakulásában és fejlődésében a legnagyobb akadály az állampolgárok internethez való hozzáféréseinek hiánya. A társadalmi különbségek következménye a digitális szakadék, amely a hozzáférés hiányaként az online társadalomban való részvételt, vagyis a digitális állampolgárság gyakorlását akadályozza.

A Mossberger és társai által felépített modell az offline környezetben megjelenő állampolgári tevékenység lehetőségeinek kiterjesztését és az aktivitás mértékének növekedését látja az internethez való hozzáférés biztosításában. Ha a felhasználóknak internetet biztosítunk, akkor azt élethelyzetükből adódó módon, munkájuk és egyéb tevékenységeik támogatására fogják hasznosítani. Az internet, a felhasználók közösségének egymáshoz való kapcsolódása, illetve a hagyományos közösségen túli kapcsolódásuk az offline közösség számára hasznosul. A digitális állampolgárság nem más, mint a hagyományos állampolgári tevékenység kiterjesztése, illetve az internet segítségével annak fokozása.⁴

II. Kompetenciarendszer és sztenderdek

A digitális állampolgársággal foglalkozó elméletek és modellek között a legátfogóbb, a legtöbb területre kiterjedő és a valós, illetve digitális környezet közötti kapcsolatot legjobban támogató az ISTE (International Society for Technology in Education, www.iste.org) által kidolgozott rendszer. Az ISTE a digitális állampolgárságot több területre megfogalmazott sztenderdjében is szerepelteti (ISTE.NET-S 2011, ISTE.NET-T 2011., ISTE.NET-A 2011., ISTE.NET-C 2011.). Az ISTE digitális állampolgárság kompetenciarendszerének kilenc alkotóeleme a következő:

1. digitális hozzáférés,
2. digitális műveltség,
3. digitális kommunikáció,
4. digitális kötelezettség és felelősség,

⁴ <http://iatekkutatas.hu/page.php?223> utolsó letöltés: 2014. március 2.

5. digitális etikett,
6. digitális biztonság,
7. digitális kereskedelem,
8. digitális jog,
9. digitális egészség és közérzet.

Az online tevékenységből kiinduló irányzat a digitális állampolgárral szemben elvárásokat fogalmaz meg, illetve utal a digitális kor jelenlegi és várható kihívásaira is. A digitális állampolgárnak nagyfokú egyéni teljesítményt kell produkálnia, hogy a tevékenysége értékes legyen. A „virtuóz” viselkedésnek ugyanakkor egyensúlyt kell találnia az egyéni és a közösségi érdeknek való megfelelés között. A digitális állampolgár tevékenysége nem lehet kizárólag egyéni, a közösség számára is értékesnek és produktívnak kell lennie. A digitális állampolgárság inkluzív jellegű viselkedés és tevékenység, senkit sem szabad kihagyni belőle, a digitális kultúra közös építésében mindenkinek érdemi lehetőséget kell biztosítani. A digitális állampolgárságról való gondolkodásunk a médiafejlődés egyik eredménye, vagyis szükségszerűen túlmutat az információs- és médiaműveltség fogalmán (Ohler, 2010: 33.).

Ohler a helyi, a globális és a digitális közösség fogalmának egymáshoz való viszonyát leírva kiemeli, hogy ezek metszetében, vagyis közös pontjában az egyén áll, aki egyszerre tartozik mindegyikhez és ebben az érzésben az online kapcsolódás segíti. Az irányzat korszerű és aktuális gondolkodására utal, hogy az online közösségek hatásait elméleti szinten is ilyen kiemelt tényezőként kezeli, és példaként a Facebook kapcsolatrendszert hozza fel. A közösségeket életvezetésünkben betöltött szerepének leírását tovább erősíti az a gondolata, amely szerint a globális közösséget is helyinek érezzük, hogyha digitális. Az online közösségek az internet adta kapcsolódási lehetőségnek köszönhetően életszerűvé és nagyon is közelivé válhatnak. A digitális állampolgárságról való gondolkodásban a közösség szerepe megkerülhetetlen, hiszen a tanulók időtöltésének jelentős része a globális online környezetben történik. Az internet segítségével közvetlen kapcsolatokat létesíthetnek egymással, így megismerhetnek más személyeket, területeket, illetve a globális problémákon való gondolkodás is lényegesen közelebb kerül, ami befolyásolja az érdeklődésüket (Ohler, 2010: 45-47.). Tovább erősítheti az online közösségek kohéziós erejét, ha van arra módjuk, hogy személyesen is találkozzanak. Ez gyakran tartós baráti, sőt szerelmi kapcsolatok kialakulását is eredményezi.

III. Digitális etikett

Az információs társadalom számos olyan helyzettel szembesít bennünket, melyekre nincs a szocializáció során megtanult, előre gyártott válaszunk. Az „írástudás”, vagyis a társadalomban való boldogulás képessége mindig az adott kor igényeihez mérten létezik.

Azt a komplex készségrendszert, ami elsősorban a digitális technológiák használatához szükséges, *digitális írástudásnak* nevezzük.

A gyerekek ún. vizuális írástudása (a képi információ dekódolása és kódolása, a szimbólumokban való gondolkodás képessége) általában kiváló és a technológiai képességekkel (számítástechnikai alapismeretek, programok használata és létrehozása) sincs általában probléma. A digitális írástudás azonban megkívánja az etikett online megfelelőjének - a netikett vagy e-etikett – az ismeretét: tudnunk kell, hogyan csatlakozhatunk egy online csoporthoz; észre kell vennünk, ha át akarnak verni minket, tudnunk kell jó benyomást kelteni, mondanivalónkat írott formában is át kell tudnunk adni. A digitális írástudás nem csak az egyéni boldogulás szempontjából jelentős, hanem társadalmilag is fontos: kulturális, politikai és gazdasági előnyt jelenthet.⁵

A nonverbális eszközök hiányának feloldására a Z generáció egyre kifejezőbb, számokkal, idegen nyelvű (legfőképpen angol) kifejezésekkel, szavak, szókapcsolatok rövidítésével működő „nyelvet” alkot folyamatosan. Ennek segítségével van például arra is mód, hogy érzelmeket is közvetítsen az írott, de az azonnalíságot magáénak tudó írott-beszélt nyelv.

A digitális etikett - a digitális együttélés szabályai - a digitális tartalmak előállítására és online tevékenységre, viselkedésre vonatkozó normák összessége. Magába foglalja az online elérhető tartalmak letöltésének, felhasználásának; az online magatartásnak, viselkedésnek és kommunikációnak szabályait; valamint az online közösség érdekében végzett tevékenységeket, épp ezért a digitális etikett több az udvarias viselkedésnél, azt is jelenti, hogyan kommunikálunk online. A digitális együttélés szabályait tekintve azonban nincs megelőlegezett tudás, nincsenek kialakult szociális normák, a felhasználóknak kell megalkotniuk, felülvizsgálniuk.

5 <http://www.oktatas-informatika.hu/2012/07/ujhelyi-adrienn-online-csoportok-kivulrol-es-belulrol-az-internetes-kozossegek-szocialpszichologiai-vizsgalata/utolsó> letöltés: 2014. március 10.

Domonkos Katalin szerint a digitális etikett lehetséges alapelvei a következők:

- *Önmagunk tisztelete:*

Tevékenységünkkel, viselkedésünkkel saját online imázsunkat építjük vagy romboljuk, ezért figyelniünk kell tevékenységünk minőségi és mennyiségi jellemzőire. Ide tartozhat többek között, hogy mérlegeljünk, mielőtt információt osztunk meg magunkról; lehetőség szerint kerüljük a túlzott megosztást; kerüljük a trágár kifejezések, tartalmak használatát; óvjuk saját privátszféránkat. Bizonytalanság esetén érdemes átgondolnunk, hogy offline környezetben is tennénk-e, mondanánk-e azt, amire online készülünk.

- *Mások tisztelete:*

Különösen fontos, hogy ebben a térben is emberekkel kommunikálunk és online tevékenységünket egy közösségen belül gyakoroljuk: a tolerancia és segítőkészség mindenképpen előnyünkre válik ebben a környezetben is. Meg kell ismernünk az adott közösség szokásait, szabályait; Tartsuk tiszteletben mások online privátszféráját: kerüljük az engedély nélküli fénykép bejelölést; mások személyes információinak megosztását.⁶

III. 1. A digitális állampolgárság és digitális műveltség, médiaműveltség kapcsolatrendszere

A fogalom fejlődéstörténetében, a web2.0-s alkalmazások megjelenése és elterjedése után a digitális állampolgárság, mint tevékenység és viselkedés csaknem egyenlő volt a digitális műveltség fogalmával. Az ISTE digitális állampolgárság kompetenciarendszerében a digitális műveltség pedig már a kilenc alkotóelem egyikeként jelenik meg (Ribble, M. 2011). A digitális állampolgárság a legtöbb felfogás szerint több mint az egyén számára eredményes produktív eszközhasználat, (aminek szükséges feltétele a digitális műveltség) vagyis biztosan tágabb fogalom, mint a médiaműveltség, vagy a digitális műveltség. A digitális műveltség, médiaműveltség már nem egyenlő a digitális állampolgársággal, de annak kiemelten fontos összetevője, hiszen ennek a kompetenciának a hiánya, vagy nem megfelelő mértéke az aktív online tevékenységet veszélyeztetheti. A digitális műveltség, akár a digitális állampolgárság részeként értelmezzük, akár független fogalomként, vélhetően

⁶ <http://www.oktatas-informatika.hu/2013/11/domonkos-katalin-digitalis-felelosseg-es-kotelezettseg-mint-a-digitalis-allampolgarsag-kompetenciaterulete/> utolsó letöltés: 2014. március 11.

a technikai fejlődést jobban követi és gyorsabban változik, mint az általánosabb digitális állampolgárság.⁷

IV. Anonimitás: előnyei is vannak?

A névtelenség nem újkeletű jelenség, a történelem során a művészetben túl is találkozunk vele, gondoljunk csak a „katolikus gyónásra, a titkos imádók vagy éppen a feljelentők feladó nélküli leveleire, a név nélküli rádiós betelefonálásokra” (Ujhelyi, 2011: 36.), vagy éppen a szavazásra (Wallace, 2006: 289.). Az interneten azonban minden eddiginél könnyebb a névtelenség, vagy annak látszatának létrehozása és fenntartása. Az anonimitás hátrányai között tartják számon a felelősség csökkenését, kisebb önkontrollt, a trágárságot és a gátlástalanságot, a megfigyelések szerint fent említettek megjelenéséhez már a névtelenség látszata is elég (Wallace, 2006). A névtelen környezetnek azonban nemcsak hátrányai, hanem előnyei is ismertek: „segítheti a feltárulkozást” (segítő csoportok, online terápiák; Wallace, 2006: 288.; Ujhelyi, 2011), hiszen a gondolatok és érzések következmények nélküli közlése, megosztása gyógyító hatású lehet (Ujhelyi, 2011:38.). Az anonimitás „biztonságot ad és csökkenti az ember kommunikációs gátlásait, így megkönnyítheti az ismerkedést és a kapcsolatok kialakulását; hozzájárulhat új szerepek, új identitások kipróbálásához; pozitív hatással lehet a szubjektív jóllétre és önelfogadásra.” (Ujhelyi, 2011: 38.).

IV. 1. Anonimitás és kommentelés

A Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesület az online cikkekhez és blog-bejegyzésekhez fűzött internetes hozzászólások (kommentek) jelenségét vizsgálva is kitért az anonimitás problémájára. Annak ellenére, hogy a felhasználók véleménye szerint a kommentek a szólásszabadság gyakorlásának fontos és értékesnek tartott módja, az anonimitás megszüntetésének legnagyobb előnyének a trágár, oda nem illő hozzászólások eltűnését tartják (66%). Azonban a válaszadók nagy része (56%) attól tart, hogy a névtelenség felszámolásával sokan abba hagynák a kommentelést. A vitaanyag készítői megemlítik, hogy a névtelenség hátrányai miatt már több szolgáltató bevezette a Facebook komment-modult és a moderálást, ami

⁷ <http://jatekkutatas.hu/page.php?23>

azonban igen időigényes, valamint ez utóbbi egyik típusát a „trollszelídítést”, ami az agresszív, gyalázkodó kommenteket egy olyan oldalra csoportosították, ami csak pluszkattintással érhető el” (MTE kutatás 2012:6.).

A szakemberek a megoldást abban látják, hogy a felhasználók ne csak ismerjék a konstruktív kommentelés kultúráját, hanem az online normák aktív alakítói is legyenek, illetve a törvényhozók olyan szabályokat és törvényeket hozzanak, melyek tisztázzák és egyértelművé teszik a felelősség kérdését, valamint kiiktatják az online anonimitás hátrányait anélkül, hogy az előnyeit is eltörölnék (Ujhelyi, 2011: 58.; MTE kutatás 2012).

IV. 2. Miért kommentelünk? Egy kutatás eredményei⁸

Az internetezők (azon része, mely ismeri a komment kifejezést) a kommentelést a **szólásszabadság egy formájának** (72%), így nélkülözhetetlennek tartják. S bár kevesen érzik úgy, hogy a kommentelők a többség véleményét közvetítik az olvasók számára, mégis szinte teljes körű az egyetértés abban, hogy **mindenkinnek joga van kifejezni a véleményét** egy adott témával, cikkel kapcsolatban (82%).

A kommentelés további előnyei között tartják számon a felhasználók az informálódás lehetőségét, úgy látják, hogy gyakran értelmes viták, beszélgetések alakulnak ki egyes fórumokon, valamint a hozzászólások az újságírók számára is közvetítenek visszajelzéseket.

Bár a világhálón az értelmes, vitaindító hozzászólások vannak túlsúlyban, nincs olyan kommentolvasó, aki ne találkozott volna trágár, sértő, szélsőséges, akár szexuális jellegű vagy csak nem a témához illeszkedő kommenttel. E deviáns hozzászólások bármely oldalon megjelenhetnek, így nem találunk olyan honlapot, blogot, melyen a kommenteket maradéktalanul ajánlanák a megkérdozettek kiskorú gyermekeiknek.

Természetesen vannak olyan oldalak, melyek olvasóinak többsége nem lát kivetnivalót az ott megjelenő kommentekben, de egyes szélsőségesebb hangvételű (és akár igen népszerű) oldalak hozzászólásai egyértelműen nem valók gyermekeknek a felhasználók megítélése szerint.

⁸ http://www.mte.hu/dokumentumok/mte_komment_kutatas.pdf utolsó letöltés: 2014.március 12.

A kommentírás általánosabb jelenség, mint ahogy azt maguk az internetezők is gondolják. A kutatásban résztvevő, a komment kifejezést ismerők mintegy negyede rendszeresen ír kommenteket, s összesen mintegy háromnegyedük szólta már hozzá cikkekhez, mégis alacsonyabbra teszik a kommentelők arányát. Ötből két válaszadó szerint az internetezők legfeljebb 10 százaléka aktív résztvevője az online cikkek, blogok alakításának. Alig minden tizedik válaszadó véli, hogy magas a kommentelők aránya a magyar internetezőkön belül, és eléri az 50 százalékot. A kommentelők arányáról való vélekedés nem függ szignifikánsan a válaszadó kommentolvasási és írási intenzitásától.

A kommentelők véleménye kevesek szerint képviseli az összes internetező véleményét még azok közül is, akik rendszeresen szólnak hozzá blogokhoz, online cikkekhez. A többség (57%) inkább tartózkodik az egyértelmű választól, feltehetően azért, mert a kommentelők hozzászólásaik tartalma alapján távolról sem tekinthetők homogénnek. Legkevesbé a kommentet nem olvasók érzik egymástól távolinak a kommentelők és az internetezők véleményét.

A kutatás szerint az alábbi okok generálják leginkább a kommentek megírását:

- A legfőbb ok a véleménynyilvánítási szándék. Ezt legnagyobb arányban a kommentek befogadói oldalán álló gyakori olvasók állítják.
- A kissé általánosnak ható indok mellett vannak, akik a véleménynyilvánítást konkrétan fogják meg: 6 százalék szerint a kommentek elsősorban a cikkek, blogok által gerjesztett indulatok levezetésére szolgálnak, míg 4 százalék szerint főként a más kommentekre való reagálás generálja a hozzászólásokat.
- Még a gyakori kommentírók között is vannak olyanok, akik szerint elsősorban csak az unalom miatt írogatnak hozzászólásokat az internetezők, vagy a cikktől, blog-bejegyzéstől függetlenül saját feszültségeiket próbálják levezetni.
- Bár sokan – főként a kommentet gyakran írók körében – vélekednek úgy, hogy a kommentek keletkezése visszavezethető értelmes beszélgetések kezdeményezésnek szándékára, valamint az újságírói pontatlanságok javítására vagy elfogultságra való felhívásra, a provokálást mind a négy célcsoportban hangsúlyosabbnak tartják.

A kommentírók többsége funkcionálisan használja a hozzászólások lehetőségét saját bevallása szerint, azaz „rendes, jól nevelt” kommentelőnek tartja magát. A megkérdezettek kétharmada csak bizonyos témák kapcsán fejt

ki véleményét, és igyekszik tárgyilagos maradni eközben. Főként a gyakori kommentírók vallják, hogy profitáltak már közvetlenül is a kommentelésből és tettek szert így új ismeretekre, információkra. Minden második kommentíró számára fontos cél az is, hogy kommentjeivel mások számára információt szolgáltasson, bővítse az elérhető ismereteket, míg minden ötödik kommentjeivel szeretné megmutatni mennyire jártas egy-egy témában.

Mindamellett kevesen gondolják, hogy hatással lehetnek az olvasókra (32%), vagy, hogy azok odafigyelnének véleményükre (23%). Bár a kommentek az online világ fontos és sokak által nélkülözhetetlennek ítélt része, a kommentírás csak minden tízedik kommentíró életének szerves része.

A kommentelés rendszeresen felemlgetett negatív jellegzetességeit csak kevesen ismerik el magukénak. Minden tízedik kommentíró említette, hogy szeret provokatív hangnemben írni, valamint 6 százalék ismerte el, hogy írt már nem a megjelent cikkhez kapcsolódóan hozzászólást, vagy csupán azért kommentelt, hogy viszontlássza nevét. A kommentírók 15 százalékával (a gyakori kommentírók 26%-a) fordult már elő, hogy moderálták hozzászólását.

A kommentírók jellemzése nem csupán a kommentelés gyakoriságával, számával történhet. Attitűdjeik alapján négy csoportot különíthetünk el:

- **Kommentfüggők:** A kommentelés mindennapjaik része, de alapvetően a témához kapcsolódóan írnak. Elsősorban a véleményüket osztják meg a többiekkel, úgy vélik, hatással lehetnek az olvasókra.
- **Komolytalan provokatívák:** A kommentelés e csoportnak is napi elfoglaltságot jelent, de esetükben a tevékenység öncélú. Kevésbé jelenti az adott témához való hozzászólást, inkább provokálni szeretnek, esetleg a barátaikkal tartják így a kapcsolatot. Nem gondolják, hogy hatással lennének az olvasók véleményére, de nem is törekednek rá.
- **Visszafogottak:** Csak bizonyos témák esetén, nem túl gyakran írnak, és elsősorban információt osztanak meg az olvasókkal.
- **Ritkán írók:** Ritkán szólnak hozzá, és nem érzik kommentjeik jelentőségét, nem akarnak befolyásolni, vagy provokálni.

A kommentírók úgy vélik, hogy elsősorban értelmes vitát kezdeményeznek hozzászólásaikkal, mely jól rímel a korábban már sokat emlegetett véleménynyilvánítási szándékaikra. Különösen a gyakori kommentelők és a kommentfüggők körében tapasztaltak a kutatás készítői egyfajta tudatosságot: céljuk (értelmes vita, beszélgetés) van a kommenteléssel, nem esetlegesen írogatnak. E két csoport tagjai szívesen kritizálják az újságírók teljesítményét is kommentjeik során.

A fenti kutatás is jól mutatja, hogy alapvetően a véleménynyilvánítási szándék, a gondolatok szabad megformálása és közzététele az elsődleges mozgatórugója a komment-írásnak. Azonban azt is látni kell - és erre nem tért ki a vizsgálat -, hogy az azonos online felületeken megjelenő kommentírók is azonosak és gyakran csak az első két-három, de maximum nyolc komment kapcsolódik közvetlen tartalommal a megjelent cikkhez vagy blog-bejegyzéshez, ezt követően már csak egymás véleményét értékelik, elemzik. Ez a szubjektív véleményformálás a másik - érzékelhetően már ismert - nézeteinek a kritizálására, gyakran gyalázkodásra használt megnyilvánulási mód.

„A kommentek a szólásszabadság gyakorlásának fontos, a felhasználók által értékesnek tartott felületét jelentik. A jogi környezet egyelőre nem tudott alkalmazkodni a jelenséghez; a jogalkalmazás szélsőséges esetben abba az irányba hat, hogy akár meg is szűnjenek kommentelés lehetővé tevő szolgáltatások. Olyan jogi környezetre van szükség, amely a kommentek széles körű jelenlétének realitását elfogadja, a szólásszabadság kommentek által lehetővé váló kiteljesedését elősegíti, egyúttal biztosítja a kommentekben megjelenő személyiségi jogsértések érdemi orvoslását. A kommentekkel összefüggésben érzékelt problémák jelentős része ugyanakkor sem a bírósági jogérvényesítés, sem a médiaigazgatás keretei között nem kezelhető; a jogi környezet alakításakor arra kell törekedni, hogy az a moderálási és más közösségi-kulturális kezdeményezéseket bátorítsa.”⁹

A moderálási és közösségi-kulturális kezdeményezéseket erősítő jogi szabályozás kialakítása ahhoz is hozzájárulhat majd, hogy a kommentelés területén is kialakuljon egy a már a digitális állampolgárság tekintetében jól működő „comment-etikett”.

Irodalom

ASSUMPCAO, M.C. – SLEIMAN, M.C. (2011): *Digital Citizenship: A Course on Safe, Ethical and Legal Internet Practices in a Brazilian Middle and High School*. In: T. BASTIAENS & M. EBNER (szerk.): *Proceedings of World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia and Telecommunications* (pp. 309-315). CHESAPEAKE, VA: AACE.

⁹ <http://m.cdn.blog.hu/mt/mte/file/MTE%20komment%20lehetosegek%20vitaanyag.pdf> utolsó letöltés: 2014. március 11.

- OHLER, J. B. (2010): *Digital Community, Digital Citizen*. CORWIN, London, United Kingdom.
- ISTE.NET-A (2011): National Educational Technology Standards for Teachers. International Society for Technology in Education URL: <http://bit.ly/S8dthE>
- KEREZSEI, K. (2008): Látens fiatalkori devianciák. Kutatási beszámoló. ISRD-2 nemzetközi összehasonlító vizsgálat magyar blokkja. URL: <http://bit.ly/11VNPVL>
- KURUCZ O. (2012): Iskolai agresszió és közösségi média. *Új Pedagógiai Szemle*. 7-8. sz. 94-103.
- MOSSBERGER, K.- TOLBERT, C. J. – MCNEAL, R. S. (2008): *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*. MA: MIT PRESS, Cambridge, 216 pp
- LIVINGSTONE, S. - HADDON, L. - GÖRZIG, A. - OLAFSSON, K. (2012): Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Initial Findings. In: <http://eprints.lse.ac.uk/33731/1/Risks%20and%20safety%20on%20the%20internet%20sero%29.pdf> utolsó letöltés: 2014. március 13.
- RIBBLE, M.: (2011): *Digital Citizenship in Schools*. International Society for Technology in Education. EUGENE, Oregon, Washington D.C.
- WALLACE, P. (2002): *Az internet pszichológiája*. Budapest, OSIRIS KIADÓ.
- [http://pszichologia.phd.elte.hu/vedesek/Ujhelyi Adrienn disszertacio.pdf](http://pszichologia.phd.elte.hu/vedesek/Ujhelyi%20Adrienn%20disszertacio.pdf) utolsó letöltés: 2014. március 12.
- <http://www.oktatas-informatika.hu/2012/07/olle-janos-a-digitalis-allampolgarsag-ertelmezese-es-fejlesztési-lehetosegei/> utolsó letöltés: 2014. március 10.
- <http://jatekkutatas.hu/page.php?23> utolsó letöltés: 2014. március 2.
- <http://www.oktatas-informatika.hu/2012/07/ujhelyi-adrienn-online-csoportok-kivulrol-es-belulrol-az-internetes-kozossegek-szocialpszichologiai-vizsgalata/> utolsó letöltés: 2014. március 10.
- <http://www.oktatas-informatika.hu/2013/11/domonkos-katalin-digitalis-felelosseg-es-kotelezettseg-mint-a-digitalis-allampolgarsag-kompetenciaterulete/> utolsó letöltés: 2014. március 11.
- [http://www.mte.hu/dokumentumok/mte komment kutatás.pdf](http://www.mte.hu/dokumentumok/mte_komment_kutatas.pdf) utolsó letöltés: 2014. március 12.
- <http://m.cdn.blog.hu/mt/mte/file/MTE%20komment%20lehetosegek%20vitaanyag.pdf> utolsó letöltés: 2014. március 11.
- [file:///C:/Users/Andi/Downloads/Konferencia 2013 absztraktfuzet.pdf](file:///C:/Users/Andi/Downloads/Konferencia%202013%20absztraktfuzet.pdf) utolsó letöltés: 2014. március 13.

Szerzőink

BICZÓ Gábor (Budapest, 1968): Filozófus, kulturális antropológus, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetének habilitált docense. Érdeklődési területe a filozófiai antropológia, asszimilációkutatás, a kortárs antropológiaelmélet, az alkalmazott antropológia és a társadalomfilozófia.

CSEPELI György (Budapest, 1942): 1971 óta tanít az ELTE-n. Közel 15 éve a Miskolci Egyetemen másodállású egyetemi tanár. Több neves külföldi egyetem vendégprofesszoraként tartja számon. Rangos tudományos folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja, a magyar Szociológiai Társaság elnöke. Érdeklődési területe a szociálpszichológia, a többség-kisebbség viszonyának vizsgálata és az információs társadalom.

MOLNÁR Gábor (Kaposvár, 1974): Szociológus, filozófia szakos előadó, 2001 óta a Kaposvári Egyetem oktatója. Doktori fokozatát 2006-ban szerezte meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Filozófiai Doktori Iskolájában. Kutatási területe a tudásszociológia filozófiai problémái, a filozófia- és eszmetörténet tudásszociológiai elemzése, valamint a környezettudatos gondolkodás szociológiája.

HAVASI Virág (Budapest, 1973): Szociológus, közgazdász, jogász. 2009-ben szerezte doktori fokozatát a DE-en közgazdaságtudományból: az értékrend és életminőség összefüggéseit vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett közösségfejlesztőként is aktív szerepet vállal. Kutatási területe: érték- és attitűdkutatás, fenntartható fejlődés, környezetszociológia.

OSVÁTH Andrea (Ózd, 1969): A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa. Korábban újságíróként, trénerként, jelenleg - oktatói munkája mellett - EU-s projektek kommunikációs vezetőjeként (is) tevékenykedik.

PRAZSÁK GERGŐ (Budapest, 1976): PhD, tudományos munkatárs, egyetemi oktató, ELTE TáTK Interdiszciplináris Társadalmi Kutatások Doktori Program. Kutatási területei: értékek, információs társadalom, marginalitás szociológiája.

SZABÓ-TÓTH Kinga (Miskolc, 1974): 1998 óta tanít a Miskolci Egyetemen. 2005-ben szerezte doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskolájában. 2008 júliusától (féléves kihagyással) vezeti a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetét. Kutatási területe a családszociológia és a kisebbségsszociológia.